

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

**YÛSUF BİN ÖMER ES-SEKAFÎ'NİN HAYATI VE SİYASİ
FAALİYETLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hamza KAPLAN

Sivas
Kasım 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Başkanlığı

**YÛSUF BİN ÖMER ES-SEKAFÎ'NİN HAYATI VE SİYASİ
FAALİYETLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hamza KAPLAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali AKSU

Sivas
Kasım 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
Tezin Başlığı : Yûsuf Bin Ömer es-Sekafi'nin Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri
Savunma Tarihi : 22.11.2019
Danışmanı : Prof. Dr. Ali AKSU

Unvanı Adı- Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Ünal KILIÇ
Üye : Prof. Dr. Ali AKSU
Üye : Dr. Öğretim Üyesi Ömer AKTAŞ

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Hamza KAPLAN tarafından hazırlanan Yûsuf Bin Ömer es-Sekafi'nin Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri başlıklı tez, kabul edilmiştir./..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

28/11/2019

Hamza KAPLAN

ÖN SÖZ

Târihî hakikatleri tam manasıyla idrak edebilmek için, evvela ön yargılardan uzak durarak, bilimsellik kaygısıyla hareket etmek mecburiyetindeyiz. Tarihin kırılma noktası olarak ifade edebileceğimiz bazı dönüm noktalarında yaşanan politik ve siyâsî durumları yorumlarken, bilimsellikten uzak olarak yapacağımız yaklaşımların, bizleri doğru bir sonuca götürmesi elbette muhal olacaktır. Araştırmamızın konusu olan Emevîler'in Irak valisi Yûsuf b. Ömer es-Sekafi de, işte bu kırılma noktası olarak addedebileceğimiz bir dönemde yaşamıştır. İcra etmiş olduğu siyâsî faaliyetler ve yürütmüş olduğu politikalar oldukça tartışmalıdır. Bu tartışmaların en önemli nedeni ise, özellikle Ehli beytin önde gelen isimlerinden Zeyd b. Ali'yi katletmesi ve onlara karşı olan menfi yaklaşımlarıdır. Araştırmamızın neticesinde yurt içi ve yurt dışında Yûsuf b. Ömer es-Sekafi hakkında müstakil olarak yapılan herhangi bir çalışmaya rastlayamadığımızı da belirtmek isteriz.

Araştırmamızda hâdiseleri kaynaklardan olduğu gibi salt aktarma metodu yerine, konunun hassasiyeti gereği derin bir tahkîke tabi tutma yoluna gittik. Yûsuf b. Ömer'in tartışmalı olan siyâsî faaliyetleri bizleri titiz bir araştırmaya mecbur bırakmıştır. Çalışmamızda Emevîler'in genel siyaseti hakkında bilgiler verip, daha sonra ihtisas olarak Yûsuf b. Ömer'in siyasetinden ve faaliyetlerinden bahsetmemiz, hem Emevîler'in hem de Yûsuf b. Ömer'in faaliyetleri hakkında daha sağlıklı bilgiler elde etmemizi sağlamıştır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi amacımız bilimsel bir çalışma yaparak tarih ilmine katkı sunmaktır. Bu noktada danışman hocam Prof. Dr. Ali AKSU başta olmak üzere, Prof. Dr. Ünal KILIÇ ve Dr. Öğretim Üyesi Ömer AKTAŞ hocalarıma tezimi hazırlarken şahsıma göstermiş oldukları cehd ve emeklerinden ötürü teşekkürü bir borç telakki ediyorum.

Hamza KAPLAN

Sivas 2019

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	9
1. VALİLİK GÖREVİNE ATANINCAYA KADAR YÛSUF BİN ÖMER ES-SEKAFÎ.....	9
1.1. Doğumu ve Ailesi	9
1.2. Süleyman b. Abdülmelik Döneminde Yûsuf b. Ömer'in Cezalandırılmak İstenmesi	18
İKİNCİ BÖLÜM.....	22
2. YÛSUF B. ÖMER'İN ŞAHSİYETİ VE KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ ...	22
2.1 Ahmaklığı	22
2.2. Zalimliği.....	23
2.3. Cömertliği	27
2.4. Dini Yönü.....	28
2.5. Adaleti.....	29
2.6. Fiziksel Özellikleri.....	30
2.7. Vefatı.....	31
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	33
3. YÛSUF B. ÖMER'İN VALİLİK DÖNEMİ	33
3.1. Hişâm b. Abdülmelik Dönemine Genel Bir Bakış.....	33
3.2. Yemen Valiliğine Atanması.....	35
3.2.1. Yemen'de Hâricî İsyancıları	36
3.2.2. Yûsuf b. Ömer'in Vehb b. Münebbih'i Dövdürmesi	37
3.3. Yûsuf b. Ömer'in Irak Valiliğine Atanması.....	38
3.3.1. Yûsuf b. Ömer'in Hâlid b. Abdullah'a ve Yakınlarına Yaptığı Eziyetler.....	48
3.3.2. Yûsuf b. Ömer'in Atama Yaptığı Eyaletler	57
3.3.3. Yûsuf b. Ömer'in Nasr b. Seyyâr'ı Azlettirmek İstemesi	66

3.3.4.	Yûsuf'un Atadığı Kadılar	68
3.4.	Yûsuf b. Ömer'in Irak Valiliği Esnasında Yaşanan İsyamlar	70
3.4.1.	Hâricî İsyamları	70
3.4.2.	Zeyd b. Ali İsyamı	70
3.4.3.	Yahya b. Zeyd İsyamı	86
3.4.4.	Yûsuf b. Ömer'in Ebû Mansûr el-İclî'yi Katletmesi	90
3.4.5.	Yûsuf b. Ömer Döneminde Abbâsî Propagandası	91
3.5.	Velîd b. Yezîd Döneminde Yûsuf b. Ömer	92
3.5.1.	Yûsuf'un Irak Valiliğinden Azledilmesi ve Kaçış Serüveni	98
3.6.	Yûsuf b. Ömer'in Yapmış Olduğu Sosyal ve Kültürel Faaliyetler	101
3.6.1.	Emevîlerde Para Basımı ve Yûsuf b. Ömer'in Bastırdığı Sikkeler	101
3.6.2.	Kûfe Cuma Mescidini Genişletmesi	104
3.6.3.	Sûku Yûsuf (Yûsuf Çarşısı)	105
3.6.4.	Yûsuf b. Ömer'in Kurduğu Hapishane (el-Muhayyis)	106
3.6.5.	Yûsuf b. Ömer'in Devlet Adına Irak Arazilerinden Elde Ettiği Gelirler	108
SONUÇ	109
KAYNAKÇA	111
ÖZGEÇMİŞ	121

KISALTMALAR

- a.mlf.** : Aynı Müellif
age : Adı Geçen Eser
agm : Adı Geçen Makale
AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b. : İbn, Bin
bk. : Bakınız
bsk. : Baskı
C : Cilt
CÜİFD : Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev. : Çeviren
Der. : Derleyen
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
e. : Editör
h. : Hicrî Takvim
hz. : Hazreti
İA : İslam Ansiklopedisi
m. : Miladî Takvim
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
muk. : Mukaddime
Nşr. : Neşreden
ö. : Ölüm Tarihi
S : Sayı
s. : Sayfa
sav : Sallallahü Aleyhi ve Sellem
Thk. : Tahkik eden
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
Trz. : Tarihsiz
vb. : ve benzer(ler)i
vd. : ve diğer(ler)i

Y : Y1l

ÖZET

İnsanlık tarihi başta olmak üzere, İslam tarihi boyunca irili ufaklı birçok devlet kurulmuştur. Devlet, genel anlamda insanlık için her zaman zaruri ihtiyaçlar içerisinde yer almış ve insanlık için su kadar elzem kabul edilmiştir. Her devletin kurmuş olduğu bir medeniyet bulunmaktadır. İnsanlığın terakkisi de ancak bununla mümkündür. Devletler de tıpkı insanlar gibidir. Doğarlar, büyürler, yaşarlar ve sonunda mutlak olarak ölürlür. Kiminin ömrü uzun olur kiminin ki ise kısa. 41/661 yılında Muâviye b. Ebî Süfyân tarafından kurulan Emevî Devleti takriben 90 yıl kadar yaşamış, 132/750 yılında Abbasoğulları tarafından yapılan ihtilal neticesinde yıkılmıştır. Emevî Devletinin bu kadar kısa hüküm sürmesine rağmen, tarih boyunca en çok konuşulan devletler arasında olma özelliği bulunmaktadır. Râşid halîfelerden hemen sonra kurulan bu devlet, ilim ve kültür yönünden daha ziyade, yaşanan siyâsî ve politik çekişmeleriyle ön planda olmuştur. Emevîler'in belkide en büyük talihsizliği, âlem şümûl olan İslam dinini tam manasıyla gönüllerine nakşetmiş Râşid halîfelerden hemen sonra kurulmuş olmasıdır. Zira yerli ve yabancı neredeyse bütün tarihçiler Râşid halîfelerin yönetimini, her ne kadar küçük siyâsî hataları olsa dahi, insancıl ve mükemmeliyetçi bir yönetim olarak kabul etmişlerdir. Râşid halîfelerin kendilerini devletin ve milletin hizmetkârı görerek asla şahsi bir menfaat sağlamamaları ve hatta şahsi mal varlıklarını halîfelik yaptıkları dönemlerde kaybetmeleri, elbette takdir edilmesi gereken bir durumdur. Oysa Emevîler döneminde istişare ve müşâveret yerini saltanata bırakmıştır. İslam'ın temel prensiplerinden olan şûra, devletin ilk halîfelerinden itibaren terk edilmiştir.

Devlet başkanı ne kadar iyi olursa olsun, halkın tam manasıyla refaha ulaşabilmesi için elbette iyi bir yönetim kadrosu gereklidir. Emevîleri yalnızca halîfeler yönünden inceleyip değerlendirmek elbette doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Emevîler, toprak bütünlüğü esas alınmak üzere, devleti elayetlere ayırıp yönetmişlerdir. Araştırma konumuz olan Yûsuf b. Ömer es-Sekafi Emevîler'in en zor bölgelerinden biri olan Irak'ta uzun yıllar valilik yapmıştır. Zeyd b. Ali'nin Emevîlere karşı ayaklanması, Yûsuf b. Ömer'in Irak valiliği döneminde gerçekleşmiş ve Zeyd b. Ali, Irak valisi Yûsuf b. Ömer tarafından katledilmiştir. Günümüzde bile hala tartışılmalı olan bu meselenin açıklığa kavuşması açısından titiz bir çalışma

gerekliliği hâsil olmuştur. Yaşamış olduğu siyâsî faaliyetler hakkında daha önce müstakil bir çalışma yapılmadığından Yûsuf b. Ömer'i incelemek tarafımızca zaruret olarak görülmüştür.

Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmamızın kaynaklarını ve hangi kaynaklardan ne surette faydalandığımızı ele aldık. Birinci bölümde Yûsuf b. Ömer'in valilik görevine başlamadan evvelki hayatını anlattık. Fakat Yûsuf b. Ömer'in valilik öncesi hayatı hakkında neredeyse yok denecek kadar az bilgi bulunmaktadır. Dolayısıyla muhtemel doğum tarihini ve muhtemel doğum yerlerini yaşanan tarihî hâdiselerden yola çıkarak tespit etmeye çalıştık. Emevîler tarihinde önemli bir yere sahip olan Sakîf kabilesi ve tespit edebildiğimiz akrabaları hakkında bilgiler verdik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Yûsuf b. Ömer'in şahsiyeti, fiziksel özellikleri ve vefatından bahsettik. Kaynaklar tarafından Yûsuf b. Ömer'in şahsiyeti hakkında oldukça ilginç ifadeler bulunmaktadır. Kaynaklarda Yûsuf hakkında zikredilen rivayetlerde birbirine taban tabana zıt ifadelerin bulunması, raviler hakkında araştırma yapmayı zaruri kılmıştır. Dolayısıyla kaynaklarda zikredilen rivayetleri ifade ettikten sonra genel bir değerlendirmede bulunarak şahsi kanaatimizi belirttik. Emevîlerde görevden azledilen valilerin, azil sürecinden sonra büyük zulümler gördüğü bilinmektedir. Yûsuf da valilikten azledildikten sonra bu zulümlere muhatap olmuş ve bir müddet hapis hayatı yaşamıştır.

Üçüncü bölümde ise Yûsuf b. Ömer'in valilik dönemi hayatı ve siyâsî faaliyetlerini ele aldık. Hişâm b. Abdülmelik tarafından valilik görevine atanan Yûsuf b. Ömer'in faaliyetlerini tam olarak idrak edebilmek için, Hişâm b. Abdülmelik döneminden kısa da olsa bahsetmek elbette zaruri idi. Daha sonra Yûsuf b. Ömer'in Yemen valiliğinden ve Yemen valiliği esnasında yaşanan olaylardan bahsettik. Şunu da belirtmek isteriz ki yaklaşık olarak 16 yıl Yemen valiliği yapan Yûsuf b. Ömer'in, bu dönemi hakkında kaynaklar oldukça az bilgi vermişlerdir. Yûsuf b. Ömer'in esas görev yeri olarak addedeceğimiz Irak valiliği dönemi, çalışmamızın adeta temelini oluşturmaktadır. Irak genel valisi olan Yûsuf, uhdesinde bulunan bölgelere birçok vali ve kadı atamıştır. Bu atamaları ve gerekçelerini tespit edebildiğimiz kadarıyla ifade etmeye çalıştık. Yûsuf'un Irak valiliği döneminde belki

de en önemli olay Zeyd b. Ali isyanıydı. Zeyd b. Ali isyanı öncesinde Emevîlerde genel durum ve Yûsuf ile Zeyd arasında yaşanan hâdiseleri tahkîk ederek bilimsel bir şekilde ifade etme gayretinde olduk. Hişâm b. Abdülmelik ve Velîd b. Abdülmelik dönemlerinde Irak'ta valilik yapan Yûsuf b. Ömer, Yezîd b. Velîd'in tahta geçişiyle görevinden uzaklaştırılmıştır. Yûsuf'un, Velîd b. Yezîd ve Yezîd b. Velîd'in halîfeliği döneminde yaşamış olduğu siyâsî süreç ve azledilmesi hakkında bilgiler verdik. Kaynaklar genel anlamda Emevîler döneminde yaşanan siyâsî olayları aktarmışlardır. Ülkemizde yapılan çalışmalara baktığımız zaman, Emevîler'in politik yönleri üzerine yazılmış birçok bilimsel çalışma bulunmaktadır. Fakat Emevîler dönemine ait sosyal ve kültürel çalışmaların tam manasıyla yeterli olmadığını gördük. Kaynakların Emevîler'in sosyal ve kültürel faaliyetlerine çok az yer vermeleri elbette bu minvalde çalışmayı zorlaştıracak bir sebeptir. Yûsuf b. Ömer'in Irak'ta yapmış olduğu sosyal ve kültürel faaliyetlerden bahsettikten sonra sonuç kısmına geçtik.

Anahtar Sözcükler: Yûsuf b. Ömer es-Sekafî, Emevî Devleti, Vâli, Hişâm b. Abdülmelik, Irak, Hâricîler, İmam Zeyd (Zeyd b. Ali).

ABSTRACT

During the history of Islam, especially in the history of humanity, many states have been established. The state has always been indispensable for humanity in general and is considered as essential for humanity as water. There is a civilization established by every state. Human progress is possible only with this. They're just like humans in states. They are born, grow, live and die in absolute terms. Someone's life is long and the shorter. In 41/661 Mu'awiye, which was founded, lived for about 90 years, and was destroyed in 132/750 as a result of the revolution by Abbasids. Although the Umayyad State has such a short rule, it has the feature of being the most talked about state throughout history. This state, founded immediately after the rituals, was at the forefront with its political and political conflicts, rather than in terms of science and culture. Perhaps the greatest misfortune of the Umayyadis is that the Islamic religion was founded immediately after the rituals, which had embraced the Islamic religion in their hearts. Because almost all domestic and foreign historians have accepted the administration of the rituals as a humanitarian, even if they have political errors. Of course, the state and the nation themselves by seeing the servants of the personal benefit of a personal benefit and the loss of their assets even during the period they are lost is a condition. However, in the period of the Umayyad, consultations and consultations were replaced by the Sultanate. One of the basic principles of Islam, the state was abandoned from the first state of the young state.

No matter how good the head of state is, it is of course necessary to have a good management team in order for the people to be full. It would not be a correct approach to evaluate and evaluate the Umayyad in terms of the rituals. According to the territorial integrity of the Umayyads, the state was divided into custody and ruled. Our research subject is Yûsuf b. Omar at-Thakafî was the governor of the most difficult region of the Umayyad in Iraq. Zayd b. Ali, rebelled in the time of Yûsuf and was killed by Yûsuf. Even today, there is still a need for a rigorous study on the subject of this issue, which is still controversial. Since there was no previous study on the political activities he had lived, Yûsuf b. To examine Omar is seen as a necessity.

Our study consists of three chapters parts. In the first chapter, Yûsuf we talked about his life before he started his duty as governor. But Yûsuf there is little information about Ömer's pre-governor's life. Therefore, we tried to determine the probable date of birth and possible places of birth based on historical events. We gave information about the Sakîf tribe who has an important place in the history of Umayyads and the relatives we can identify.

In the second chapter, Yûsuf we talked about the life and political activities of Omar. Then Yûsuf b. We talked about the Yemen governor of Omar and the events during the governorship of Yemen. We would like to point out that Yûsuf b. The sources of this period of Omar have provided little information. Yûsuf b. The period of the Iraqî governorship, which we will regard as Omar's main mission, constitutes the basis of our work. Yûsuf b. Omar Hisham was appointed by the governor of Iraq, and Iraq for a long time serving an important statesman who served for a long time. We expressed the reasons for the abduction of Abdullah. The governor of Iraq, Yûsuf, has appointed many governors and judges to the regions. We have tried to express these assignments and justifications as far as we can. The most important event of Yûsuf during the governorship of Iraq was probably Zayd b. Ali was rebelling. Zayd b. Before the rebellion of Ali, we tried to explain the events in the Umayyads and the events that took place between Yûsuf and Zayd in a scientific way. Hişâm b. Abdûlmelik and Velîd, Yûsuf b. Omar was resigned with the murder of Velîd. Yûsuf, Velîd b. Yezîd and Yazid b. We gave information about the political process and resignation of Velîd during the period of Halîf. In general terms, sources reported political events in the Umayyad period. When we look at the studies in our country, there are many scientific studies on the political aspects of the Umayyad. But we have seen that social and cultural studies of the Umayyads period are not enough. The fact that resources give little space to the social and cultural activities of the Umayyad is certainly a reason that will make it harder to work. Yûsuf b. We ended the second part by mentioning the social and cultural activities of Omar in Iraq.

The third part of our study is Yûsuf b. We talked about Omar's personality, personal characteristics and death. References by Yûsuf b. There are some interesting expressions about Omar's personality. Findings of diametrically opposed expressions

in sources mentioned in the sources of jurisprudence made it necessary to conduct research on ravis. Therefore, after expressing the stories mentioned in the sources, we made a general evaluation and expressed our personal opinion. It is clear that the governors who had been dismissed in the Umayyads experienced great atrocities after the abolition. After he was dismissed from the governorate in Jufuf, he faced these atrocities and lived a period of imprisonment for a while. Finally, Yûsuf b. We talked about the death of Omar and we went to the conclusion.

The Key Words : Yûsuf b. Omar at-Thakafî, The Umayyad State, Governor, Hisham b. Abdulmalik, Iraq, Kharijities, Ìmam Zayd (Zayd b. Ali).

GİRİŞ

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Bu çalışmada İslam'ın ilk yıllarından hemen sonra kurulan Emevî Devletinin dirayetli halifelerinden Hişâm b. Abdülmelik döneminde (105-125/724-743), 20 yıla yakın Yemen ve Irak bölgelerinde valilik görevini yapmış Yûsuf b. Ömer es-Sekafi'nin hayatı ve siyâsî faaliyetleri araştırılmıştır. Halîfe Hişâm b. Abdülmelik ve onun döneminde valilik yapmış birçok vali hakkında müstakil araştırmalar yapılmış fakat Yûsuf b. Ömer hakkında herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Tezimizde Yûsuf b. Ömer'in hayatı ve siyâsî faaliyetleri hakkında bilgi verdiğimiz kaynak ve araştırmalardan bahsedeceğiz.

İbn Kuteybe'nin (ö.276/828) “Kitâbü'l-Meârif”¹ adlı eseri genel İslam Tarihi kitapları arasında zikredilmiş olsa da bir yönüyle ensâb eserleri arasında yer almaktadır. Yûsuf'un ve akrabalarının nesebine ulaşma noktasında bu eserden sık sık faydalandık. Belâzürî'nin (ö.279/896) “Ensâbü'l-Eşrâf”² araştırmamızda geniş bir yer tutmaktadır. Belâzürî Ensâb'ında Yûsuf b. Ömer'e ait özel bir başlık açmış, ayrıca başka bölümlerde yine Yûsuf b. Ömer'den sık sık bahsetmiştir. Vermiş olduğu kapsamlı bilgilerle Yûsuf b. Ömer'in nesebi, hayatı ve uygulamaları hakkında önemli bilgilere ulaştık. Müberred'in (ö.285/898) “Neseb”³ adlı eseri de yine Yûsuf b. Ömer'in ve akrabalarının nesebine ulaşma noktasında müracaat ettiğimiz eserler arasında yer almaktadır. Cehşiyârî'nin (ö.331/942) “Kitâbü'l-Vüzerâ”⁴ adlı eseri kronolojik olarak birçok vezir ve kâtibin hayatını anlattığı eserdir. Çoğu kaynakta bulamayacağımız önemli bilgilerin sunulduğu bu eser de, Yûsuf b. Ömer'in kâtiplerini tanıma imkanı bulduk. Bu nokta da “Kitâbü'l-Vüzerâ” müracaat ettiğimiz eserler arasında yer almıştır.

¹ İbn Kuteybe Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Kitâbu'l-Meârif*, Thk. Servet Ukkâşe, Kâhire 1992.

² Belâzürî Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbü'l-Eşrâf*, Thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli, Beyrut 1996.

³ Müberred Ebû'l Abbâs Muhammed b. Yezîd, *Nesebü Adnân ve Kahtân*, Thk. Abdülaziz el-Meymunî, 1936.

Cehşiyârî Ebû Abdullah Muhammed b. Abdûs, *Kitâbü'l-Vüzerâ' ve 'l-Küttâb*, Thk. Mustafa es-Sakâ- İbrahim el-Ebyârî- Abdulhafiz Şelebî, Mısır 1938.

Tabakât kitapları arasında zamanımıza kadar ulaşarak en eski eser olma özelliğine sahip olan İbn Sa‘d’ın (ö.230/845) “Tabakât”ı⁵ önemli şahsiyetlerin hayatlarını tabakalar halinde anlatması bakımından çalışmamız da sıklıkla kullandığımız kaynaklar arasında yer almaktadır. Yine Zehebî’nin (ö.748/1374) “A’lâmi’n-Nübelâ”sı,⁶ Yûsuf’un valilik öncesi döneminden, Yemen ve Irak valiliğinde yapmış olduğu siyâsî faaliyetlerden bahsetmektedir. A’lâmin’n-Nübelâ da sık sık başvurduğumuz eserler arasında bulunmaktadır. Vekî’nin (ö.306/918) “Ahbâru’l-Kudât”⁷ adlı eserinde Hz. Ali ve Muaz b. Cebel’den başlayarak Mekke, Medine, Kûfe ve Şam başta olmak üzere bu şehirlerde görev yapan kadıların hayatlarını biyografik olarak anlatması bakımından oldukça önemlidir. Yûsuf b. Ömer’in yapmış olduğu kadı atamalarında bu eserden faydalandığımızı belirtmek isteriz.

Genel İslam Tarihi kitapları içerisinde Halîfe b. Hayyât’ın (ö.240/854) “Târîh”i⁸ kısa olmasına rağmen, hem târihî olayları sırasıyla zikretmesi hem de her yılın sonunda atanan ve azledilen vali, kadı ve şurtayı zikretmesi çalışmamız açısından oldukça değerlidir. Dineverî’nin (ö.282/895) “Ahbâru’t-Tıvâl”i⁹ Ya‘kûbî’nin (ö.298/904) “Târîh”i,¹⁰ Taberî’nin (ö.310/922) “Târîh”i,¹¹ İbnü’l-Cevzî’nin (ö.577/1181) “el-Munzâtam”ı,¹² İbnü’l-Esîr’in (ö.630/1232) “el-Kâmil”i,¹³ Ebî’l-Fida’nın (ö.732/1331-1332) “el-Muhtasar”ı,¹⁴ İbn Kesîr’in (ö.774/1372) “el-

⁵ Muhammed b. Sa‘d b. Menî el-Hâşimî el-Basrî, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, Thk. Ali Muhammed Ömer, e. Adnan Demircan, İstanbul 2004.

⁶ Zehebî Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, Thk. Şuayb el-Arnâvud, Beyrut Trz.

⁷ Vekî Muhammed b. Halef b. Hayyân, *Ahbâru’l-Kudât*, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut Trz.

⁸ Halîfe b. Hayyât el-Leysi el Asferî, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, Thk. Ekrem Ziya Ömerî, 2. bsk. Riyâd 1985.

Dineverî Ebû Hanîfe Ahmed bin Dâvûd, *Ahbâru’t-Tıvâl*, Çev., Nusrettin Bolelli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul 2007.

¹⁰ Ya‘kûbî Ahmed b. Ebî Yakub b. Ca‘fer b. Vehb b. Vâdih, *Târîhu’l-Ya‘kûbî*, Thk. Abdü’l-Emîr Mühnâ, Beyrut 1431/2010.

¹¹ Taberî Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu’t-Taberî (Târîhu’l-Ümeme ve’l-Mülûk)*, Thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Beyrut 1384/1964.

¹² İbnü’l-Cevzî Ebu’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdadi, *el-Muntazam Fi Târîh’l-Mülûk ve’l-Ümem*, Thk. Muhammed Abdülkâdir ‘Atâ- Mustafa Abdülkâdir ‘Atâ, Beyrut Trz.

¹³ İbnü’l-Esîr İzzuddîn Ebu’l-Hasen Ali bin Muhammed, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, Çev., Ahmet Ağırakça, Adülkerim Özaydın arkadaşları, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008.

¹⁴ Ebî’l-Fidâ el-Melikü’l-Müeyyed İmâmüddîn İsmâil b. Ali b. Mahmûd b. Ömer el-Eyyübî, *el-Muhtasar Fi Ahbâri’l-Beşer*, Thk. Mahmûd Deyyûb, Beyrut 1997.

Bidâye”si¹⁵ İbn Haldûn’un (ö.808/1405) “Târîh-i İbn Haldûn”u¹⁶ çalışmamızın başından sonuna değin faydalandığımız eserler arasında yer almaktadır. Özellikle dönemin siyaseti hakkında vermiş oldukları bilgiler çalışmamıza büyük bir zenginlik katmıştır. Mes’ûdî’nin (ö.346/957) “Mürûcû’z-zeheb”i¹⁷ genel İslam Tarihi kitapları arasında yer almasının yanında, coğrafyadan da bahsetmesi nedeniyle diğer eserlerden ayrılmaktadır. Yûsuf b. Ömer döneminde yaşanan Zeyd b. Ali isyanı hakkında önemli bilgiler veren Mes’ûdî, anlatmış olduğu olaylarda isnad yöntemini kullanmamıştır. Bu nedenle Mes’ûdî’nin rivayetlerine ihtiyatla yaklaştığımızı belirtmek isteriz. Yine İbn Abdırabbih’in (ö.328/940) “İkdü’l Ferîd”i¹⁸ ve Nüveyrî’nin (ö.733/1333) “Nihâyetü’l-Ereb”i¹⁹ genel İslam Tarihi kitapları arasında yoğun olarak kullandığımız eserler arasında yer almaktadır. Bu iki eser dönemin edebiyat hayatından sıklıkla bahsetmesi açısından, çalışmamız da hem siyâsî hem de kültürel nokta da faydalandığımız önemli eserlerdendir. İbn Tiktakâ’nın (ö.709/1309) “el-Fahrî”²⁰ adlı eseri iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde devlet adamlarına öğütler vermesi hasebiyle siyasetname niteliğindedir. İkinci bölümde ise Hz. Ebûbekir’in halîfe seçilmesinden başlayarak Hülâgû’nun Bağdad’ı işgaline kadar olan süreç hakkında bilgi verir. İbn Tiktakâ araştırmamız açısından özellikle Yûsuf b. Ömer ile Zeyd b. Ali arasında yaşanan olaylar hakkında bizlere önemli bilgiler sunmaktadır. İbn Tağrıberdî’nin (ö.874/1470) “Nücûmuz-Zâhira”²¹ adlı eseri de araştırmamız da faydalandığımız eserler arasında yer alır. İbn Tağrıberdî bu eserinde sultanların dönemini ayrı bir bab şeklinde ele almış ve dönemin içtimâî hayatı hakkında bizlere bilgiler sunmuştur. Özellikle Yûsuf b. Ömer’in yapmış olduğu

¹⁵ İbn Kesîr Ebu’l Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Nşr. el-Mektebetü’l-Meârif, 8. Baskı, Beyrut 1990.

¹⁶ Ebû Zeyd Velîyüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî, *Dîvanü’l Mübtede ve’l-Haber Fî Târîhi’l-Arabi ve’l-Berber ve Men ‘Asârahüm min Zeviyiyi’s-Sultânî’l-Ekber (Târîh-u İbn Haldûn)*, Thk. Süheyl Zekkâr- Halîl Şühâde, Beyrut 2000.

¹⁷ Mes’ûdî Ebu’l Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürûcû’z-zeheb ve Meâdinü’l-Cevher*, Thk. Kemal Hasen Mer’î, Beyrut, 1. Baskı, 1465/2005.

¹⁸ İbn Abdırabbih Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdırabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-İkdu’l-Ferîd*, Thk. Abdülmecîd et-Terhînî, Beyrut 1983.

¹⁹ Nüveyrî Şehâbed’-d-Dîn Ahmed b. Abdü’l-Vehhâb, *Nihâyetü’l-Ereb fî Fünûnu’l-Edeb*, Thk. Ali Muhammed Becâvî, Kâhire 1976.

²⁰ İbn Tiktakâ Muhammed b. Ali b. Tabâtâbâ, *el-Fahrî fî’l-Adâbi’s-Sultâniyye ve’d-Düveli’l-İslâmiyye*, Beyrut Trz.

²¹ İbn Tağrıberdî Cemâlüddîn Ebi’l-Mehâsin Yûsuf el-Atabekî, *en-Nücûmu’z-Zâhira fî-Mülûki Mısr ve’l-Kâhira*, Kâhire, Trz.

ekonomik ıstılahatlar ve darbettiği paralar hakkında değerli bilgilere ulaştığımızı belirtmek isteriz.

Mâverdi'nin (ö.450/1058) "el-Ahkâmüs's Sultâniyye"²² adlı eseri, Yûsuf b. Ömer tarafından Irak'ta gerçekleştirilen ekonomik uygulamalar, vergiler ve toprak reformları hakkında bizlere önemli bilgiler vermektedir. Yûsuf b. Ömer'in koymuş olduğu vergiler ve toprak gelirleri hakkında bu eserden önemli ölçüde istifade ettik.

Vefeyât kitapları arasında yer alan İbn Hallikân'ın (ö.681/1282) "Vefeyât",²³ ve Safedî'nin (ö.764/1363) "el-Vâfi"²⁴ adlı eserlerine sıklıkla müracaat ettik. Safedî'nin yaşanan olayları akıcı bir dille anlattığı eserinde, Yûsuf'un hem siyâsî, hem de kişisel özelliklerinden bahsetmesi noktasında bu iki eserden de yoğun bir biçimde faydalandık.

Fütûh kitapları arasında yer alan Belâzürî'nin (ö.279/896), "Fütûhu'l-Büldân"²⁵ adlı eseri, kısa içeriğine rağmen sosyal, siyâsî, ekonomik ve kültürel olarak birçok konuyu ihtiva etmesi noktasında çalışmamızda ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Yûsuf b. Ömer'in şehir mimarisinde yapmış olduğu yenilikler ve uygulamalarında bu eserden yoğun olarak faydalandık. Yine İbn A'sem'in (ö.314/926) "Fütûh"²⁶ u, Yûsuf b. Ömer'in siyâsî politikaları, bu dönemde yaşanan fetihler ve isyanlar hakkında bizlere önemli bilgiler sunmuştur.

Yûsuf b. Ömer'in yaşamış olduğu şehirleri ve araştırmamızda geçen coğrafi yer isimlerini incelerken Yâkût'un (ö.626/1229) "Mu'cemül-Büldân"²⁷ adlı eserinden oldukça faydalandık. Yûsuf b. Ömer'in valilik öncesi hayatı hakkında hiçbir kaynakta zikredilmeyen bazı bilgilerin İbn Asâkir'in (ö.571/1175) "Târîhu

²² Mâverdi Ebû'l-Hasen Habîb, *el-Ahkâmü's Sultaniye (İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku)*, Çev., Ali Şafak, İstanbul 2015.

²³ İbn Hallikân Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebûbekir, *Vefeyâtu'l A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, Thk. İhsan Abbâs, Beyrut 1977.

²⁴ Safedî Ebu's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Thk. Ahmed Arnavûd, Tezkî Mustafa, Beyrut 2000.

²⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l Büldan*, Çev., Mustafa Fayda, İstanbul 2013.

²⁶ İbn A'sem Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfi el-Ahbârî, *Kitâbü'l-Fütûh*, Nşr., Dâru Kitâb el-İlmiyye, Beyrut 1986.

²⁷ Yâkût Şehâbeddîn Ebî Abdullah Yâkût b. Abdullah el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Nşr. Dâru Sâder, Beyrut 1977.

Medîneti Dımaşk”²⁸ adlı eserinde zikredildiğini de özellikle belirtmek isteriz. 80 cilt büyüklükte olan bu eser Suriye’nin şehirleri hakkında önemli bilgiler vermektedir.

İsfahânî’nin eserlerinden araştırmamız esnasında faydalandıklarımızı ayrı olarak ele almak istiyoruz. İsfahânî’nin (ö.356/967) “Mekâtilu’t-Tâlibiyyîn”²⁹ adlı eseri Ca’fer b. Ebî Tâlib’in şehadetinden, Muktedir Billah’ın vefatına kadar, Hz. Ali soyundan öldürülen şahısların hangi surette katledildiğini konu edinmektedir. Yûsuf b. Ömer döneminde gerçekleşen Zeyd b. Ali ve oğlu Yahya’nın isyanlarında bu eserden oldukça istifade ettik. Dönemin eğlence, kültür ve edebiyat hayatı hakkında fikir sahibi olabilmek için İsfahânî’nin (ö.356/967) “Eğânî” adlı eserine müracaat ettik.³⁰ Eğânî’de kültürel bilgilerin yanısıra Emevî-Haşimî çekişmelerine dair bilgilere de yer verilmiştir. Hem kültürel hem siyâsî konularda bu eserden önemli bilgiler alarak tezimizde kullandık.

Araştırmamızı yaparken geniş kapsamlı olması ve güvenilirlik açısından birçok araştırma kitabından da faydalandık. Ülkemizde İsmail Hakkı Atçeken’in “Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik”³¹ adlı eseri, Yûsuf b. Ömer’in siyâsî faaliyetlerini kısa da olsa bölüm bölüm anlatması bakımından, Yûsuf b. Ömer hakkında en geniş bilgileri anlatan kitap olma özelliğine sahiptir. Bu eserde Yûsuf b. Ömer’in Halife Hişâm tarafından Irak’a vali olarak atanmasına ve bu atamanın gerekçelerine değinilmiştir. Ayrıca Yûsuf b. Ömer’in Irak valisi olduktan sonra orada yaşanan siyâsî olaylar ve isyanlar hakkında vermiş olduğu bilgilerden faydalandık.

Araştırma kitaplarından Yûsuf b. Ömer’in valilik yaptığı muhit olan Kûfe’nin tarihi hakkında önemli çalışmalar yapmış olan Mehmet Mahfuz Söylemez’in “Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe”³² adlı eseri oldukça önemlidir. Bu eserde Kûfe ile alakalı neredeyse bütün boyutlar ele alınmaya çalışılmış, sosyal, siyâsî, ekonomik ve kültürel olarak incelenmiştir. Yûsuf b. Ömer’in Kûfe’de yapmış olduğu mimarî çalışmalar ve şehrin kültürel özelliklerini öğrenme noktasında bu eserden istifade

²⁸ İbn Asâkir Ebi’l-Kâsım Ali b. El-Hasen İbn Hibetullah b. Abdullah, *Tarîhu Medîneti Dımaşk*, Thk. Mühibbi’d-Dîn Ebî Saîd Ömer el-Ömerî, Beyrut 1995.

²⁹ İsfahânî Ebü’l-Ferec Alî b. Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed, *Mekâtilu’t-Talibiyyîn*, Thk. Kâzım Muzaffer, Necef 1965.

³⁰ İsfahânî, *Kitâbü’l-Eğânî*, Thk. İhsân Abbâs vd., Beyrut 2002-2008.

³¹ İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.

³² Mehmet Mahfuz Söylemez, *Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.

ettik. Ali Aksu'nun "Emevi Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf"³³ adlı eserinden Emevîler'de valilik kurumunun işleyişi ve Irak bölgesinin geçmiş siyâsî durumu hakkında malumat sahibi olduk. Her ne kadar biyografik bir eser olsa da Emevîler döneminin genel siyâsî yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yine Ali Aksu'ya ait "Mervan b. Muhammed ve Emevi Devletinin Yıkılışı"³⁴ adlı eserinde Yûsuf b. Ömer'in Velîd b. Yezîd ve Yezîd b. Velîd'in halîfelikleri dönemindeki durumundan bahsedilmektedir. Bunun dışında Emevîler'in son döneminde yaşanan hâdiseler noktasında bu eserden istifade ettik. Ünal Kılıç'ın "Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik"³⁵ adlı eseri İslam coğrafyasının ilk şehirleri hakkında bizlere bilgiler sunmaktadır. Yûsuf b. Ömer'in valilik yaptığı Yemen ve Irak'ın önceki idârî yapısından, şehrin yönetim merkezlerinin işleyiş tarzından bahseden bu eser, özellikle Kûfe'nin kuruluş aşaması ve kuruluş amacı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu eserden Kûfe'nin kuruluşu ve İslam geleneğinde valilik kurumunun işleyişi hakkında bilgi sahibi olduk ve tezimizde kullandık. Ömer Aktaş'ın "Muğîre b. Şu'be'nin Hayatı ve Kişiliği"³⁶ adlı doktora tezinde, Sakîf kabilesi hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Araştırmamızın konusu olan Yûsuf b. Ömer'in de Sakîf kabilesine mensup olması nedeniyle Sakîf hakkında bu eserden istifade ettik. Her ne kadar biyografik bir eser olsa da, Emevîler'in ilk dönem siyaseti ve valilik kurumu hakkında bizlere önemli bilgiler sunmaktadır.

Neşet Çağatay'ın "İslamdan Önce Arap Tarihi"³⁷ eseri de kabileler ve coğrafyalar hakkında vermiş olduğu bilgiler noktasında oldukça değerlidir. Kabileler hakkında bu eserden faydalandık. İrfan Aycan ve İbrahim Sarıçam'ın müşterek neşrettikleri küçük hacimli "Emevîler"³⁸ ve İsmail Yiğit'in "Emevîler"³⁹ eseri de dönemin siyaseti hakkında vermiş olduğu bilgiler noktasında faydalandığımız

³³ Ali Aksu, *Emevi Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf*, İstanbul 2009.

³⁴ Ali Aksu, *Mervan b. Muhammed ve Emevi Devletinin Yıkılışı*, İstanbul 2007.

³⁵ Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya 2004.

³⁶ Ömer Aktaş, *Muğîre bin Şu'be'nin Hayatı ve Kişiliği*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Sivas 2018.

³⁷ Neşet Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1957.

³⁸ İrfan Aycan- İbrahim Sarıçam, *Emevîler*, Ankara 1993.

³⁹ İsmail Yiğit, *Emevîler*, İsam Yayınları, İstanbul 2016.

araştırmalar arasında yer almaktadır. Sallâbî'nin “Emevîler Devleti”⁴⁰ ve Yûsuf el-Işş'ın “ed-Devletü'l-Ümeviyye”⁴¹ adlı eseri de Irak'ta süregelen kabileler arası çekişmeler ve Hişâm b. Abdülmelik'in siyaseti hakkında bizlere bilgiler sunmaktadır. Bu anlamda bu iki eserde istifade ettiğimiz eserler arasında yer almaktadır. Emevîlerle alakalı birçok siyâsî çalışma olmasına rağmen, dönemin kültür ve bilim hayatı hakkında yapılan çalışmalar kısıtlıdır. İrfan Aycan ve arkadaşlarının müştereken kaleme aldığı “Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı”⁴² isimli eserleri bu noktada oldukça değerlidir. Dönemin edebiyat ve kültür hayatı hakkında bu eserden faydalandık.

Corcî Zeydan'ın “İslam Uygarlıkları Tarihi”⁴³ adlı eseri içerik olarak oldukça zengindir. Emevî Devletini geniş kapsamlı olarak anlatan bu eserden Emevîler'in kültürel ve mimârî faaliyetleri noktasında faydalandığımızı belirtmek isteriz. Yine aynı şekilde Hitti'nin “Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi”⁴⁴ adlı eseri de, geniş içeriği ve zengin kaynağıyla araştırmamızda sosyal ve siyâsî konularda başvurduğumuz eserler arasında yer almıştır. Vloten'in “Emevî Devrinde Arap Hakimiyeti”⁴⁵ ise genel olarak yaşanan isyanlardan ve Şiî akidesinden bahsetmiştir. Yûsuf b. Ömer devrinde yaşanan Zeyd b. Ali isyanını anlatırken Zeyd isyanının sebepleri ve isyanın alt yapısını hazırlayan unsurlar hakkında Vloten'den faydalandık. Wellhausen'in “Arap Devleti ve Sükûtu”⁴⁶ kronolojik olarak ilk dönem yaşanan siyâsî olayları anlatmıştır. Yine Wellhausen'un kaleme aldığı “Muhalefet Partileri”⁴⁷ yaşanan isyanlar noktasında önemli bilgiler vermektedir. Bu noktada bu eserlerden de istifade ettiğimizi belirtmek isteriz.

⁴⁰ Ali Muhammed Sallâbî, *Emevî Devleti*, Çev., Harun Ünal, İstanbul 2010.

⁴¹ Yûsuf el-Işş, *ed-Devletü'l- Ümeviyye ve'l-Ehdâsülletî Sebekathâ ve Mehhedet lehâ İbtidâen min Fitneti Üsmân*, Dımaşk 1996.

⁴² İrfan Aycan vd., *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.

⁴³ Corcî Zeydân, *Târîhu't-Temeddünni'l-İslâmî (İslam Uygarlıkları Tarihi)*, Çev., Nejdet Gök, İstanbul 2013.

⁴⁴ Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev., Salih Tuğ, İstanbul 1989.

⁴⁵ Gerlof Van Vloten, *Emevî Devrinde Arab Hakimiyeti ve Şiâ Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, Çev., Mehmed Said Hatiboğlu, Ankara 1986.

⁴⁶ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükûtu*, Çev., Fikret Işıltan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.

⁴⁷ Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, Çev., Fikret Işıltan, Ankara 1996.

Kister'in "İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler"⁴⁸ adlı eseri Tâif şehri hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Araştırmamızın konusu olan Yûsuf b. Ömer'in Tâifli olması nedeniyle Kister'in bu çalışmasından tezimizde faydalandık. Brockelmann'ın "İslam Milletleri",⁴⁹ Barthold'un "İslam Medeniyeti Tarihi",⁵⁰ Arnold'un "İntişar-ı İslam",⁵¹ Mantran'ın "İslam'ın Yayılış Tarihi",⁵² Durant'ın "İslam Medeniyeti Tarihi",⁵³ Gibb'in "Orta Asya'da Arap Fetihleri",⁵⁴ Bahriye Üçok'un "İslam Tarihi Emevîler-Abbâsiler"⁵⁵ adlı eserleri başta olmak üzere, çalışmamızda bunların dışında yine birçok farklı araştırmadan faydalandığımızı belirtmek isteriz.

-
- ⁴⁸ M.J. Kister, *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, Der., Ali Aksu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.
- ⁴⁹ Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletler Tarihi*, Çev., Neşet Çağatay, 2. Baskı, Ankara 1964.
- ⁵⁰ W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Çev., M. Fuad Köprülü, Ankara 1984.
- ⁵¹ Arnold Thomas Walker, *İntişâr-ı İslâm Tarihi*, Çev., Hasan Gündüzler, 2. Baskı, Ankara 1982.
- ⁵² Robert Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, Çev., İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981.
- ⁵³ Will Durant, *İslâm Medeniyeti*, Çev., Orhan Bahaeddin, İstanbul Trz.
- ⁵⁴ Hamilton Alexander Roskeen Gibb, *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, Çev., Hasan Kurt, Çağlar Yayınları, Ankara 2005.
- ⁵⁵ Bahriye Üçok, *İslam Tarihi Emevîler-Abbâsiler*, Ankara 1968.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. VALİLİK GÖREVİNE ATANINCAYA KADAR YÛSUF BİN ÖMER ES-SEKAFÎ

1.1. Doğumu ve Ailesi

Yûsuf b. Ömer es-Sekafi'nin, Irak valiliğinden önceki hayatı hakkında, kaynaklar tarafından verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Onun daha çok siyâsî hayatının ön plana alınması ve kaynaklar tarafından devamlı olarak siyâsî yönünün zikredilmesi, çocukluk ve gençlik hayatı hakkında bilgi sahibi olmamızı engellemiştir. Bu sebeple Yûsuf b. Ömer'in tam olarak ne zaman ve nerede doğduğu da belli değildir. Dolayısıyla onun doğum tarihini bulmak için ölüm yılı ve kaç yıl yaşadığı bilgisinden yola çıkarak ne zaman doğduğunu bulmaktayız.

Kaynaklar Yûsuf b. Ömer'in 127/744 yılında öldüğünü bildirmektedirler.⁵⁶ Ayrıca İbn Hallikân isim vermeden “Bazıları dedi ki...” şeklindeki rivayetinde, Yûsuf b. Ömer'in 126/744 Zilkâde ayının ortalarında hayatını kaybettiğini haber verenler olduğunu kaydetmiştir.⁵⁷

İbn Hallikân'ın Vefayât'ında, Yûsuf b. Ömer 60 küsur sene yaşadığını belirtmiştir.⁵⁸ Yine Zehebî Târîhu'l-İslâm ve A'lâmi'n-Nübelâ'sında Yûsuf b. Ömer'in 60 küsur yaşında öldürüldüğünü haber vermektedir. 127/744 yılında vefat eden Yûsuf 60'lı yaşlarda hayatını kaybetmiştir.⁵⁹ Yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerde geçen “نيف و ستين سنة” ifadesindeki “neyyif-نيف” kelimesi 1-3 yıl arasındaki küsuratları belirtmektedir. Yûsuf b. Ömer'in 61 yıl yaşadığını kabul edersek 65/685 yılında, 62 yıl yaşadığını kabul edersek 64/684 yılında ve 63 yıl

⁵⁶ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 373; İbn Kuteybe, *age*, s. 368; Taberî, *age*, VII, 302; İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 253; İbnü'l-Esir, *age*, IV, 514. İbn Hallikân, *age*, VII, 111; Zehebî Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-İber fî Haberi Men Gaber*, Thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî, Beyrut, Trz., I, 126; a.mlf., *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443; *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l Mesâhiri ve'l-A'lâm*, Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, I. bsk., Beyrut 1988, VIII, 318.

⁵⁷ İbn Hallikân, *age*, VII, 112.

⁵⁸ İbn Hallikân, *age*, VII, 111.

⁵⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VIII, 318; *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443-444.

yaşadığını kabul edersek ise 63/683 yılı dolaylarında doğmuş olacağını bulabiliriz.⁶⁰ Yani Yûsuf muhtemel olarak, bu üç tarihten birinde dünyaya gelmiştir.

Yûsuf b. Ömer'in nerede doğduğu hakkında da kaynaklar bir bilgi vermemişlerdir. Onun tam olarak nerede doğduğunu söylememiz mümkün değildir. Abdullah b. Zübeyr Hicaz'da 64/683 yılında "emirü'l-mü'minîn" sıfatıyla halîfeliğini ilan etmiştir. Bu gelişme üzerine Ümeyyeoğulları ve Sakîfliler Hicaz bölgesini terk ederek Şam tarafına göç etmişlerdir.⁶¹ 63-65/683-685 yılı dolaylarında doğan Yûsuf b. Ömer es-Sekafi'nin ailesi de muhtemelen bu göçe katılarak Tâif'i terk etmiştir. Dolayısıyla Yûsuf'un Şam'da doğup büyüdüğünü ifade edebiliriz.

Yûsuf'un nesebi olan Sakîf kabilesi Tâif şehrinde yaşamış, bu bölgeyi imar ve iskâna tabi tutmuştur. Hurma, üzüm ve muz gibi gıda maddelerinin önemli bir miktarda üretildiği yer olan Tâif şehri⁶² ticârî, iktisâdî ve sosyal açıdan da oldukça önemli bir konuma sahipti.⁶³ Tâifli olan Yûsuf b. Ömer'in kendi memleketinde doğmuş olabileceğini de ihtimaller arasında değerlendiriyoruz.⁶⁴

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Yûsuf b. Ömer Tâif'in, Sakîf kabilesine mensuptu. Onun soy ağacı şu şekildedir. Yûsuf b. Ömer b. Muhammed b. el-Hakem b. Ebî Akîl b. Âmir b. Mes'ûd b. Muattib b. Mâlik b. Ka' b. Amr b. Sa'd b. Avf b. Kusayy es-Sekafi.⁶⁵ Hem İslam Tarihi açısından önemli bir statüsü bulunan, hem de araştırmamızın konusu olan Yûsuf b. Ömer'in Sakîf kabilesinden olması hasebiyle Sakîf hakkında kısaca bahsetmek istiyoruz.

⁶⁰ Atçeken de Yûsuf b. Ömer'in valilik öncesi dönemine ait herhangi bir bilginin bulunmadığını aktarmış ve Yûsuf b. Ömer'in 66/686 yılı civarında doğduğunu ifade etmiştir. Bk. İsmail Hakkı Atçeken, "Yûsuf b. Ömer es-Sekafi", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, s. 22-23.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *age*, III, 480-481; İbn Kesîr, *age*, VIII, 238-239. Geniş bilgi için bk. Ali Aksu, *Emevi Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf*, s. 22.

⁶² Yâkût, *age*, IV, 8-12. Ayrıca bk. H. Lammens, "Tâif", *IA*, Maarif Basımevi, İstanbul 1970, s. 672.

⁶³ Yâkût, *age*, IV, 8-12. Ayrıca bk. İrfan Aycan vd., *Emevîler Dönemi*, s. 253.

⁶⁴ el-Bekrî Abdullah b. Abdülazîz el-Endülüsî, *Mu'cem Mesta'cem Min Esmâi'l-Bilâd Ve'l Mevâdi'*, Thk. Mustafa es-Sakkâ, Beyrut 1983, I, 77; Yâkût, *age*, IV, 8-12.

İbn Kuteybe, *age*, s. 398; Belâzürî, *Ensâb*, XIII, 428; İbn Hallikân, *age*, VII, 101; Safedî, *age*, XXIX, 117. Ayrıca bk. İsmail Hakkı Atçeken, "Yûsuf b. Ömer es-Sekafi", *DİA*, XLIV, 22-23; Karl Vilhelm Zettersteen, "Yûsuf b. Ömer", *IA*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, VIII, s. 440; G.R. Hawting, "al-Thakafi, Yûsuf b. Umar", *El² (İng.)*, X, 431-432.

Kays Aylan'dan Hevâzin kabilesinin bir kolu olan Sakîf,⁶⁶ Mekke ile yakın ilişkiler kurmuş ve Tâif ile Mekke arasında hem ticaret hem de evlilik yoluyla birliktelikler sağlanmıştır.⁶⁷ Hz. Peygamber ile Sakîf arasında da akrabalık bağları mevcuttur. Abdi Yalil oğullarının Hz. Peygamber ile nineleri yoluyla bir akrabalıkları vardır.⁶⁸ Ayrıca Hz. Peygamberin dedelerinden olan Abdimenaf yine onun oğlu ve Hz. Peygamberin dedelerinden Hâşim,⁶⁹ ayrıca Hz. Peygamberin amcası Hâris de, Sakîf kabilesine mensup kadınlarla evlenerek Tâif ile akrabalık bağı kurmuşlardır.⁷⁰ Özellikle Sakîf kabilesi ile Beni Ümeyye arasındaki İslam öncesine dayanan birlikteliğin çok daha ileri düzeyde olduğunu görüyoruz.⁷¹ Nübüvvetin ilk yıllarından itibaren, hem ticârî hem de İslam düşmanlığı noktasında Sakîf ile Ümeyyeoğulları ortak bir paydada buluşmuşlardır.⁷²

İslam davetinin başlamasıyla beraber Sakîfliler Hz. Peygamber'in daima karşısında olmuştur. Müslümanlarla ilk muşahhas iletişimleri ise Uhud harbinde gerçekleşmiştir. Sakîfliler Uhud harbinde Bedir'in intikamıyla bilenmiş müttetikleri Kureyş'in yanında yer almış, hatta kadınlarını da savaş meydanına getirmişlerdir.⁷³ Sakîf kabilesi hicretin 5. yılında yapılan Hendek savaşında da Mekkeli müşrikler ile ittifak halinde bir birlik oluşturarak müslümanlara karşı savaşmışlardır.⁷⁴ Bu savaş esnasında Sakîf'ten bazı kimselerin müslüman olduğu ve bunu gören Sakîf liderlerinin Hz. Muhammed'e ve İslam'a olan düşmanlıklarının daha da şiddetlendiği

⁶⁶ İbn Kuteybe, *age*, s. 64, 91; Müberred, *age*, s. 13; İrfan Aycan, "Sakîf Kabilesi ve Tâif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXIV, Ankara 1993, s. 211; Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*, s. 158.

⁶⁷ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyârî, *es-Sîretü'n Nebeviyye*, Çev., Abdülvehhab Öztürk, İstanbul 2016, IV, 199; İbn Sa'd, *age*, I, 67; İbn Kuteybe, *age*, s. 21; Belâzürî, *Fütûh*, s. 63; Ayrıca bk. Neşet Çağatay, *age*, s. 137; İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014, s. 155-156.

⁶⁸ İbn Hibbân Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sîretü'n-Nebeviye ve Ahbâru'l-Hulefa*, Thk. Seyyid Azzim, Lübnan, Trz., I, 91; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Ankara 2003, I, 31-34.

⁶⁹ İbn Sa'd, *age*, I, 67.

⁷⁰ Kureyş ve Sakîf arasında gerçekleşen evlilikler hakkında geniş bilgi için bk. İrfan Aycan, "Sakîf Kabilesi ve Tâif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış", XXXIV, s. 217-218.

⁷¹ İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", AÜİFD, Ankara 1997, XXXVI, s. 119-141; Delice, "Haccâc b. Yûsuf Hayatı ve Faaliyetleri" CÜİFD, Sivas 1998, S: 2, s. 446.

⁷² Barthold, *age*, s. 22; Delice, "Haccâc b. Yûsuf Hayatı ve Faaliyetleri", s. 446; İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", XXXVI, s. 119-141; a. mlf. vd., *Emevîler Dönemi*, s. 16.

⁷³ İbn Hişâm, *age*, III, 90; Belâzürî, *Ensâb*, I, 312.

⁷⁴ Belâzürî, *Ensâb*, I, 343.

bir gerçektir.⁷⁵ Sakîf kabilesinin İslam'a ve İslam Peygamberine olan nefreti her zaman tazeliğini korumuştur. Mekke'nin fethine müteakiben gerçekleşen Huneyn savaşında çeşitli kabileler bir araya gelerek ittifak kurmuş ve takriben 30.000 asker, Hz. Muhammed'i (sav) ve ordusunu yok etmek üzere bir araya gelmişlerdir. Yine bu ittifak içerisinde de önemli bir sayıda Sakîfli mevcuttur.⁷⁶ Huneyn'de 100'e yakın Sakîflinin öldüğü bildirilmektedir.⁷⁷

Sakîf kabilesi İslam'a en güçlü mukavemet eden ve düşmanlığını sürdüren kavimlerin başında gelmiştir. Tâif'in en çok sevilen ve önde gelen isimlerinden olan Urve b. Mes'ud İslam'ı tebliğ etmek için Hz. Peygamberden izin almış, İslam'ı Sakîflilere anlatmak için Tâif'e gitmiş ve hemen orada akrabaları tarafından katledilmiştir.⁷⁸ Çünkü onların ne İslam'a ne de İslam Peygamberine en ufak bir müsamahaları yoktu. Hz. Muhammed bütün çabalarına ve Tâif'i kuşatmasına rağmen bir sonuç elde edememişti. Hz. Peygamber Tâif kuşatmasında iken Tâiflilere beddua etmesini isteyen sahabelerinin bu isteğini reddederek "Allah'ım Sakîfoğulları'na hidayet nasip eyle, onları müslüman olarak bize gönder." diyerek dua etmiştir.⁷⁹

Davetin ilk yıllarında Mekke'de bunalan ve bir çıkış kapısı arayan Hz. Peygamber, Tâif'e gitmeye karar vermiş ve orada feci bir şekilde hakaret ve fiziksel darbelere maruz kalmıştır.⁸⁰ Orada yine beddua da bulunmamış ve kendisini taşıyan Tâiflilere "Allah'ım Sakîf'i hidayete erdir ve hepsini doğru yola ileterek emrin ve itaatın altına al."⁸¹ diyerek hayır duasında bulunmuştur.

İnsanların dalga dalga İslam'a girdiğini gören Sakîfliler, Hz. Peygamber ile görüşmenin elzem olduğunun gayet farkındaydılar ve öyle de oldu. Hz. Peygamberin Tebuk seferinden döndükten sonra, Abdüyâlîl b. Amr başkanlığında 6 kişilik bir Sakîf heyeti, diplomatik düzeyde ilişki kurabilmek adına İslam devletinin lideri vasfıyla Hz. Peygamber ile görüşmek için onun huzuruna çıkmışlardır. Gerekli

⁷⁵ İbn Düreyd Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî, *İştikâku Esmâ'i'l-Kabâ'il*, Thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Bağdad 1979, I, 169.

⁷⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, III, 141-142; İbn Hişâm, *age*, IV, 133-137; Ayrıca bk. Kister, *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 129.

⁷⁷ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, III, 141. İbn Hişâm ise Huneyn'de ölen Sakîflilerin 70 civarı olduğunu bildirmektedir. Bk. İbn Hişâm, *age*, IV, 150.

⁷⁸ İbn Sa'd *age*, I, 299; Belâzürî, *Ensâb*, I, 441.

⁷⁹ İbn Hişâm, *age*, IV, 204.

⁸⁰ İbn Hişâm, *age*, II, 68-71.

⁸¹ İbn Hişâm, *age*, IV, 127.

görüşmelerin ardından kısa bir müddet sonra, hicretin 9. senesinde her ne kadar pazarlıklı ve şartlı da olsa⁸² İslam'ı kabul ederek, toplu bir şekilde müslüman olduklarını ilan etmişlerdir.⁸³ Sakîfliler daha sonra İslam'ın güzelliklerini sindire sindire idrak edince, huzurlu bir toplum haline dönüşmüştü. İçki, zina ve faiz açısından oldukça yaygın bir şehir olan Tâif, artık İslam ülkesinin sadık bir şehri konumuna yükselmişti. Kister'in de ifadesiyle "Peygamber Sakîf'in İslam'a girdikten sonra İslam toplumunun sadık bir üyesi olacağını ve yeni dinin emirlerini harfiyyen yerine getireceğini anlamıştı."⁸⁴ Tâiflilerin bu sadık tutumuna, Hz. Peygamber ile gerçekleştirdikleri antlaşmanın üzerinden 2 yıl geçip, Ridde hâdiseleri ortaya çıkınca, kılıçlarının İslam askerleriyle beraber olması, onların samimiyetine ve İslam'a olan bağlılıklarına güzel bir örnek olarak tarih sayfalarında yerini almıştır.⁸⁵ Ayrıca Hz. Peygamber ile Sakîfliler arasında 21 maddelik bir antlaşma metni imzalanmıştır.⁸⁶ Sakîfliler İslam'ın dönüm noktalarından olan Sıffin savaşına taraf olarak katılmamışlar ve Hz. Ali'nin ölümüne mukabil olarak, kadim dostları Ümeyyeoğulları lehine bir tavır sergileyerek Hz. Hasan'ın hilâfet hakkından feragat edip, Muaviye'nin halife olabilmesi adına faaliyette bulunmuşlardır.⁸⁷ Sakîf, Emevîler döneminde önemli görevler üstlenmiş ve önemli devlet adamları yetiştirmiştir.⁸⁸ Hz. Hüseyin'in Kerbela'da katledilmesinde de rol alan Sakîf, Hz. Hüseyin'in yakınlarından 12 kişiyi öldürdükleri kaydedilmektedir.⁸⁹

Sakîf kabilesinin cahiliyye döneminde tapmış oldukları ve büyük ihtiram gösterdikleri putları Lât⁹⁰, yine bir Sakîfli olan Tâif'in ilk müslümanlarından Hz.

⁸² Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, III, 198; İbn Sa'd, *age*, I, 298-301. Geniş bilgi için bk. M.J Kister, "Tâif İle İlgili Bazı Mülâhazalar", Çev., Ali Aksu, CÜİFD, 2004, Sivas, VIII, s. 235-236; a.mlf., *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 130, 139.

⁸³ İbn Sa'd, *age*, I, 300; Belâzürî, *Ensâb*, I, 366.

⁸⁴ Kister, *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 145.

⁸⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde*, Thk. Yahya Cebûrî, Beyrut 1990, s. 48-52; Muhammed Hamidullah, *el-Vesaiku's-Siyasiyye*, 288, Belge No: 184.

⁸⁶ Muhammed Hamidullah, *el-Vesaiku's-Siyasiyye*, 283-286, Belge No: 181; a.mlf., *İslam Peygamberi*, I, 533. Ayrıca bk. İrfan Aycan, "Sakîf Kabilesi ve Tâif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış", XXXIV, s. 209-235.

⁸⁷ Ya'kûbî, *age*, II, 121-122.

⁸⁸ Kister, *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 147; İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", XXXVI, s. 119-141.

⁸⁹ Dineverî, *age*, s. 199; 306.

⁹⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, III, 206-207; İbn Hişâm, *age*, I, 127-128. Sakîf kabilesinin putu olan Lât, Arap yarımadasının en meşhur putlarından biridir. Birçok put gibi insan ya da hayvan suretinde olmayıp, dört köşeli beyaz bir kaya parçası şeklindeydi. Ayrıca bu putun başında bir nöbetçi bulunurdu. Onlara göre kutsal olan bu bekçilik görevini Attâb b. Mâlik

Peygamberin dostu Muğire b. Şube⁹¹ ve tülekadan olan Ebû Süfyân tarafından yıkılarak ortadan kaldırılmıştır.⁹²

Kaynaklar Yûsuf b. Ömer'in çocukluk ve gençlik döneminden hiç bahsetmemişlerdir. Yûsuf b. Ömer'in 106/725 yılında Yemen valiliğine atandığı döneme kadar ki zaman zarfı içerisinde onun hakkında elimize ulaşan ilk ve tek bilgi, İbn Asâkir'in Tarihinde detaylarıyla zikredilen, Süleyman b. Abdülmelik döneminde takriben 30'lu yaşlarda iken, akrabası Haccâc b. Yûsuf'tan intikam almak isteyen fakat Haccâc'ın hayatta olmaması nedeniyle akrabalarına zulmetme yoluna giden Halîfe Süleyman b. Abdülmelik devrinde yaşanan bir hâdisedir.⁹³

Yûsuf b. Ömer Halîfe Süleyman b. Abdülmelik ve Irak valisi Yezîd b. Mühelleb tarafından kendi halîfeliğini istemeyen Haccâc'ın akrabası olması nedeniyle cezalandırılmak istenmiştir.⁹⁴ Bunun dışında Yemen valiliğine atanıncaya kadar kaynaklarda Yûsuf hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Yûsuf b. Ömer'in künyesi Ebû Abdullah'tır.⁹⁵ Abdullah'ın dışında Salt⁹⁶ isimli oğlunun varlığından haberdarız. Kaynaklar onun kaç çocuğu olduğunu ve eşinin kim olduğunu da aktarmamışlardır. Dolayısıyla kaç çocuğu olduğundan ve eşinin kim olduğundan da haberdar değiliz. Fakat araştırmalarımız neticesinde kaynaklarda ismi zikredilen Abdullah ve Salt adlı iki çocuğu olduğunu biliyoruz. Belâzürî, İbn Kuteybe ve İbn Hallikân, Yûsuf'un künyesinin Ebû Abdullah olduğunu söylerken,⁹⁷ genel anlamda diğer kaynaklarda Yûsuf'un künyesinden herhangi bir

oğulları üstlenmişti. Ayrıca Tâifliler Lât'ın bulunduğu yere bir binada inşâ etmişlerdir. Burası yıkıldıktan sonra yakılarak imha edilmiştir. Bk. İbnü'l-Kelbî Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kûfî, *Kitâbü'l-Esnâm*, Thk., Ahmet Zeki Paşa, Kahire 1421/2000, s. 30-31. Ayrıca bölgeye giderek Lât putunu görüp araştırmalar yapan İngiliz seyyah Hamilton, Lât'ın şekli hakkında bilgiler vermektedir. Bk. James Hamilton, *Sinai The Hedjaz And Soudan*, London 1857, s. 150. Lât putunun yıkılması hakkında geniş bilgi için bk. Ömer Aktaş, *Muğire b. Şu'be'nin Hayatı ve Kişiliği*, s. 89.

⁹¹ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, III, 206-207. Aktaş, Sakîflilerin müslüman olmasından sonra Hz. Peygamberin, Lât putunu kırmak için Ebû Süfyân ve Muğire b. Şu'be'yi beraber görevlendirdiğini ifade etmiştir. Geniş bilgi için bk. Ömer Aktaş, *Muğire b. Şu'be'nin Hayatı ve Kişiliği*, s. 42. Ayrıca Lât putunun yıkılması esnasında yaşanan olaylar ve ihtilaflar hakkında geniş bilgi için bk. a.mlf., *Bir Arap Dâhisi Muğire b. Şu'be*, İstanbul 2019, s. 90-93.

⁹² İbnü'l-Kelbî, *age*, s. 31; Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğazî*, III, 206-207; İbn Sa'd, *age*, I, 300.

⁹³ İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 248. Ayrıca bk. Yiğit, *age*, s. 86; Brockelmann, *age*, s. 81-82; Üçok, *age*, s. 461.

⁹⁴ Yiğit, *age*, s. 86.

⁹⁵ İbn Kuteybe, *age*, s. 398; Belâzürî, *Ensâb*, XIII, 428; İbn Hallikân, *age*, VII, 107.

⁹⁶ İbn Asâkir, *age*, LXXIV, 248; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 430; İbn Hallikân, *age*, VII, 101.

⁹⁷ İbn Kuteybe, *age*, s. 398; Belâzürî, *Ensâb*, XIII, 428.

şekilde bahsedilmemekte ve yalnızca oğlu Salt'ın kendisinden sonra Yemen valiliğine geçtiğini haber vermektedirler.⁹⁸ Kaynaklarda ne Abdullah ne de Salt'ın hayatları hakkında bir bilgi yer almamaktadır. Diğer taraftan Yûsuf, Irak'a vali olarak gittikten sonra oğlu Salt, tam olarak ne kadar süreyle valilik yapmıştır bilinmemektedir. Salt b. Yûsuf 129/747 yılında Abdullah b. Yahya el-Kindî'nin ayaklanması neticesinde Yemen'de hayatını kaybetmiştir.⁹⁹

Yûsuf'un babası Ömer hakkında ise kaynaklarda zikredilen tek bilgi onun şarap ticareti yaptığına dair ithamlardır.¹⁰⁰ Yûsuf Irak'a vali olarak atanınca, eski Irak valisi Hâlid b. Abdullah'ı yakalatmış ona eziyet etmeye başlamıştır. Yûsuf, hakaret etmeye başlayınca Hâlid cevaben “Şarap satıcısının oğlu!”¹⁰¹ diyerek Yûsuf'u tahkir etmiştir. Bu bilgidен hareketle, Yûsuf'un babası Ömer'in şarap ticaretiyle uğraştığı sonucuna varılamayacağı kanaatindeyiz. Eziyet gören Hâlid b. Abdullah'ın bu sözü söyleme kastı, Yûsuf'a hakaret etmektir. Yukarıda zikrettiğimiz ithamların Haccâc'a da yapıldığını görmekteyiz. Haccâc'ın vali olmadan önce kuru üzüm ticareti yaptığına dair rivayetleri değerlendiren Aksu, bunun asıl sebebinin, Haccâc'ı şarap satıcılığı ile ilişkilendirerek küçük düşürme amacı taşıdığını ifade etmektedir.¹⁰²

Kaynaklarda Yûsuf'un künyesinin Ebû Abdullah¹⁰³ olduğunu ve Yûsuf'un eşi ve çocukları hakkında yukarıda zikrettiğimiz bilgiler dışında herhangi bir hususun yer almadığını ifade etmiştik. Yûsuf b. Ömer'in ailesi hakkında kaynaklarda hiçbir bilginin zikredilmemesi ve tamamen Yûsuf'un siyâsî yönlerinin ele alınması, valilik görevine başlayıncaya kadar kendisi hakkında dahi net bir bilginin bulunmaması, valilik öncesi dönemindeki yaşantısını bizlere bir sis perdesi olarak bırakmaktadır.

⁹⁸ İbn Asâkir, *age*, LXXIV, 248; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 430; İbn Hallikân, *age*, VII, 101; Ebû Gays Muhammed Hayrüdîn b. Mahmûd b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *Kamûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l müstarebin ve'l müsteşrikin*, Beyrut 2002, VIII, 243.

⁹⁹ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 384-385. Abdullah b. Yahya'ya biat eden Hâricîler ona halife sıfatıyla biat etmişlerdir. Taraftarları arasında Tâlibü'l-Hak lakabıyla bilinmektedir. Hadramût'ta büyük bir güç elde ettikten sonra Yemen'in başşehri olan San'a'ya geldi. Burada gerçekleştirmiş olduğu isyan neticesinde iktidarı ele aldı. II. Mervân, İbn Atıyye komutasında bulunan Şam ordusunu göndererek, 130/748 yılında Abdullah b. Yahya'yı ortadan kaldırmıştır. İsyân hakkında geniş bilgi için bk. Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 82-87; Sallâbî, *age*, II, 733-737.

¹⁰⁰ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 103; Taberî, *age*, VII, 254; Safedî, *age*, XXIX, 118.

¹⁰¹ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 102-103; Taberî, *age*, VII, 254; Safedî, *age*, XXIX, 118.

¹⁰² Ali Aksu, *Emevi Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf*, s. 17.

¹⁰³ İbn Kuteybe, *age*, s. 398; Belâzürî, *Ensâb*, XIII, 428.

Yûsuf b. Ömer'in kaç kardeşi olduğunun bilgisine de sahip değiliz. Kaynaklar yalnızca onun 2 kardeşinden dolayı olarak bahsetmiştir. Kardeşlerinden Muhammed b. Ömer es-Sekafî, Belkâ'da¹⁰⁴ vali olarak görev yapmıştır.¹⁰⁵ Yaş itibariyle Yûsuf'tan büyük olan Muhammed, onun ağabeyidir. Yûsuf b. Ömer'in diğer kardeşi ise Yemen valiliği görevinde bulunmuş olan Kâsım b. Ömer'dir.¹⁰⁶ 129/746 yılına kadar bu görevine devam eden Kâsım, Abdullah b. Yahya el-Kindî'nin San'a'da ayaklanması sonucu kaçarak hayatını kurtarmayı başarmıştır.¹⁰⁷

Ayrıca Yûsuf b. Ömer'in, Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf es-Sekafî adında bir akrabası bulunmaktadır.¹⁰⁸ Yûsuf b. Muhammed, Velîd b. Yezîd döneminde (125-126/743-744) Mekke, Medine ve Tâif genel valiliği görevini icra etmiştir.¹⁰⁹ 125/743 yılında hac emiri olarak da görev yapmış bir kimsedir.¹¹⁰

Ayrıca Taberî ve Belâzürî'de geçen bir rivayete göre, Yûsuf b. Ömer'in, 126/743 yılında Irak dışına Halîfe Velîd'in yanına gittiği bir gün, Irak valiliğine vekaleten amcasının oğlu Yûsuf b. Muhammed'i bıraktığı zikredilmiştir.¹¹¹ Dolayısıyla Yûsuf b. Ömer'in, Yûsuf b. Muhammed isminde amcasının oğlu bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere Emevîler vali olarak Sakîflileri tercih etmişlerdir. Emevîler'in kuruluşundan yıkılışına dek valilerin çoğunluğu Sakîf kabilesine mensup kimselerden olmuştur. Yûsuf b. Ömer'in kardeşleri başta olmak üzere yakın çevresi, valilik görevinde bulunmuştur. Kardeşi Kâsım b. Ömer es-Sekafî'nin Yemen valiliği

¹⁰⁴ Hac ve ticaret yolları üzerinde bulunan önemli bir bölgedir. Sanayi ve tarım alanında oldukça gelişmiştir. Belkâ, tarıma elverişli geniş arazileriyle meşhurdur. Bu arazilerde zeytin, hurma ve üzüm başta olmak üzere birçok ürün yetişmektedir. Geniş bilgi için bk. Ebû'l-Hâik Hasan b. Ahmed b. Yakub el-Hemdânî, *Sıfatü Cezîreti'l-Arab*, Thk. Muhammed b. Ali el-Ekvâ, Cidde 1990, s. 285, 298; Yâkût, *age*, I, 489.

¹⁰⁵ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 298.

¹⁰⁶ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 357. Ayrıca bk. Sallâbî, *age*, II, 624.

¹⁰⁷ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 384-385.

¹⁰⁸ Taberî, *age*, VII, 226.

¹⁰⁹ Taberî, *age*, VII, 226-227; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 474; Nüveyrî, *age*, XXI, 467; Arif Ahmed Abdülğani, *Târihu Ümerâü'l-Medinetül Münevvere*, Dimaşk 1417/1997, s. 99; Muhammed Seyyid Vekîl, *Târihu 'ş-Şâmil lil-Medinetü'l-Münevvere*, Medine 1993, I, 482; Yûsuf b. Muhammed, Yezîd b. Velîd tahta geçtiği zaman azledilmiş ve Mekke, Medine, Tâif genel valiliğine 126/744 yılında Abdülaziz b. Amr b. Osman getirilmiştir. Bk. Nüveyrî, *age*, XXI, 505.

¹¹⁰ Taberî, *age*, VII, 228; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 475; Nüveyrî, *age*, XXI, 469.

¹¹¹ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 117; Taberî, *age*, VII, 233.

görevi¹¹² ağabeyi Muhammed b. Ömer es-Sekafi'nin Belkâ valiliği¹¹³ ve akrabası Yûsuf b. Muhammed'in Hicaz genel valiliği¹¹⁴ bunun delilidir.

Konunun önemi açısından Yûsuf b. Ömer'in Haccâc b. Yûsuf ile olan akrabalık bağı ayrı bir başlıkta ele almanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Haccâc b. Yûsuf ile Yûsuf b. Ömer arasında önemli bir akrabalık bağı bulunmaktadır. Haccâc'ın soy ağacına baktığımız zaman, Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem b. Ebî Akîl b. Mes'ûd b. Âmir b. Muattib b. Mâlik b. Ka' b. Amr b. Sa'd b. Avf b. Kusayy es-Sekafi¹¹⁵ şeklindedir.

Yûsuf b. Ömer'in soy ağacı ise, Yûsuf b. Ömer b. Muhammed b. el-Hakem b. Ebî Akîl b. Mes'ûd es-Sekafi¹¹⁶ şeklinde devam etmektedir. Haccâc ile Yûsuf'un soyu el-Hakem'de birleşmektedir.¹¹⁷ Zira İbn Kuteybe ve Safedî, Haccâc ile Yûsuf'un soy ağaçlarının Hakem b. Ebî Akîl'de birleştiğini sarih bir şekilde belirtmişlerdir.¹¹⁸

Bir araştırma kitabında kaynak verilmeden “Yûsuf b. Ömer, Haccâc'ın kız kardeşinin oğludur.”¹¹⁹ şeklinde bir bilgi verilmiştir. Fakat kaynaklarda böyle bir bilgi zikredilmemektedir. Haccâc'ın amcası Muhammed, Yûsuf'un dedesi iken, Haccâc'ın amcasının oğlu Ömer ise Yûsuf'un babasıdır. Yani Yûsuf b. Ömer, Haccâc'ın amcasının torunu olmaktadır.¹²⁰ İbn Kuteybe, Belâzürî ve Safedî her ikisinin de soy ağacını vererek Yûsuf'u, Haccâc'ın amcasının oğlu şeklinde ifade etmişlerdir.¹²¹ Arap örf ve adetlerine baktığımız zaman herhangi bir kişiye babası tarafından olan akrabalığı neticesinde, o kişilere amca oğlu şeklinde hitap

¹¹² Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 357. Ayrıca bk. Sallâbî, *age*, II, 624.

¹¹³ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 298.

¹¹⁴ Taberî, *age*, VII, 226-227; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 476; Nüveyrî, *age*, XXI, 467.

¹¹⁵ İbn Kuteybe, *age*, s. 395; Belâzürî, *Ensâb*, XIII, 352; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 256. Haccâc'ın soy ağacı hakkında geniş bilgi için bk. Ali Aksu, *Emevi Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf*, s. 16.

¹¹⁶ İbn Kuteybe, *age*, s. 398; İbn Hallikân, *age*, VII, 101; Safedî, *age*, XXIX, 117. Ayrıca bk. İsmail Hakkı Atçeken, “Yûsuf b. Ömer es-Sekafi”, XLIV, 22-23; Zettersteen, “Yûsuf b. Ömer”, VIII, 440; G.R Hawting, “*al-Thakafi, Yûsuf b. Umar*”, X, 431-432.

¹¹⁷ İbn Kuteybe, *age*, s. 398; İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 247; İbn Hallikân, *age*, VII, 101; Safedî, *age*, XXIX, 117.

¹¹⁸ İbn Kuteybe, *age*, s. 398; Safedî, *age*, XXIX, 117.

¹¹⁹ Hayatî Ülkü, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Tarihi*, İstanbul Trz., II, 194.

¹²⁰ İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 247; İbn Hallikân, *age*, VII, 101.

¹²¹ İbn Kuteybe, *age*, s. 398; Belâzürî, *Fütûh*, s. 319; Safedî, *age*, XXIX, 117.

edilebilmektedir.¹²² Yani Araplarda bir şahsın amcasının torunu, o şahıs için amca oğlu şeklinde tesmiye edilebilmektedir. Zaten İbn Kuteybe, Belâzürî ve Safedî'nin, Yûsuf ve Haccâc'ın soy ağacını verdiği bilgilerden¹²³ Yûsuf'un, Haccâc'ın amcasının torunu olduğunu çok rahat bir şekilde anlayabiliriz. Yani İbn Kuteybe, Belâzürî ve Safedî'de geçen, "amcasının oğlu" ibaresi gerçek manada değil, örfî ve edebî manada kullanılmıştır.

1.2. Süleyman b. Abdülmelik Döneminde Yûsuf b. Ömer'in Cezalandırılmak İstenmesi

65/685 yılında hilâfet görevine başlayan Abdülmelik b. Mervan'ın¹²⁴ 20 yıla yakın halîfelik görevinden sonra vefatıyla (86/705)¹²⁵ onun yerine oğlu Velîd b. Abdülmelik (86-96/705-715) hilâfet makamına gelmiştir. Abdülmelik kendisinden sonra bu göreve gelecek olan oğluna sorunsuz devlet bırakmıştır diyebiliriz. Bazı tarihçiler Velîd b. Abdülmelik dönemini Emevîler'in zirve noktası olarak kabul etmişlerdir. Gerçekten de onun devri büyük fetih ve yeniliklere sahne olmuş ve kültürel alanda da ciddi bir restorasyon ve açılımlara gidilmiştir.¹²⁶ Velîd b. Abdülmelik'in 96/115¹²⁷ tarihinde vefatıyla, yerine kardeşi Süleyman halîfe olmuştur. Hem Abdülmelik b. Mervan döneminde hem de Velîd b. Abdülmelik döneminde Filistin'de bulunan Süleyman b. Abdülmelik,¹²⁸ ağabeyi Velîd b. Abdülmelik tarafından hilâfetten uzaklaştırılmak istenmiştir. Velîd, kendisinden sonra yerine kardeşi Süleyman'ı değil, kendi oğlu Abdülaziz'i, hilâfet makamına getirmek istemekteydi.¹²⁹ Hatta Irak valisi Haccâc b. Yûsuf, Horasan ve Maveraünnehir'de büyük işlere imza atarak Emevî hakimiyetini güçlendiren komutan Kuteybe b. Müslim başta olmak üzere, bazı bürokrat ve komutanlardan da gerekli desteği almaya çalışmıştı. Haccâc ve Kuteybe gerekli desteği verirken, Güney

¹²² Benzer örnekler için bk. Dineverî, *age*, s. 294.

¹²³ Belâzürî, *Fütûh*, s. 319; İbn Kuteybe, *age*, s. 398; Safedî, *age*, XXIX, 117.

¹²⁴ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 261; Taberî, *age*, V, 610.

¹²⁵ Belâzürî, *Ensâb*, VII, 193, Dineverî, *age*, s. 365; Taberî, *age*, III, 667. Ayrıca bk. Fatih Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervan*, Sivas, 2010, s. 96.

¹²⁶ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 233; Taberî, *age*, VI, 496-497. Ayrıca bk. Brockelmann, *age*, s. 72-75.

¹²⁷ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 311.

¹²⁸ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 298, 311.

¹²⁹ Yiğit, *age*, s.85.

Arapları (Kelbîler) ve bazı valiler de bu konuda Velîd b. Abdülmelik'e karşı çıkmışlardır.¹³⁰ Fakat yeni veliaht olarak hazırlanan Abdülaziz'e gerekli biat tamamlanamadan Velîd vefat etmiş ve Abdülaziz yerine Süleyman b. Abdülmelik resmi veliaht olarak yeni halîfe olmuştur.¹³¹ Süleyman b. Abdülmelik kendisinin hilâfet makamına gelmesini istemeyen ve Velîd'in oğlu Abdülaziz'in halîfe olması için Velîd'e destek veren vali, komutan ve bürokratlarını bu tutumlarına karşı onları cezalandırma yoluna gitmiştir. Onun hilâfet makamına gelmesini istemeyenlerin başında Yûsuf b. Ömer ile akrabalığı bulunan Sekafî ailesinin önde gelen isimlerinden Irak valisi Haccâc b. Yûsuf gelmektedir. Süleyman b. Abdülmelik, Haccâc'a karşı büyük bir nefret duymaktaydı. Bu durumun farkında olan Haccâc, Velîd'in kendisinden önce ölmesinden korkuyordu. Hatta Haccâc "Süleyman tahta geçmeden kendisinin canını alması için Allah'a dua etmiştir."¹³² şeklindeki rivayetler, Süleyman'ın nefretini ve Haccâc'ın korkusunu anlamaya yeterlidir. Süleyman b. Abdülmelik devlet başkanlığına geçmeden kısa bir zaman önce Haccâc b. Yûsuf vefat etmiş (95/715) ve bu nedenle de Süleyman'ın gazabından kurtulabilmeyi başarmıştı.¹³³ Ancak Haccâc'a karşı büyük bir nefret duyan Süleyman b. Abdülmelik, onun akrabalarına karşı eziyet etme yoluna gitmiştir.¹³⁴

Yûsuf b. Ömer es-Sekafî de Haccâc'ın amcasının torunu olması hasebiyle, Süleyman tarafından cezalandırılmak istenmiştir.¹³⁵ Yûsuf b. Ömer'i yakalayan Süleyman'ın adamı Hâris b. Malik el-Cehzumî ondan mal varlığını teslim etmesini istemiş ve onu cezalandıracağını bildirmiştir.¹³⁶ Süleyman'ın hilâfete geldiği o dönemlerde henüz otuzlu yaşlarda bir genç olan Yûsuf, bir evin içerisinde Hâris tarafından köşeye sıkıştırılmıştı. Bunun üzerine keskin zekasını kullanarak evin içerisini göstermiş, orada halasının olduğunu söyleyerek, ona bir şeyler sormak için

¹³⁰ Delice, "Haccâc b. Yûsuf Hayatı ve Faaliyetleri", s. 454; Brockelmann, *age*, s. 81-82.

¹³¹ Belâzürî, *Fütûh*, s. 503; Taberî, *age*, VI, 498-499; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 138.

¹³² Ömer Ferrûh, *Târîhu Sadri'l-İslâm ve'd-Devletü'l Ümeviyye*, Beyrut 1986, s. 166; Asım Köksal, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1992, II, 354. Geniş bilgi için bk. Ali Aksu, *Emevî Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf*, s. 126-127.

¹³³ Dineverî, *age*, s. 299; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 132.

¹³⁴ İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 248; İbn Hallikân, *age*, VII, 10; İbn Haldûn, *age*, III, 86. Ayrıca bk. Brockelmann, *age*, s. 81; Üçok, *age*, s. 61. Haccâc hakkında önemli araştırmalar yapan Aksu da, Haccâc'ın ölümünden sonra ona büyük bir nefret duyan Süleyman b. Abdülmelik'in, Haccâc'ın ailesine kötü davrandığını belirtmiştir. Geniş bilgi için bk. Ali Aksu, *Emevî Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf*, s. 126-127.

¹³⁵ İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 248; İbn Hallikân, *age*, VII, 107.

¹³⁶ İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 248; İbn Hallikân, *age*, VII, 107; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443.

izin istedi. Evde iki kapı mevcuttu. Yûsuf ikinci kapıdan kaçma planları yapıyordu. Hâris'in bu oyunu anlamayarak ona izin vermesiyle beraber Yûsuf, hemen kapıya yönelmiş ve hızlı bir şekilde oradan uzaklaşarak kurtulmayı başarabilmiştir.¹³⁷

Ayrıca Süleyman b. Abdülmelik, dönemin başarılı komutanlarını tasfiye etmiş ve Kuteybe b. Müslim,¹³⁸ Mûsâ b. Nusayr, Târik b. Ziyâd, Haccâc'ın yeğeni Muhammed b. Kâsım gibi birçok meşhur vali ve komutan başta olmak üzere, önemli işlere imza atmış kişileri ortadan kaldırmıştır.¹³⁹

Süleyman b. Abdülmelik'in Irak valisi olarak atadığı Yezîd b. Mühelleb daha öncesinde Horasan valisi iken Haccâc tarafından yapılan baskılar neticesinde valilik görevinden azledilmişti. Hatta Haccâc tarafından 1 yıl boyunca hapsedilmiştir. Yezîd b. Mühelleb bundan dolayı Haccâc'a karşı azami ölçüde kin ve nefret beslemekteydi. Halîfe Süleyman'ın kendisine vermiş olduğu yetkiye istinaden Haccâc'ın akrabalarına zulmetmeye ve mallarını müsadere etmeye başlamıştır.¹⁴⁰ Kaynaklarda Yûsuf b. Ömer'in valiliğe atanmadan önce yaşadığı dönem hakkında hiçbir bilginin olmaması, acaba Süleyman b. Abdülmelik salt olarak Haccâc'ın akrabası olması nedeniyle mi Yûsuf b. Ömer'e işkence etmek istedi? Başka sebepler de var mıydı? Gibi soruların cevabını sis perdesi olarak bırakmaktadır. Haccâc'ın akrabası olması zulme uğraması için yeterli bir sebeptir. Zira Haccâc, hem Süleyman b. Abdülmelik'e hem de Yezîd b. Mühelleb'e ciddi manada zararlar vermiştir. Süleyman b. Abdülmelik ve Irak valisi Yezîd b. Mühelleb, Haccâc'a duydukları öfkenin kurbanı olarak, Haccâc hayatta olmadığı için, intikamlarını onun akrabalarından almak istemişlerdir. Bu zulüm Süleyman b. Abdülmelik'ten itibaren artık rutin hale gelmişti. Fakat işin arka planında ise bir Kelbî olan Irak valisi Yezîd b. Mühelleb'in¹⁴¹ ve Kelbîlerin destekleriyle halîfe olan Süleyman'ın, Sakîf kabilesinden intikam alma amaçları görünmektedir. Bu zulümlerin en önemli sebeplerinden birinin de, önemli devlet adamı yetiştirmiş olan Sakîflilerin, topyekûn olarak politikadan uzaklaştırılıp, sindirilmesi amacı taşıdığı kanaatinde olduğumuzu

¹³⁷ İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 248; İbn Hallikân, *age*, VII, 107; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443.

¹³⁸ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 313; İbn Abdirabbih, *age*, V, 174. Ayrıca bk. Üçok, *age*, s. 61.

¹³⁹ Belâzürî, *Fütûh*, s. 503-504; Ya'kûbî, *age*, II, 217; Taberî, *age*, VI, 506-522; İbn Abdirabbih, *age*, V, 175; İbnü'l Cevzî, *age*, VII, 18-19; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 133-135; İbn Kesîr, *age*, IX, 171-174.

¹⁴⁰ İbn Abdirabbih, *age*, V, 174. Ayrıca bk. Yiğit, *age* s. 85-86; Brockelmann, *age*, s.82.

¹⁴¹ Brockelmann, *age*, s. 82; Üçok, *age*, s. 61.

belirtmek istiyoruz. Ayrıca unutulmamalıdır ki, Emevîler dönemi boyunca Sakîf kabilesi daima siyasetin merkezinde yer almış ve önemli görevler îfa etmiştir. Yûsuf b. Ömer'in, Süleyman ile Abdülaziz'in hilâfet yarışında Haccâc ile beraber hareket etmiş ve Süleyman aleyhinde âşîkar propagandalar yapmış olabileceğini de ihtimaller dahilinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Zira Yemen¹⁴² ve daha sonra Emevîler'in en önemli bölgesi olan Irak'ta¹⁴³ uzun yıllar valilik yapmış olan Yûsuf b. Ömer'in, gençlik yıllarında mutlaka siyaset ile ilgilenmiş olması gerekir.

Süleyman b. Abdülmelik dönemi öncesi Emevî halîfelerini incelediğimiz zaman, azledilen vali ve bürokratlara daha öncesinde böylesine bir zulüm yapılmadığını görmekteyiz. Azledilen valilerin mallarını müsadere etme, bürokratlara işkence yapma,¹⁴⁴ hatta öldürme durumu Süleyman b. Abdülmelik döneminde başlamış ve Ömer b. Abdülaziz dönemi hariç tutulursa, Emevî Devleti yıkılana kadar bu tür uygulamalar devam etmiştir.¹⁴⁵

Sonuç olarak Yûsuf b. Ömer'in Yemen valiliğine atanıncaya kadar ki zaman zarfında, yukarıda bahsettiğimiz hâdise dışında kaynaklar onun hakkında hiçbir bilgiye yer vermemiştir. Dolayısıyla Yûsuf'un çocukluk ve gençlik dönemine ait herhangi bir malumata sahip değiliz. Zehebî A'lâmi'n-Nübelâ'sında,¹⁴⁶ İbn Hallikân Vefayât'ında,¹⁴⁷ İbn Asâkir'i kaynak göstererek yukarıda bahsetmiş olduğumuz mezkur hâdiseyi aynı şekilde aktarmışlardır.

¹⁴² İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 248; İbn Hallikân, *age*, VII, 101; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443.

¹⁴³ İbn Kuteybe, *age*, s. 365; Dineverî, *age*, s. 376; Cehşiyârî, *age*, s. 62; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 430; İbn Hallikân, *age*, VII, 101; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443.

¹⁴⁴ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 109.

¹⁴⁵ İrfan Aycan-İbrahim Sarıçam, *age*, s. 104–105.

¹⁴⁶ Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443.

¹⁴⁷ İbn Hallikân, *age*, VII, 107.

İKİNCİ BÖLÜM

2. YÛSUF B. ÖMER'İN ŞAHSİYETİ VE KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ

Irak valisi Yûsuf b. Ömer, idârî ve askerî konularda sert ve disiplinli biri olarak tanınmasına rağmen, bazı konularda birbirine zıt olan hal ve hareketlerde bulunduğu da ifade edilmektedir.¹⁴⁸ Aşağıda da belirteceğimiz üzere kaynaklar Yûsuf hakkında kabul edilmesi aklen zor olan hal ve hareketlerinden bahsetmişlerdir. Yûsuf'un kişiliği hakkında birbirine taban tabana zıt olan rivayetleri titiz bir şekilde tahkik etmeden sağlıklı bir sonuca ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Yûsuf'un kişiliği hakkında rivayetleri zikredip, daha sonra genel bir değerlendirme yaparak kanaatimizi belirtmek istiyoruz.

2.1. Ahmaklığı

Yûsuf'un kaynaklarda ahmak bir yapıya sahip olduğu belirtilir.¹⁴⁹ Hatta Sakîf'in ahmakı olarak lakap takıldığı zikredilmiştir.¹⁵⁰ Fakat Yûsuf b. Ömer'in ahmak olduğuna dair zikredilen rivayetleri kabul etmek mümkün gözükmemektedir. Zira ahmak olan bir insanın Irak gibi önemli bir bölgeye vali yapılması aklen mümkün değildir.

Ahmak oluşu iddiasıyla ilgili rivayet edilen şu hâdise oldukça dikkat çekicidir. Bir gün kendisine bir elbise getirilmiş, kâtibine: “Bu elbise hakkında ne dersin?” diye sormuştu. Kâtip: “Biraz daha küçük yapılması gerekirdi.” deyince, Yûsuf elbiseyi yapana dönerek “Doğru söyledi ey İbnü'l-Lahnâ!” demiş, kumaşı dokuyan da: “Biz bunu daha iyi biliriz.” diye cevap vermişti. Yûsuf bu defa kâtibine: “O doğru söyledi, ey İbnü'l-Lahnâ!” demiş, kâtibi de: “Bu adam senede bir ya da iki elbise yapar, halbuki benim elimden böyle yüzlerce elbise geçer.” diye karşılıklı bulunmuştu. Bunun üzerine Yûsuf tekrar elbiseyi dokuyana dönerek: “O doğru

¹⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 432; Nüveyrî, *age*, XXI, 494.

¹⁴⁹ Belâzürî, *Ensâb*, XIII, 430; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 432; İbn Hallikân, *age*, VII, 108; Nüveyrî, *age*, XXI, 494; Safedî, *age*, XXIX, 119.

¹⁵⁰ İbn Hallikân, *age*, VII, 109; Safedî, *age*, XXIX, 119.

söyledi ey İbnü'l-Lahnâ!” demişti. Bu şekilde bir onu bir öbürünü destekledi, sonra elbisedeki düğmeleri saydırdı ve elbisenin bir tarafından bir düğme eksik olduğunu görerek elbiseyi dokuyana yüz kırbaç vurdurdu.¹⁵¹ Belâzürî’de geçen bir başka rivayate göre ise beş yüz kırbaç vurdurmuştur.¹⁵² Yûsuf’un ahmaklığına örnek olarak gösterilen bu olay, aslında onun titizliğini göstermektedir.

Yûsuf, yanına gelen kâtibi Kuhzum’a neft yağının nereden geldiğini sormuş, Kuhzum Azerbaycan’dan geldiğini açıklamış ve detaylı bilgi verdikten sonra Yûsuf, “Bunları sana kim sordu?” diyerek Kuhzum’u dövmüştür.¹⁵³ Ayrıca onun yaptığı işlerde aniden kararlar verdiği de ifade edilir.¹⁵⁴

Yûsuf 120 senesinde Irak’a vali olduğunda, Hâlid b. Abdullah’ı yakalayıp ona zulmetmiştir. Bu işkenceler esnasında Hâlid b. Abdullah’ın, Yûsuf’a hitaben “Ahmak, Sakîf’in ahmağı!” diyerek söylenmesi¹⁵⁵ Yûsuf’a hakaret amaçlıdır. Yoksa onun ahmak olduğuna bir işaret değildir.

2.2. Zalimliği

Yûsuf b. Ömer’in, çok ağır cezalar verip, insanları dövdürmekte aşırıya gittiği belirtilir.¹⁵⁶ Bu durum valiliğinin ilk yıllarından itibaren başlayarak ölene dek devam etmiştir. Daha Yemen valiliğinde iken, Vehb b. Münebbih’i dövmesi ve hatta öldürene dek dövdüğünü söyleyenlerin olması bu duruma bir işaret olabilir.¹⁵⁷ Belki de Yûsuf b. Ömer devlet işlerinde aşırı sert bir mizaca sahip iken, şahsi işlerinde yumuşak ve ağır başlı idi. Zira kaynaklarda belirtilen bu zıtlık, Yûsuf’un iş ve özel hayatı olarak ikiye ayırt etmekle anlaşılabilir.

Valilerin bazı durumlarda vicdanın kabul etmeyeceği zulümleri sergilemesi, eyalet valilerine verilen geniş yetkilerden kaynaklanabilmektedir. Dönemin şartlarına göre merkezi yönetim ile eyalet arasında bulunan ulaşım engelleri gibi sebeplerle,

¹⁵¹ Belâzürî, *Ensâb*, XIII, 430; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 432; Nüveyrî, *age*, XXI, 494.

¹⁵² Belâzürî, *Ensâb*, IX, 120-121.

¹⁵³ Cehşiyârî, *age*, s. 64.

¹⁵⁴ Ebi İshâk Cemaleddîn Muhammed b. İbrahim b. Yahyâ el-Kütübî, *Ğureru'l Hasâisa'l Vâziha ve Uraru'n Nagâisa'l Fâziha*, thk. Muhammed Ali Beyzûn, Beyrut 1971, s. 82.

¹⁵⁵ İbn Hallikân, *age*, VII, 109; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443.

¹⁵⁶ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 120; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 432; Nüveyrî, *age*, XXI, 494; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443.

¹⁵⁷ Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 444.

halifeler bölgeyi ellerinde tutabilmek için eyalet valilerine oldukça geniş yetkiler vermeyi neredeyse kendilerine zorunluluk görüyorlardı. İşte bundan dolayı valiler çok rahat hareket etmişlerdir.¹⁵⁸ Şimdi Yûsuf'un zalim olduğu hakkında zikredilen rivayetleri aktarıp ardından değerlendirme aşamasına geçeceğiz.

Yûsuf b. Ömer'in acımasız, katı yürekli, çevresine korku salan, zalim ve gaddar bir fitrata sahip olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁹ Yûsuf'un kâtibi onun huzuruna biraz geç çıkmak zorunda kalmış, Yûsuf ise "Neyin var?" diye sormuştur. Kâtip "Azı dişimden şikayetim var." diye cevap vermişti. Yûsuf bunun üzerine bu dişi çekmek üzere yanında başka bir dişçi ile bir haccâm (kan alıcı) getirtmişti.¹⁶⁰ Daha sonra Yûsuf'un sert bir şekilde kâtibin dişine vurarak kırdığı ifade edilir.¹⁶¹

Yeni yapılmış bir elbiseyi alır tırnağını üzerinde gezdirir, eğer tırnağı takılırsa elbiseyi diken döver, bazen de elini keserdi.¹⁶²

Yine anlatıldığına göre, Yûsuf bir gün yolculuğa çıkacağı esnada cariyelerini yanına çağırarak içlerinden birine "Benimle sefere çıkar mısın?" diye sordu. Cariye: "Evet!" deyince "Ey kötü kadın! Sen birleşmeyi sevdiğin için böyle söylüyorsun." diyerek boynunu vurdurmuş, sonra bir başka cariyeye, "Sen ne diyorsun?" diye sormuş, o da "Ben çocuğumla kalayım." şeklinde cevap verince "Ey kötü kadın! Bunu benden ayrılmak için söylüyorsun." diyerek bunun da boynunu vurdurmuş, sonra bir üçüncü cariyeye dönerek "Sen ne dersin?" diye sormuş cariyeye ise "Ne söyleyeceğimi bilemiyorum. İki cariyeden birinin dediğini söylesem, sonumun ne olacağı belli olmaz." deyince "Ey Lahnâ! (sünnetsiz kadın) Benimle münakaşını mı ediyorsun?" diyerek bu cariyenin de boynunu vurdurmuştur.¹⁶³

Yûsuf bir keresinde bir elbise diktirmiş ve elbisenin istediği gibi olmadığını bahane ederek, elbiseyi diken terziye yüz kırbaç vurdurduğu belirtilmiştir.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Ali Aksu, "Emevîler Döneminde Sosyal Tabakalar", İSTEM, Y:4, S:8, Konya 2006, s. 69. Ayrıca bk. Hakan Temir, *Emevîlerde Valilik Kurumu*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2013, s. 29-30.

¹⁵⁹ Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 442. Ayrıca bk. Sallâbî, *age*, II, 620.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 432.

¹⁶¹ Ceşşiyârî, *age*, s. 64.

¹⁶² Belâzürî, *Ensâb*, IX, 120; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 432; Nüveyrî, *age*, XXI, 494.

¹⁶³ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 121; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 432; Nüveyrî, *age*, XXI, 494-495.

¹⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 432.

Yûsuf b. Ömer, Kûfe mescidinde hutbe okuduğu esnada, camide bulunan akli melekelerini kaybetmiş bir mecnun konuşmaya başlamıştır. Konuşmadan ve sözünün kesilmesinden rahatsız olan Yûsuf, hutbeyi keserek sınırlı bir şekilde “Ben size deliler mescide girmeyecek demedim mi?” şeklinde serzenişte bulunmuş ve mecnun adamın boynunun vurulmasını emrederek onu öldürtmüştür. Olay esnasında mescidde bulunan ve olayı nakleden Ebî Bekr el-Hezelî adlı şahıs içerisinde mırıldanarak, “Bu adamın arkasında bir daha asla namaza durmam.” diyerek kendi kendine yemin etmiştir.¹⁶⁵

Yûsuf’un her gün 500 kişilik yemek yaptırıp bunları fakir insanlara dağıtmıştır. Yûsuf bu yemeklerin yapımına çok dikkat eder ve bizzat teftiş ederdi. Bir gün yemeklerin yanında ikram edilen tatlının kıvamının istediği gibi olmadığı gerekçesiyle, yemekleri yapan aşçıya 300 kırbaç vurdurtmuştur.¹⁶⁶

Yûsuf’un düşmanlarına karşı oldukça acımasız bir kimse olduğu belirtilir. Zira Hâlid b. Abdullah’ı öldürmek için Kûfe’ye getirdiğinde ona işkence yaptırmıştır. Zeyd b. Temîm isimli zat mevlası Sâlim aracılığıyla Hâlid’e ikram edilmesi için nar suyu göndermiş, bunu öğrenen Yûsuf, Zeyd b. Temîm’e 500 kırbaç mevlası Sâlim’e ise 1000 kırbaç vurdurtmuştur.¹⁶⁷

Ebî İshâk Cemaleddîn ise Yûsuf b. Ömer’in zalimliğini anlatırken, “Adaletsiz, zalim bir tehditkar, asi bir şeytan, dikbaşı zorba, kan dökmesiyle bilinen zalim ve zulûmkar bir kimseydi.”¹⁶⁸ şeklindeki ifadesi gerçekten de oldukça ağır ithamlardır.

Yûsuf bir gün minbere çıkmış ve orada “Ey Irak halkı! Haccâc bir duman idi bense onun bir ateşiyim, o dumansız bir közdü ben ise kıvılcımları etrafa saçılan bir közüm. İtaat ettiğiniz takdirde sizin için bol bir ecir, tam aksine muhalefet veya şüphe içerisinde olduğunuz zaman ise şiddetli bir azap vardır.”¹⁶⁹ şeklinde hutbe okuduğu iddia edilir.

¹⁶⁵ Belâzürî, *Ensâb*, XIII, 430.

¹⁶⁶ Belâzürî, *Ensâb*, XIII, 427; İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 250; İbn Hallikân, *age*, VII, 108.

¹⁶⁷ Taberî, *age*, VII, 260.

¹⁶⁸ Ebî İshâk Cemaleddîn, *age*, s. 82.

¹⁶⁹ Ebî İshâk Cemaleddîn, *age*, s. 82.

Yine onun, insanları haksız yere öldüren katilleri bacaklarından ipe bağlayarak astığı ve o şekilde öldürdüğü ifade edilmektedir.¹⁷⁰

Van Vloten, Abbâsî halifelerinden Mansûr, Reşîd ve Me'mûn'un hırsını anlatırken, onların döneminde zalimlikler yaşandığını belirtmiş ve bu üç halifenin devrini Haccâc, Hişâm ve Yûsuf b. Ömer'in devrine benzetmiştir.¹⁷¹ Yani Van Vloten burada Yûsuf b. Ömer'i büyük bir zalim olarak addetmektedir. Görüldüğü üzere Yûsuf'a birçok ithamda bulunulmuştur. Şimdi bu rivayetleri değerlendirme aşamasına geçeceğiz.

Yukarıda Yûsuf'un şahsi ahvâli üzerine kaynaklarda belirtilen olumsuz hususları zikrettik. Yûsuf b. Ömer'in şahsiyeti hakkında büyük bir ön yargı bulunduğu görülmektedir. Hiçbir tahkîk yapmadan yalnızca kaynaklardan yola çıkarak, onun şahsiyeti hakkında sağlıklı bir bilgiye ulaşmamız mümkün değildir.

Yûsuf b. Ömer'in acımasız, katı yürekli, çevresine korku salan, zalim, gaddar bir fitrata sahip olduğu ifade edilirken,¹⁷² insanları aşırı şekilde dövdürüp zulmettiğini¹⁷³ en ufak hatalarında insanları kırbaçlattığı,¹⁷⁴ ellerini kestiğini,¹⁷⁵ hatta acımasızca öldürdüğünü¹⁷⁶ bildiren rivayetler de mübalağa ve büyük bir ön yargı bulunmaktadır. Bütün bu olumsuzlukların yanında aşağıda ifade edeceğimiz üzere onun, namazını genel olarak mescitte uzun uzun kıldığı, dostlarını ve yakınlarını gözeterek onlara iyilik yapmaya çalışan bir kimse olduğu, yumuşak dilli, çok dua eden, mütevazî bir yapıya sahip olduğu ve ibadete çok düşkün olduğu ifade edilmiştir.¹⁷⁷

Genel olarak ifade edecek olursak, Yûsuf'un çok küçük bir sebepten dolayı insanları katletmesi, Abbâsîler döneminde yazılan tarih kitaplarında Emevî düşmanlığı adına mübalağalı bir şekilde ifade edilmiş olabilir. Zira Emevîler dönemi hakkında edindiğimiz bilgilerin çoğu, Emevîler'in yıkılışından sonra telif edilmiş kaynaklar tarafından bize ulaştırılmıştır. Bu dönemde kaleme alınan eserlerin

¹⁷⁰ Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 444.

¹⁷¹ Vloten, *age*, s. 80.

¹⁷² İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 432; Ayrıca bk. Sallâbî, *age*, II, 620.

¹⁷³ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 432; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443.

¹⁷⁴ Belâzürî, *Ensâb*, XIII, 427; İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 250; İbn Hallikân, *age*, VII, 108.

¹⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 432.

¹⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 432; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 444.

¹⁷⁷ İbn Kuteybe, *age*, s. 367; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 432.

Emevîlere karşı objektif olduklarını söylemek zordur.¹⁷⁸ Emevî halîfelerinden Ömer b. Abdülaziz hariç, diğer halîfelerin tamamı Abbâsiler döneminde yazılan tarih kitaplarında yerilmiştir.¹⁷⁹ Ayrıca Zeyd b. Ali gibi önemli ve sevilen bir şahsiyetin Yûsuf tarafından katledilmiş olması, ona olan öfke ve nefrette mübalağa meydana getireceğinden, yaptığı hatalar küçük de olsa mübalağalı bir şekilde anlatılacaktır. Sakîf kabilesinin Emevîler'in en sadık dostları olduğundan yola çıkarak Emevîleri sevmeyenlerin Sakîflileri de sevmeyeceği gayet doğaldır. Bu ihtimalleri göz ardı etmeden onun sert bir yapıya sahip olabileceğini kabul ediyor, fakat bu durumun masum insanları öldürme noktasında bu denli zalim biri olabileceği hususuna katılmıyoruz. Zira masumları sebepsiz öldürdüğünü bildiren rivayetlerin mübalağalı rivayetler olduğunu ve sağlıklı olmadığını düşünüyoruz.

2.3. Cömertliği

Yûsuf b. Ömer'in son derece cömert bir insan olduğu belirtilir.¹⁸⁰ Yûsuf b. Ömer Irak'a vali olduğu zaman her gün 500 kişilik yemek hazırlatır, onları torbalatır ve Irak'ın genelinde de yemek dağıtılması hususunda son derece titiz davranırdı. Hatta diğer uzak mahallelerde yemeklerin düzenli olarak dağıtılıp dağıtılmadığını büyük bir ehemmiyetle kontrol ederdi.¹⁸¹ Yakın yer ile uzak yer arasında disiplin açısından hiçbir fark yoktu. Yemeklerin oldukça çeşitli ve tam pişerek kızarmasına ehemmiyet gösterirdi.¹⁸² Yemeklerin yanında ayrıca üzerine şeker sürülen özel bir tatlı da yapılırdı.¹⁸³ Bütün bu işlerin düzenli bir şekilde icra edilebilmesi için Yûsuf, bizzat işin başında bulunmuştur. Safedî, Yûsuf'un her gün 500 kişilik masa hazırlattığını, her masanın 10 kişilik olduğunu ifade eder.¹⁸⁴ Yapılan bu yemeklerin dağıtılarak mı, yoksa günümüz aşevi modeli gibi insanların toplandığı bir mekanda mı yendiği konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Bu gelişmeleri göz önünde

¹⁷⁸ Adnan Demircan, *Emevîler*, İstanbul 2018, s. 15, 17.

¹⁷⁹ Ahmet Önkal, "İslam Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, S:6 Ankara 1992, s. 189; Ali Aksu, *Emevi Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf*, s. 169.

¹⁸⁰ Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 442

¹⁸¹ Belâzürî, *Ensâb*, XIII, 427; İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 250; İbn Hallikân, *age*, VII, 109; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443.

¹⁸² Belâzürî, *Ensâb*, XIII, 427; İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 250; İbn Hallikân, *age*, VII, 108.

¹⁸³ Belâzürî, *Ensâb*, XIII, 427; İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 250; İbn Hallikân, *age*, VII, 108.

¹⁸⁴ Safedî, *age*, XXIX, 119. Benzer örnekler için bk. Ramazan Altınay, *Emevîlerde Günlük Yaşam*, Ankara 2006, s. 335.

bulundurursak, Yûsuf'un halkını düşünen ve onları kollayıp gözetten bir vali olduğunu söyleyebiliriz.

2.4. Dini Yönü

Yûsuf b. Ömer'in cesur, güçlü ve dinin vermiş olduğu vakardan dolayı ağır başlı bir insan olduğu belirtilir.¹⁸⁵ Bunun yanısıra Yûsuf b. Ömer, namazlarını mescitte uzun uzun kılar, dostlarını ve yakınlarını gözeterek onlara yardım etmeyi ihmal etmezdi. Yûsuf çok dua eden bir kimseydi. Kuran okur ve Allah'a yakarırdı. Kuran'ı çok fasih ve güzel bir şekilde okuduğu ifade edilmiştir.¹⁸⁶ Ayrıca sabah namazını kılar duha namazını kılincaya kadar da kimseyle konuşmazdı.¹⁸⁷ Edebî olarak, şiire ve edebiyata ilgi duyan bir kimse olup, şiir ve edebiyattan anlardı.¹⁸⁸

Yûsuf b. Ömer'in hacca gidip gitmediği konusu ihtilaflıdır. Halîfe b. Hayyât 125/743 yılında Yûsuf'un hac emiri olarak görev yaptığını ifade etmiştir.¹⁸⁹ Fakat diğer kaynaklarda 125/743 yılında hac emiri olarak görev yapan kişinin, Irak valisi Yûsuf b. Ömer'in değil, Velîd'in dayısı olan Mekke, Medine ve Tâif bölgesi genel valisi Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf es-Sekafî olduğu bildirilmiştir.¹⁹⁰ Dolayısıyla Yûsuf'un hacca gidip gitmediği konusunda zikrettiğimiz ihtilaftan dolayı net olarak bir şey söylememiz mümkün değildir. Fakat fırsat bulamadığından olmalıdır ki, Yûsuf'un hacca gitmediği olasılığı ağır basmaktadır.

Yûsuf b. Ömer kaynakların belirttiği üzere sert ve baskıcı bir yönetim anlayışına sahipti. Fakat Yûsuf b. Ömer'in, bunların yanı sıra insanlara dini yönden nasihat ettiği ve Cuma günlerinde hutbeye çıkarak vaaz verdiği bilinmektedir.¹⁹¹ Irak valiliği esnasında Kûfe'de vermiş olduğu bir hutbede insanlara şu nasihatlerde bulunmuştur. "Ey Allah'ın kulları, Allah'tan sakınınız. Uzun emel kuran o kurmuş olduğu emeline ulaşamayacaktır. Mal toplayan bir kimse, o biriktirdiği malını yiyemeyecektir. İşte bu ikisinden, uzun emel beslemekten ve mal biriktirmekten uzak durunuz. Bunları terk etmeyen kimse ancak bâtil toplamış olacaktır. Hak yolda

¹⁸⁵ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 113; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 432.

¹⁸⁶ İbn Hallikân, *age*, VII, 105.

¹⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 432; Nüveyrî, *age*, XXI, 494.

¹⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 432; Nüveyrî, *age*, XXI, 494.

¹⁸⁹ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 362.

¹⁹⁰ Taberî, *age*, VII, 228; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 475; Nüveyrî, *age*, XXI, 469.

¹⁹¹ İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 249.

olmak, uzun emel beslemekten ve çokça mal biriktirmekten kaçınarak mümkün olur. Uzun emel kurup, çokça mal biriktiren kimselere haram isabet eder ve onlara mirasçı olarak ise yalnızca geride düşmanlıklar kalır. Onlar bu şekilde devam etmeleri durumunda günah taşımış olurlar ve günahları yüklenmiş vaziyette o günahlarıyla dünyadan ayrılırlar. Rablerinin huzuruna vardıklarında ise derin bir üzüntü duyarlar. Ve onlar dünyada da ahiretde hüsrana uğramış kimselerdir.”¹⁹²

2.5. Adaleti

Yûsuf’un Irak valisi olduğu zamanda, yani Hâlid b. Abdullah’ın son dönemlerinde Irak’ta müslümanların zelil olduğu, hükmün gayri müslimler tarafından verildiği belirtilmiştir.¹⁹³ Bu konuda Yahya b. Nevfel’in şu şiiri oldukça dikkat çekicidir.

“Yûsuf bize geldiğinde zekatımızı şirk ehli alıyordu
Ve açığı vurduğumuz veya gizlediğimiz şeylerde onlar bizim hakimlerimizdi.
Yûsuf gelince yeryüzü aydınlandı
Hatta bütün vadiler nurlandı;
Ve hatta insanlar arasında adaleti apaçık gördük,
Halbuki bundan önce pek görünmezdi.
Halîfe bize iyi niyetle düşmana açık verecek birini gönderdi,
Ateşe düşüp yardım isteyen birine
Ateşle yardım etmek gibi.”¹⁹⁴

Şiirde geçen “İnsanlar arasında adaleti apaçık gördük, bundan önce pek görünmezdi.” ibaresinden Yûsuf’un adaleti sağlamaya yönelik adımlar attığını ifade edebiliriz. Hâlid’in son dönemlerinde yapmış olduğu adaletsizlikler ve şahsi ihtirasları halkı bezdirmiş ve Irak halkı yeni bir kurtarıcı olarak Yûsuf’u görmüştür. Fakat Yûsuf’un zalimlikleri halkta olan adalet beklentisini maalesef yok etmiştir.

¹⁹² İbn Abdîrabbih, *age*, IV, 219-220; İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 249.

¹⁹³ İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 431; Nüveyrî, *age*, XXI, 457.

¹⁹⁴ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 113; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 431; Nüveyrî, *age*, XXI, 457.

Yukarıda şiiirde zikredilen son bölümde “Ateşe düşüp yardım isteyen birine, ateşle yardım etmek gibi.” ibaresinden Yûsuf’tan beklenen adaletin tam manasıyla gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.

2.6. Fiziksel Özellikleri

Bazı kaynaklarda Yûsuf b. Ömer’in fiziksel olarak kısa boylu, uzun sakallı ve çirkin görünümlü bir insan olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁵ Boyunun çok kısa oluşuyla ilgili olarak, Yûsuf valilikten azledilip öldürüldüğü zaman başı gövdesinden ayrılmış ve vücudu Şam sokaklarında gezdirilmiştir. Onun cansız cesedini görenler vücudunun küçüklüğünden dolayı onu çocuk zannetmişlerdir.¹⁹⁶ Bu rivayete göre Yûsuf oldukça kısa boylu bir kimsedir.

Yûsuf, terzilerin kesip dikmesi için kendisine uzun elbise getirtirdi. Eğer terzi ”Biçme işleminde artanlar bize yeter.” derse, bu Yûsuf’un hoşuna giderdi. Terziler Yûsuf için uzun elbiseler biçerler, gerekeni alırlardı. Bir de Yûsuf’a “Bu elbise sana yeterli gelmedi.” derlerse Yûsuf iyice hoşnut olurdu.¹⁹⁷ Yûsuf’un kısa boylu olmasından dolayı hayıflandığı ve memnun olmadığı belirtilir.

Sakalının çok uzun olduğu da ifade edilmiştir. Yûsuf Irak valiliğinden azledildiği zaman, Halife Yezîd b. Velîd onu huzuruna çağırılmış ve göbeğine kadar uzanan uzun sakallarından tutup ona hakaretlerde bulunmuştur.¹⁹⁸ Bu durum Yûsuf’un sakallarının göbeğine kadar uzun olduğu iddiasını ortaya çıkarmıştır.

Aktarmış olduğumuz bu rivayetler, onun fiziken de çirkin bir insan olduğunu göstermektedir. Fakat Yûsuf’u zalim olarak ifade eden rivayetlere baktığımız zaman, aynı şekilde fiziken de çirkin gösterilmek istendiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu rivayetlere de ihtiyatlı yaklaşılması gerekmektedir. Kaynaklar tarafından Yûsuf’un diğer fiziksel özellikleri hakkında başka bir bilgi zikredilmemiştir.

¹⁹⁵ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 120; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 432; İbn Hallikân, *age*, VII, 108; Zehebî, *A’lâmi’n- Nübelâ*, V, 444; Safedî, *age*, XXIX, 119; İbn Kesîr, *age*, X, 14.

¹⁹⁶ İbn Hallikân, *age*, VII, 111-112; Safedî, *age*, XXIX, 119.

¹⁹⁷ İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 432; İbn Hallikân, *age*, VII, 109; Nüveyrî, *age*, XXI, 495; Safedî, *age*, XXIX, 119.

¹⁹⁸ İbn Kesîr, *age*, X, 14.

2.7. Vefatı

Yezîd b. Velîd'in tahta çıkmasıyla beraber, Yûsuf b. Ömer valilikten azledilmiştir. Görevden alındıktan sonra, gelişen olaylar neticesinde Şam'a kaçmak için hareket eden Yûsuf b. Ömer, saklandığı Belkâ'da Yezîd'in süvarileri tarafından yakalanmıştır. Yûsuf, Yezîd'in huzuruna getirildiği zaman Yezîd onun sakallarından tutmuş ve tahkir eden cümleler kurduktan sonra hapsedilmesini, bunun yanında zimmetine geçirmiş olduğu bütün malların müdasedere edilmesini emrederek, Yûsuf'u Hadrâ'da hapsedmiştir.¹⁹⁹ Hapishane'de bir zat Yûsuf'a korku tellallığı yaparak "Daha önce zulmettiğin insanların seni taşa tutmalarından korkmuyor musun?" diyerek Yûsuf'u tedirgin etmiştir. Bu söz Yûsuf'u oldukça endişeye sevk etmiş olmalı ki, Halîfe Yezîd'den şartları daha kötü olsa bile Hadrâ dışında başka bir mahzene nakledilmesini istemiştir. Yûsuf'un isteğine şaşırarak Yezîd, onun isteğini kabul etmiş ve Yûsuf, Velîd b. Yezîd'in iki oğlunun da bulunduğu hapishaneye sevk edilmiştir.²⁰⁰

Yûsuf, Yezîd'in halîfeliğinin tamamında,²⁰¹ iki ay on gün ise halîfe İbrahim zamanında hapis hayatı yaşamıştır. Mervân Şam'a yaklaşınca, Yezîd b. Hâlid el-Kasrî'yi, Yûsuf'u katletmesi için görevlendirmiştir. Mervân'ın görevlendirmesiyle Yezîd, babasını katleden, ailesine türlü işkenceler yaşatan Yûsuf'tan intikam alabilmek için büyük bir fırsat bulmuştur.²⁰² Yezîd b. Hâlid ezeli düşmanı Yûsuf'un başını hapiste kılıçla vurarak katletmiştir.²⁰³ Yûsuf'un başı gövdesinden ayrılmış ve ayaklarından bir ip bağlanarak Şam sokaklarında gezdirilmiştir. Aynı zamanda Velîd b. Yezîd'in oğulları Hakem ve Osman'da Yûsuf'la beraber öldürülmüştür.²⁰⁴

Dineverî ise Yûsuf'u öldürenin Yezîd b. Hâlid değil, onun kardeşi Muhammed b. Hâlid olduğunu belirtir. Halîfe Yezîd b. Velîd'e biat işi tamamlanınca,

¹⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 494; İbn Hallikân, *age*, VII, 111; Nüveyrî, *age*, XXI, 493; İbn Kesîr, *age*, X, 14.

²⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 494; Nüveyrî, *age*, XXI, 493; İbn Haldûn, *age*, III, 137.

²⁰¹ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 118; İbn Hallikân, *age*, VII, 111; Safedî, *age*, XXIX, 119. Yezîd'in h.126 yılında ölmüş çok kısa tahtta kalabilmiştir. 5 ay 22 gün, 6 ay 2 gün halîfelik yaptığına dair rivayetler bulunmaktadır. Bk. Nüveyrî, *age*, XXI, 504. Ebî'l-Fidâ 5 ay 12 gün olarak belirtmiştir. Bk. Ebî'l-Fidâ, *age*, I, 286.

²⁰² Belâzürî, *Ensâb*, IX, 118; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 493-494; İbn Hallikân, *age*, VII, 111; Nüveyrî, *age*, XXI, 493-494; Safedî, *age*, XXIX, 119.

²⁰³ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 118; İbn Hallikân, *age*, VII, 111; Nüveyrî, *age*, XXI, 494, 507; Safedî, *age*, XXIX, 119; İbn Haldûn, *age*, III, 137.

²⁰⁴ İbn Hallikân, *age*, VII, 111; Nüveyrî, *age*, XXI, 494, 507.

Muhammed b. Hâlid el-Kasrî tarafından Yûsuf'un başının kesilerek öldürüldüğünü kaydeder.²⁰⁵ Fakat bu rivayet diğer kaynaklar tarafından desteklenmemiştir. Tarih olarak Yûsuf'un h.126 Zilhicce ayının ortalarında katledildiğini ifade eden rivayetler de bulunmaktadır.²⁰⁶ Ancak bu rivayetlere katılmadığımızı belirtmek isteriz. Sonuç olarak Yûsuf, Halife Mervân zamanında, Yezîd b. Hâlid tarafından öldürülerek 127/744 yılında, 60 kûsür yaşında iken hayatını kaybetmiştir.²⁰⁷

²⁰⁵ Dineverî, *age*, s. 386-387.

²⁰⁶ İbn Hallikân, *age*, VII, 112; Safedî, *age*, XXIX, 119.

²⁰⁷ Halife b. Hayyât, *age*, s. 373; İbn Kuteybe, *age*, s. 368, 398; Taberî, *age*, VII, 312; İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 253; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 514; İbn Hallikân, *age*, VII, 111; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, VIII, 318; a. mlf., *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443-444; Geniş bilgi için bk. Ali Aksu, *Mervan b. Muhammed ve Emevi Devletinin Yıkılışı*, s. 83.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. YÛSUF B. ÖMER'İN VALİLİK DÖNEMİ

3.1. Hişâm b. Abdülmelik Dönemine Genel Bir Bakış

Yûsuf b. Ömer, Hişâm b. Abdülmelik döneminde valiliğe atandığı için, konunun daha net anlaşılması açısından, dönemin genel idârî yapısı, özellikle Hişâm'ın devlet yönetimi ve yaşanan mühim hâdiselere kısaca değinmek istiyoruz. Yezîd b. Abdülmelik'in eğlence ve oyun hayatıyla geçirdiği hilâfet yılları, daha çok aşık olduğu Sellâme²⁰⁸ ve Habbâbe²⁰⁹ adlı kadınlarla beraberdir. 105/724 yılında Yezîd ölmüş, hilâfet makamı Hişâm b. Abdülmelik'e tevdi olmuştur.²¹⁰ Yezîd b. Abdülmelik kendisinden sonra hilâfet makamına kardeşi Hişâm'ı, ondan sonra ise oğlu Velîd b. Yezîd'i veliaht olarak atadı.²¹¹ Takrîben 4 yıl kadar halîfelik yapan Yezîd b. Abdülmelik (101-105/720-724)²¹² kabileler arası dengeyi sağlayamamış ve Hişâm'a sorunlu bir devlet bırakmıştır.²¹³ Rusâfe'den²¹⁴ gelerek halktan biat alan 34 yaşındaki²¹⁵ genç halîfe Hişâm b. Abdülmelik, selefi Yezîd'in devlete çizmiş olduğu olumsuz çizginin²¹⁶ sorumluluğunu çok iyi biliyor ve duraklama devresine giren

²⁰⁸ Taberî, *age*, VII, 22-23; İbn Abdirabbih, *age*, V, 188; Mes'ûdî, *age*, III, 162; Nüveyrî, *age*, XXI, 399; Ebî'l-Fidâ, *age*, I, 281.

²⁰⁹ Taberî, *age*, VII, 22-23; İbn Abdirabbih, *age*, V, 188; Mes'ûdî, *age*, III, 164; Nüveyrî, *age*, XXI, 399; Ebî'l-Fidâ, *age*, I, 281; Geniş bilgi için bk. Wellhausen, *age*, s. 153; Üçok, *age*, s. 67.

²¹⁰ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 331; Taberî, *age*, VII, 25; İbn Abdirabbih, *age*, V, 187, 191; Mes'ûdî, *age*, III, 164; İsfahânî, *age*, VII, 6; İbnü'l Cevzî, *age*, VII, 96; Nüveyrî, *age*, XXI, 399-402. Habbâbe adlı kadının ölümünden sonra tamamen üzüntüye kapılan Yezîd'in bir hafta kadar kısa bir zaman içerisinde öldüğü belirtilmiştir. Bk. Wellhausen, *age*, s. 153. Ebî'l-Fidâ ise 17 gün sonra öldüğünü ifade eder. Bk. Ebî'l-Fidâ, *age*, I, 281. Ayrıca bk. Durant, *age*, s. 22.

²¹¹ Taberî, *age*, VII, 209; İbn Abdirabbih, *age*, V, 189; İsfahânî, *age*, VII, 6; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 466; Nüveyrî, *age*, XXI, 463; Ebî'l-Fidâ, *age*, I, 281; İbn Kesîr, *age*, X, 2; İbn Haldûn, *age*, III, 101.

²¹² Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 332, 331; Taberî, *age*, VII, 209; İbn Abdirabbih, *age*, V, 187; Nüveyrî, *age*, XXI, 399; İbn Haldûn, *age*, III, 106.

²¹³ Mantran, *age*, s. 105; Wellhausen, *age*, s. 152-153; Üçok, *age*, s. 66-67.

²¹⁴ Taberî, *age*, VII, 25; İbn Abdirabbih, *age*, V, 191; Nüveyrî, *age*, XXI, 402; Ebî'l-Fidâ, *age*, I, 281. Hişâm, siyâsî kaos ve çekişmelerin yaşandığı Şam'ı terk ederek, yönetim merkezini Rusâfe'ye taşımıştır. Geniş bilgi için bk. Adem Apak, *Anahatlarıyla İslama Tarihi III (Emevîler Dönemi)*, İstanbul 2010, s. 215.

²¹⁵ Taberî, *age*, VII, 25. Ayrıca 30 yaşında olduğuna dair rivayetler de mevcuttur. Bk. Dineverî, *age*, s. 374.

²¹⁶ Süheyl Zekkâr, *Târihu 'l-Arab ve 'l-İslâm*, 4. Baskı, Dımaşk 1982, s. 219; Wellhausen, *age*, s.

devleti inkişâf ettirebilmenin yollarına bakıyordu.²¹⁷ Yezîd b. Abdülmelik, selefi Ömer b. Abdülaziz'den²¹⁸ mamur bir devlet teslim almış, fakat halefi Hişâm b. Abdülmelik'e adeta bir enkaz yığını diyebileceğimiz bir yönetim bırakmıştır. Yezîd b. Abdülmelik'in devlet yönetimi açısından yapmış olduğu en büyük hata, kabileler arası dengeyi kaybetmesidir. Onun döneminde Kaysî (Kuzey) kabileleri güç kazanmış ve devlet yönetiminde büyük oranda söz sahibi olmuşlardır.²¹⁹ Halîfe Süleyman ve Yezîd'e göre Hişâm b. Abdülmelik kabileler arası dengeyi sağlamada onlara nazaran daha başarılı olmuştur.²²⁰

Bu noktada Yûsuf b. Ömer'in valilik yaptığı Irak/Kûfe bölgesinde önemli araştırmalar yapan Söylemez'in değerlendirmesi oldukça dikkat çekicidir: “Şehrin siyâsî tarihi açısından üzerinde durulması gereken Emevîler'in son otuz yılı, daha çok kabile çekişmeleri ile geçti. Ömer b. Hübeyre ile başlayan bu süreçte Ömer, Kuzey Araplarına dayanarak şehri yönetmeye çalışırken; kendisinden sonra iktidara gelen Hâlid b. Abdullah el-Kasrî ise Yemen kabilelerine dayandı. Hâlid'in görevden alınmasıyla yerine atanan Yûsuf b. Ömer es-Sekafî ise yeniden Kuzey Araplarına dayanarak Irak'ı yönetmeye çalıştı. Ancak şehirdeki muhalif Yemenliler ve Mevâlî de boş durmayarak Emevîler'in amansız muhalifleri olan Haşimîlerden istifade etmeye çalıştılar.”²²¹ Bu değerlendirmeler özet olarak Emevî Devletinin, özellikle de onların son otuz yılının görüntüsüdür.

Genel olarak Hişâm b. Abdülmelik'in devlet yönetiminden bahsetmeye çalıştık. Konumuz gereği daha fazla uzatmak istemiyoruz. Hişâm'dan bahsetmemizin sebebi, Yûsuf b. Ömer es-Sekafî onun ataması sonucu vali olmuş ve vali olması neticesinde uzun yıllar Hişâm'ın emri altında valilik görevini icra etmiştir. Hişâm döneminin genel idârî yapısını bilmeden Yûsuf b. Ömer'in yöneticiliği hakkında sağlıklı bir bilgi elde etmemiz mümkün değildir. Biz de bu gerçekliği göz önünde

153-154.

²¹⁷ Celâleddin 'Abdurrahman es-Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ'*, Nşr. Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003, s. 196-199; Yiğit, *age*, s.106; İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, AÜİF Yayınları, Ankara 1985, s. 65. Geniş bilgi için bk. Yûsuf el-Işş, *age*, s. 283-284.

²¹⁸ Halife b. Hayyât, *age*, s. 317.

²¹⁹ 'Îsâ Riyâd, *en-Nizâ beyne Efrâdi'l - Beyti'l - Ümeviyye ve Devrihî Fî Sukûti'l - Hilâfeti'l-Ümeviyye*, Nşr. Dâru Hassân, 1985; s.130.

²²⁰ Adem Apak, *Asabiyyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, İstanbul 2004, s. 221.

²²¹ Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*, s. 36.

bulundurarak Hişâm'dan ve onun yöneticiliği hakkında birtakım meselelerden bahsettik. Şimdi bu bilgiler ışığında Yûsuf b. Ömer es-Sekafi'nin, Hişâm tarafından Yemen valiliğine atanmasını ele almak istiyoruz.

3.2. Yemen Valiliğine Atanması

Hız. Ebûbekir'in halîfeliğinden itibaren Yemen, üç bölgeye ayrılmıştır.²²² Bunlar San'a, Cened ve Hadramut'tur. Bu üç bölgenin valisi halîfe tarafından atanırdı. Abdullah b. Zübeyr'in ayaklanması neticesinde Yemen, bir müddet Emevîler'den ayrılmıştır. Abdullah b. Zübeyr'in vefatından sonra tekrar Emevîler'in hakimiyeti altına giren Yemen, çoğunluğu Emevî hanedanına mensup valiler tarafından yönetilmiştir.²²³

27 Ramazan 106/15 Şubat 725 tarihinde Yûsuf b. Ömer, Hişâm b. Abdülmelik tarafından Yemen valiliğine getirilmiştir.²²⁴ Hişâm zamanında devlet 6 bölgeye ayrılmıştı. Yemen ise Mekke, Medine, Tâif bölgesine bağlı olarak idare edilen bir şehirdir. Ayrıca Necid şehri de idârî açıdan bu bölge içerisinde bulunmaktadır.²²⁵

Yûsuf b. Ömer'in, 14 yıl süren Yemen valiliği hakkında da kaynaklarda ayrıntılı ve uzun bilgiler verilmemiştir. Yûsuf'un valilik öncesi dönemi gibi Yemen valiliği dönemindeki yaşamı hakkında da kaynaklar oldukça kısıtlıdır. Bunun nedeninin ise, Yûsuf'un Yemen valiliği döneminde bölgede siyâsî ve askerî bakımdan dikkat çeken herhangi bir olayın yaşanmaması olduğunu düşünüyoruz.

Yûsuf b. Ömer'in, baskıcı ve sert bir devlet adamı olduğunu ifade etmiştik.²²⁶ Özellikle Yemen valiliği döneminde Vehb b. Münebbih'i feci bir şekilde dövdürüp

²²² Hz. Peygamber döneminde Yemen, iki idarî bölgeye ayrılarak yönetilmiştir. Geniş bilgi için bk. Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 62.

²²³ Cengiz Tomar, "Yemen", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, s. 403-404.

²²⁴ Halife b. Hayyât, *age*, s. 357; İbn Kuteybe, *age*, s. 398; İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 248; İbn Hallikân, *age*, VII, 101; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443; Safedî, *age*, XXIX, 117.

²²⁵ İbn Kesîr, *age*, X, 5. Geniş bilgi için bk. Ali Abdurrahman Ömer, *Hişâm b. Abdülmelik ve 'd-Devletü'l Emeviyye*, 2. Baskı, 1996, s. 67.

²²⁶ Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 442-444.

öldürmesi²²⁷ halk üzerinde baskıcı ve sert bir yönetim anlayışı benimsediğinin göstergesidir.²²⁸

3.2.1. Yemen’de Hâricî İsyanları

Hâricîliğin doğuşu Hz. Ali ile Muâviye arasında cereyan eden Sıffin Savaşı’na dayandırılmaktadır. Fakat bunun öncesinde Hz. Osman zamanında etkin olmasalar dahi yine o dönemde de Hâricîlerin varlığı bilinmekteydi. Sıffin Savaşı’ndan sonra her iki tarafın kabul ettiği hakem meselesini kabul etmeyen Hâricîler, bu nedenle Hz. Ali’nin yanından ayrılmışlardır. Bu sebepten dolayı kendilerine “çıkan, isyan eden” anlamında Hâricî ismi verilmiştir.²²⁹ Hâricîlerin neredeyse tamamı, zalim idareciye karşı isyan etmeyi inanç esasları arasında görmektedirler.²³⁰

Yemen’de Yûsuf b. Ömer’in valiliğinin ilk yıllarında, Abbâd er-Ruaynî liderliğinde bir isyan meydana gelmiştir. Abbâd liderliğinde ortaya çıkan bu isyanın tarihi konusunda ihtilaflar mevcuttur. 106/725,²³¹ 107/726²³² ve 108/727²³³ yılında meydana geldiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Meydana gelen isyanın asıl amacına baktığımız zaman Hâricîlerin, Emevî yönetiminden duydukları memnuniyetsizlik ve ifrat noktasındaki İslam inançları bu isyanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hâricîler “eşitlik prensipleri” gereği, devlet başkanlığı görevinin seçimle olmasını savunmaktaydılar. Dolayısıyla bu kuralı çiğneyip lağv eden Emevî halifeleri onlar için birer gâsıbtı.²³⁴ Her ne kadar Hâricîlerin aşırılığı ve isyanları genelde aynı sebeplerle ortaya çıkmış ise de, Yûsuf’un baskıcı yönetim anlayışının, isyanı körükleyen önemli bir unsur olabileceği göz ardı edilmemelidir. Abbâd’ın Kelb kabilesine mensup olması²³⁵ ve Kaysî olan Yûsuf b. Ömer’e karşı ayaklanması,

²²⁷ Zehebî, *A’lâmi’n-Nübelâ*, V, 444.

²²⁸ İsmail Hakkı Atçeken, “Yûsuf b. Ömer es-Sekafi”, XLIV, 22.

²²⁹ Ethem Ruhi Fığlalı, “Hâricîler”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XVI, s. 175-178.

²³⁰ Hâricîlerin isyan etme gerekçeleri hakkında geniş bilgi için bk. Adnan Demircan, *Hâricîlerin Siyâsî Faaliyetleri*, İstanbul 1996, s. 133-158; Ali Aksu, *Emevî Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf*, s. 63.

²³¹ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 11.

²³² Taberî, *age*, VII, 40; İbnü’l Cevzî, *age*, VII, 117; İbn Kesîr, *age*, IX, 244.

²³³ Halife b. Hayyât, *age*, s. 338; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 367.

²³⁴ ‘Abd al-Ameer ‘Abd Dixon, *The Umayyad Caliphate “Chapter VI: The Kharijite Opposition Bölümü”*, *Emevî Dönemi Hâricî İsyenları*, Çev., Hüseyin Doğan, e-Makâlât Dergisi, C: VII, S: 1 2014, s. 156.

²³⁵ Belâzürî *Ensâb*, IX, 11.

zayıf bir ihtimal de olsa, Kaysî-Kelbî çekişmesinden neşet bir ayaklanma olabileceğini de ihtimaller dahilinde değerlendiriyoruz.

Emevîler tarihi boyunca irili ufaklı birçok defa Hâricî ayaklanması meydana gelmiştir.²³⁶ Yemen’de Yûsuf’a karşı gerçekleştirilen bu isyan, Hâricî mezhebinin saplantılı inançları doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Abbâd ve onunla beraber olan Hâricîler tarafından başlatılan ayaklanma, Yûsuf b. Ömer’in müdâhalesi sonucunda isyancıların tamamı katledilerek bastırılmıştır.²³⁷ Kaynaklar Abbâd ile beraber isyana katılanların sayısının üç yüz olduğunu ifade eder.²³⁸ Bu bilgilerden yola çıkarak, Abbâd er-Ruaynî ayaklanmasının geniş kitlelere yayılmadan bertaraf edildiğini anlayabiliriz. Ayrıca çağdaş araştırmacılardan Tomar, Abbâd’ın ayaklanmasının, Yemen’de Emevîlere karşı yapılan ilk isyan olduğunu belirtmiştir.²³⁹

Abbâd er-Ruaynî isyanından daha sonra, Yemen’de Zühhâf el-Himyerî önderliğinde yine bir Hâricî ayaklanması meydana gelmiştir. Yûsuf b. Ömer, Ebu’l-Âc es-Sülemî’yi isyanı bastırmak için görevlendirmiş ve isyana katılanların tamamı katledilerek Hâricîlerin isyanı sonlandırılmıştır.²⁴⁰ Kaynaklarda Zühhâf el-Himyerî’nin ayaklanması hakkında birkaç satır bilgi verildiği için, isyanın detayları hakkında net olarak bilgi sahibi olmadığımızı belirtmek isteriz.

3.2.2. Yûsuf b. Ömer’in Vehb b. Münebbih’i Dövdürmesi

Kaynaklarda Yûsuf b. Ömer’in Vehb b. Münebbih’i feci bir şekilde dövdürdüğünden²⁴¹ hatta bu şiddet neticesinde Vehb’in öldüğünden bahsedilir.²⁴² Kaynaklar bu hâdiseyi zikrettikten sonra, Vehb’in neden ölümüne sebep teşkil edecek şekilde dövdüğüne dair bilgi vermezler.

Konumuz gereği Vehb b. Münebbih’in hayatı ve ilmi kişiliği hakkında kısaca bahsetmek istiyoruz. Yûsuf b. Ömer’in Yemen valiliğinde iken feci bir şekilde dövdürdüğü Vehb b. Münebbih, Yahudi kökenli bir Müslüman olup, yine Yahudi

²³⁶ Belâzürî, Emevîler döneminde 16 defa Hâricî ayaklanması meydana geldiğini belirtmiştir. Bk. Belâzürî, *Ensâb*, IV, 163-186.

²³⁷ İbn Kesîr, *age*, IX, 276.

²³⁸ Taberî, *age*, VII, 40; İbnü’l Cevzî, *age*, VII, 117; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 367; İbn Kesîr, *age*, IX, 244.

²³⁹ Cengiz Tomar, “Yemen”, *DİA*, XLIII, s. 403-404.

²⁴⁰ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 11.

²⁴¹ Zehebî, *A’lâmi’n-Nübelâ*, V, 443.

²⁴² Zehebî, *A’lâmi’n-Nübelâ*, V, 444.

kökenli Abdullah b. Selâm (43/663-664) ve Ka'bu'l-Ahbâr (32/652-653) ile beraber tefsire İsrailiyyat getiren ilk kimselerden olduğu ifade edilmiştir.²⁴³ Vehb b. Münebbih'in hayatına baktığımız zaman ilmi noktada ciddi çalışmalar yaptığına ve insanlara vaazu nasihatlerde bulunduğu şahit olmaktayız.²⁴⁴

Yûsuf b. Ömer'in dövdürtmesi sonucunda, rivayetelere göre Vehb 110/728,²⁴⁵ 111/729²⁴⁶ veya 114/732 yılında²⁴⁷ iken Yûsuf'un valiliği esnasında San'a'da vefat etmiştir.²⁴⁸ Zehebî, Yûsuf'un bu şiddeti sonucunda Vehb b. Münebbih'in hayatını kaybettiğini bildirmiştir.²⁴⁹

Yûsuf b. Ömer, Irak'a atanıncaya kadar Yemen valiliğine devam etmiş ve Irak'a atanması üzerine Yemen valiliği görevini oğlu Salt devralmıştır. Salt'tan sonra ise Yûsuf'un kardeşi Kâsım b. Ömer, Yemen valiliği görevini sürdürmüştür.²⁵⁰ Kaynaklarda Yemen valiliği hakkında daha fazla bilgi olmadığı için Yûsuf b. Ömer'in Yemen valiliğinden sonra asıl icraat mahalli olan Irak valiliğinden bahsetmek istiyoruz.

3.3. Yûsuf b. Ömer'in Irak Valiliğine Atanması

A) Hişâm b. Abdülmelik'in Yûsuf b. Ömer'e Yazdığı Gizli Mektup

Hişâm b. Abdülmelik, Hâlid'i azletmeye karar vermiş, fakat bunu en başta gizli tutmuştur. Evvela Irak'a kimi atayacağını düşünmüş, Mudarîlerin gönlünü alabilmek adına tercihini Yûsuf b. Ömer es-Sekafi şeklinde belirleyerek, Yûsuf'u bu zor göreve münasip bulmuştur. Kaynakların müştereken bildirmesine göre Hişâm, kendi el yazısıyla bir mektup yazıp gizli bir şekilde Yûsuf'un adamlarıyla beraber Irak'a hareket etmesini emretmiştir.²⁵¹ Daha sonra 30 kadar adamını yanına alan

²⁴³ İrfan Aycan vd., *Emevîler Dönemi*, s. 41; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Ankara 1983, s. 89; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, Ankara 1979, s. 59-60, 62, 67.

²⁴⁴ İbn Kuteybe, *age*, s. 552, 559; İbn Kesîr, *age*, IX, 276.

²⁴⁵ İbn Sa'd, *age*, VIII, 90; Halîfe b. Hayyât, *age*, 340; İbn Kuteybe, *age*, s. 118, 459; İbnü'l Cevzî, *age*, VII, İbn Kesîr, *age*, IX, 276; 140-142. Ayrıca bk. Fuâd Sezgin, *Târîhu'l-Turâsi'l-Arabî*, Riyâd 1991, I/II, 123.

²⁴⁶ İbn Kesîr, *age*, IX, 276.

²⁴⁷ İbn Kuteybe, *age*, s. 459; İbnü'l Cevzî, *age*, VII, 142.

²⁴⁸ İbn Sa'd, *age*, VIII, 90; İbn Kuteybe, *age*, s. 459; İbnü'l Cevzî, *age*, VII, 142. İbn Kesîr, *age*, IX, 276.

²⁴⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, XIII, 317.

²⁵⁰ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 357; Sallâbî, *age*, II, 624.

²⁵¹ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 357; Belâzürî, *Ensâb*, IX, 96; Taberî, *age*, VII, 147; Cehşiyârî, *age*,

Yûsuf, sonunda Kûfe vilayetine bir seher vaktinde ulaşmıştır. Hişâm'ın direktifleri doğrultusunda orada bir hutbe îrad etmiş ardından Hâlid'i tutuklamasıyla yeni görevine resmen başlamıştır.²⁵²

Yûsuf b. Ömer, Halîfe Hişâm'a, hem hâcibi hem de muhafızı olan Cüdeb²⁵³ aracılığıyla bir mektup göndermişti. Yûsuf tarafından Cüdeb aracılığıyla gönderilen mektubun içeriği, kaynakların çoğu tarafından belirtilmemiştir. Belâzürî ise bu mektup da, Yemen'in ihtiyaçlarını bildiren bir liste olduğunu kaydeder.²⁵⁴

Hişâm son zamanlarda Irak valisi Hâlid b. Abdullah'a karşı oldukça öfkeliydi. Yûsuf'un elçisi gelmeden kısa bir zaman önce Hâlid, Hişâm'ı sinirlendirecek bir mektup göndermişti.²⁵⁵ Bu olay üzerine Hişâm, Yûsuf b. Ömer'in elçisini huzuruna çağırması ve ona Yûsuf b. Ömer'in hallerini sorduktan sonra Yûsuf hakkında hakaretlerde bulunmuştur. Hatta Halîfe Hişâm, Cüdeb'in elbiselerinin yırtılmasını ve kırbaçla vücuduna vurulmasını da emretmiştir.²⁵⁶ Yapılan bu işkencelerden sonra Hişâm, Divân-ı Resâil'de görevli olan Sâlim b. Anbes b. Abdülmelik'i huzuruna çağırarak, Yûsuf b. Ömer'e yazacağı emirleri kaleme almasını emretmiş ve bir mektup oluşturmasını istemiştir. Daha sonra Hişâm'ın huzurundan herkes ayrılmış ve bir müddet sonra Sâlim'in, Hişâm'ın emirlerinden oluşan, küçük kapsamlı içerisinde birtakım emirler bulunan mektup halîfeye sunulmuştur. Bu mektuptan ayrı olarak Halîfe Hişâm, bizzat kendisinin kaleme aldığı başka bir mektubu gizlice diğerinin arasına eklemiştir. Hişâm gizli mektubunda, Yûsuf'un gizlice 30 adamıyla Kûfe'ye Irak valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi tutuklayarak gerekenleri yapmasını söylemiş ve onun yerine Irak'a kendisinin vali olduğunu bildirmiştir.²⁵⁷ Sâlim'in yazdığı mektubun içerisine, Hişâm mektubunu gizlemiş ve belge mühürlendikten sonra Yûsuf b. Ömer'in elçisine Yemen'e

²⁵² s. 62; Nüveyrî, *age*, XXI, 453-454; Safedî, *age*, XXIX, 117; İbn Haldûn, *age*, III, 120. Belâzürî, *Ensâb*, IX, 96-97; Tâberî, *age*, VII, 147; Cehşiyârî, *age*, s. 62; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 429; Nüveyrî, *age*, XXI, 453-457; Safedî, *age*, XXIX, 117; İbn Kesîr, *age*, IX, 325; İbn Haldûn, *age*, III, 120.

²⁵³ İbn Hallikân, *age*, VII, 107. Cüdeb, Yûsuf b. Ömer'in uzun yıllar hâciplik görevini yapmıştır. Bk. Belâzürî, *Ensâb*, IX, 115.

²⁵⁴ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 96.

²⁵⁵ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 100; Taberî, *age*, VII, 148.

²⁵⁶ Taberî, *age*, VII, 148; Cehşiyârî, *age*, s. 62; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 429; İbn Hallikân, *age*, VII, 101; Nüveyrî, *age*, XXI, 454.

²⁵⁷ Taberî, *age*, VII, 148; Cehşiyârî, *age*, s. 62; İbnü'l-Cevzî, *age*, VII, 201; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 429; İbn Hallikân, *age*, VII, 101-102; Nüveyrî, *age*, XXI, 453-456; İbn Haldûn, *age*, III, 121.

gönderilmek üzere teslim edilmiştir. Hişâm'ın, kendi maiyetinde olan bir valiyi, gizli olarak azletmesi, devlet otoritesinin o dönemde zayıf olduğuna işaret olabilir. Ayrıca Irak gibi her an ayaklanmaya müsait bir bölgenin valisini gizli olarak azletmek, organize çıkabilecek ayaklanmaları da engelleme amacı taşımaktadır.

Yemen'e ulaşan elçi, Yûsuf b. Ömer'in huzuruna varınca, mektubu okumadan evvel Yûsuf, birtakım sorular sormuştur. Evvela halîfenin kendisi hakkındaki görüşlerini merak eden Yûsuf, bu soruyu elçiye yöneltmiş fakat Hişâm'ın kendisine son derece kızgın olduğu cevabını almıştır. Ayrıca elçi, Hişâm'ın kendisine uygulamış olduğu muameleleri de anlatarak, elbiselerinin yırtılıp kırbaçlanmak sûretiyle cezalandırıldığını bildirmiştir.²⁵⁸

Halîfe Hişâm'ın gönderdiği mektubu açan Yûsuf, Irak valiliğine atandığını ve bu durumu gizli tutarak hemen Irak'a hareket etmesi gerektiğini bildirir mektubu görmüştür. Bu emir üzerine Yûsuf ivedi olarak 30 arkadaşıyla beraber hemen yola koyulmuş, valilik vekaletini ise oğlu Salt'a bırakmıştır.²⁵⁹ Kaynaklar, Hişâm'ın yazmış olduğu gizli mektubu Yûsuf b. Ömer okuduktan sonra, Irak valiliğini almak için alelacele Kûfe'ye Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin yanına gittiğinden bahsederler.²⁶⁰ Yani Yûsuf, Halîfe Hişâm'ın yanına hiç uğramamış doğrudan Kûfe'ye geçmiştir. İbn Kesîr ve Belâzürî'de geçen diğer bir rivayete göre ise, Halîfe Hişâm'ın, Hâlid b. Abdullah'ı azletmeye karar verdiğini ve bunun üzerine Yemen'deki valisi Yûsuf b. Ömer'e kendi elçisini göndererek otuz adamıyla beraber Kûfe'ye hareket emri verdiğini ifade eder. İbn Kesîr ve Belâzürî'de geçen ikinci rivayete göre Yûsuf'un elçisi Hişâm'a gitmemiş, aksine Hişâm bizzat elçi göndermiştir.²⁶¹

Yûsuf b. Ömer'in Irak'a vali olarak görevlendirilmesinin temel nedeninin ise, bölgede en büyük güç olan Kaysîlerin siyâsî olarak beklentilerinin karşılanması ihtiyacıydı. Apak, “Şam'dan sonra ülkenin ikinci büyük merkezi ve hilâfetten

²⁵⁸ Taberî, *age*, VII, 148; Cehşiyârî, *age*, s. 62; Nüveyrî, *age*, XXI, 455-456.

²⁵⁹ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 100-101; Taberî, *age*, VII, 150; Cehşiyârî, *age*, s. 62; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 430; Nüveyrî, *age*, XXI, 455-456; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443; İbn Kesîr, *age*, IX, 325; İbn Haldûn, *age*, III, 122. Ayrıca bk. Zettersteen, “*Yûsuf b. Ömer*”, XIII, 440; G.R. Hawting, “*al-Thakâfi, Yûsuf b. Umar*”, X, 431-432.

²⁶⁰ Taberî, *age*, VII, 150; Cehşiyârî, *age*, s. 62; İbn Hallikân, *age*, VII, 101-102; Nüveyrî, *age*, XXI, 453.

²⁶¹ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 96; İbn Kesîr, *age*, IX, 325.

sonraki iki numaralı koltuk sayılan Irak valiliğine Yûsuf'un tayini, yönetime küskün olan Kaysîler'in memnun edilmesini sağlamak!" olduğunu ifade etmiştir.²⁶²

Yûsuf b. Ömer'in tercih edilmesinin bir diğer sebebi ise, Emevî Devletine ve halîfelere olan sadakatidir. Yûsuf, her fırsatta Ehli beyti kötüleyip onlarla mücadele ederken, Emevî Devletini var gücüyle savunmuştur. Belâzürî'nin bildirmesine göre Yûsuf b. Ömer bir hutbesinde, insanlar arasında ilk fitne kapısının açılmasının ve kan dökülmesinin Ali ve onun zenci arkadaşı yani Ammâr b. Yâsir ile başladığını belirtmektedir.²⁶³ Yûsuf, hilâfet hakkının en başından beri Ümeyyeoğullarına ait olduğunu düşünmektedir. Sıffin savaşının suçlusunun, Hz. Ali ve onu destekleyenler olduğunu cuma hutbeleri başta olmak üzere her fırsatta dile getirmiştir.

B) Yûsuf b. Ömer'in Irak Valiliğine Atanma Tarihi

Yûsuf b. Ömer'in Irak'a vali olarak atandığı tarih 120/738 yılıdır. Fakat ay olarak Cemâziyelevvel mi yoksa Cemâziyelâhir mi olduğunda ihtilaf bulunmaktadır. Cemâziyelevvel 120/Mayıs 738 yılında,²⁶⁴ Hişâm'ın Irak'a vali olarak atandığını bildirir gizli mektup Yûsuf'un eline geçmiştir. Yûsuf, Yemen'de ifâ ettiği valilik görevini oğlu Salt'a tevdi edip²⁶⁵ 30 adamıyla beraber Irak'a hareket etmiştir. Taberî, İbnü'l-Esîr ve Nüveyrî, Yûsuf'un Irak valiliğinin Cemâziyelâhir/Haziran ayında gerçekleştiğinden bahsederler.²⁶⁶ Zira onlara göre Hâlid Cemâziyelevvel ayında azledilmiş,²⁶⁷ Yûsuf b. Ömer ise Cemâziyelâhir/Haziran ayında Kûfe'ye ulaşmıştır.²⁶⁸ Daha sonra Yûsuf, Necef'te konaklamış ve bir seher vakti Kûfe'ye adamlarıyla beraber girmiştir.²⁶⁹

Belâzürî ve İbn Kesîr gibi tarihçiler ise Hâlid'in Cemâziyelevvel 120 tarihinde azledilip, yine Cemâziyelevvel ayı içerisinde Yûsuf'un valiliğinin

²⁶² Adem Apak, *Asabiyet*, s. 218.

²⁶³ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 116. Ayrıca bk. İrfan Aycan, M. Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara 1998, s. 175-176.

²⁶⁴ İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 248; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 431; İbn Hallikân, *age*, VII, 101; Nüveyrî, *age*, XXI, 455-456; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443.

²⁶⁵ Taberî, *age*, VII, 150; İbn Asâkir, *age*, LXXVI, 248; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 430; İbn Hallikân, *age*, VII, 101; İbn Haldûn, *age*, III, 121.

²⁶⁶ Taberî, *age*, VII, 150; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 430.

²⁶⁷ Taberî, *age*, VII, 254; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 431.

²⁶⁸ Taberî, *age*, VII, 254; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 431; Nüveyrî, *age*, XXI, 455. Aynı şekilde İbn Haldûn da Yûsuf b. Ömer'in Cemâziyelâhir ayında Irak'a ulaştığını ifade eder. Bk. İbn Haldûn, *age*, III, 121.

²⁶⁹ Taberî, *age*, VII, 150; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 430; Nüveyrî, *age*, XXI, 456.

başladığını belirtmişlerdir. Onlar, Hişâm'ın gönderdiği gizli mektubun Yûsuf'un eline geçmesiyle Yûsuf'un Irak valiliğinin başladığını kabul ederler.²⁷⁰ İbn Kesîr, Hâlid b. Abdullah'ın Şevval 105/Mart 724 tarihinde Irak'a vali olarak atandığını ve 120/738 yılı Cemâziyelevvel ayında azledildiğini belirttikten sonra, aynı ayda Yûsuf b. Ömer'in Irak valisi olarak görevine başladığını belirtmiştir.²⁷¹ İbnü'l-Esîr ve Nüveyrî ise bu konuda detaylı bilgiler verip, "Yûsuf b. Ömer, 120/738 senesinin Cemâziyelâhir ayında Kûfe'ye geldi ve Necef'te konakladı."²⁷² diyerek Yûsuf'un Cemâziyelâhir ayında Kûfe'ye ulaştığını ifade etmişlerdir.

120/738 Cemâziyelevvel ayında Yemen'den Irak'a doğru yola çıkan Yûsuf, 17 gün süren yolculuğunun ardından, 120/738 Cemâziyelâhir ayında Kûfe'ye ulaşmıştır.²⁷³ Bazı kaynakların Yûsuf'u, Hişâm'ın gönderdiği mektup eline geçer geçmez Irak valisi olduğunu esas alırken, bazı tarihçilerin ise Yûsuf'un göreve başlama tarihini, Hişâm'ın emriyle Kûfe'ye varıp Hâlid'i tutuklamasıyla gerçekleştiğini kabul ettikleri kanaatindeyiz.

Yûsuf, Hişâm'ın gönderdiği mektubu eline aldığı zaman takvimler Cemâziyelevvel 120/738 tarihini göstermekteydi. 17 günlük yolculuğun ardından Kûfe'ye varması ise Cemâziyelâhir 120/738 tarihinde olmuştur. Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin kabul edilen görüşe göre fiili olarak Cemâziyelâhir ayında azledildiğini ve tutuklandığını göz önünde tutarsak, Yûsuf'un Cemâziyelevvel ayında yola çıkıp Cemâziyelâhir ayında Kûfe'ye vardığını çok rahat bir şekilde anlayabiliriz.²⁷⁴

İbn Hallikân'ın Vefâyât'ında, Buharî'nin nakliyle gelen bir rivayette ise Yûsuf b. Ömer'in 121/738-739 tarihinden 124/742 tarihine kadar Irak valiliği görevini yürüttüğü ifade edilmiştir.²⁷⁵ Fakat bu rivayet diğer kaynakların tamamına göre yanlıştır.

²⁷⁰ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 102; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 431; İbn Kesîr, *age*, IX, 326.

²⁷¹ İbn Kesîr, *age*, IX, 326.

²⁷² İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 430; Nüveyrî, *age*, XXI, 456; Ayrıca bk. İbn Haldûn, *age*, III, 121.

²⁷³ İbn Hallikân, *age*, VII, 103.

²⁷⁴ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 102; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 431; Nüveyrî, *age*, XXI, 456; İbn Haldûn, *age*, III, 121.

²⁷⁵ İbn Hallikân, *age*, VII, 101.

C) Yûsuf b. Ömer'in Irak Valiliğine Atanmasının Gerekçeleri

Daha öncede belirttiğimiz gibi Hişâm, halîfelik makamına gelir gelmez birçok icraatte bulunmuştur. 101/720 yılında hilâfet makamına oturun Yezîd b. Abdülmelik²⁷⁶ tarafından bozulan devlet otoritesini yeniden düzeltebilmek adına, Hişâm var gücüyle çalışmış ve birçok değişikliklere imza atmıştır. Yezîd b. Abdülmelik 101-105/720-724 yılları arasında 4 yıl halîfelik yapmış²⁷⁷ fakat bu süreçte devlete ciddi zararlar vermiştir.²⁷⁸

Yûsuf b. Ömer'in vali olarak atandığı Irak bölgesi eyaletler içerisinde belki de en önemli olanıydı. Bazı araştırmacılar, hilâfet merkezi Suriye'den sonra en önemli merkezin Irak olduğunu ifade etmişlerdir.²⁷⁹ Çağdaş araştırmacılarından Aksu, Irak'a atanan valinin, diğer bölgelere tayin edilen valilerden farklı olduğunu, yetki bakımından daha fazla yetkilere sahip olduğunu belirtmiştir. Irak valisi, halîfeden sonra gelen ikinci adam konumundaydı.²⁸⁰ Burası kozmopolit yapısı itibariyle, yönetimi en zor olan bölgelerin başında gelmekteydi. Hem Araplar, hem de Acemlerin bir arada yaşadığı ve oldukça büyük bir bölge olan Irak'ın başkenti ise Kûfe şehriydi.

27 Ramazan 106/15 Şubat 725 tarihinde Yemen'e vali olarak atanan Yûsuf b. Ömer,²⁸¹ yaklaşık olarak 14 yıl bu görevi yürütmüş ve daha sonra Hâlid b. Abdullah el-Kasrî azledilerek²⁸² onun yerine zor bir görev olan Irak valiliğine getirilmiştir.²⁸³ Yûsuf b. Ömer es-Sekafi'nin hem Irak valiliğine atanması hem de bu atama

²⁷⁶ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 322; İbn Abdîrabbih, *age*, V, 187.

²⁷⁷ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 331-33; Taberî, *age*, VII, 209; İbn Abdîrabbih, *age*, V, 187.

²⁷⁸ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 322-331.

²⁷⁹ Ali Aksu *Emevi Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf*, s. 130-132; Brockelmann, *age*, s. 79.

²⁸⁰ Ali Aksu *Emevi Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf*, s. 130-131, 168.

²⁸¹ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 357; İbn Kuteybe, *age*, s. 398; İbn Hallikân, *age*, VII, 101; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443; Safedî, *age*, XXIX, 117.

²⁸² Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 350; İbn, Kuteybe, *age*, I, 365, 507; Belâzürî, *Ensâb*, IX, 58; Taberî, *age*, VII, 147; İbn Abdîrabbih, *age*, V, 192; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 427; Nüveyrî, *age*, XXI, 451; Safedî, *age*, XXIX, 117; İbn Kesîr, *age*, IX, 325; İbn Haldûn, *age*, III, 120. Hâlid'in azledilme gerekçeleri hakkında geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, s. 52-53.

²⁸³ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 350; İbn Kuteybe, *age*, s. 365; Belâzürî, *Ensâb*, IX, 58; Dineverî, *age*, s. 376; Taberî, *age*, VII, 147; İbn Abdîrabbih, *age*, V, 192; Cehşiyârî, *age*, s.62, İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 430; İbn Hallikân, *age*, VII, 101; Nüveyrî, *age*, XXI, 451; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443; Safedî, *age*, XXIX, 117; İbn Kesîr, *age*, IX, 325; İbn Haldûn, *age*, III, 120. Geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, s. 53.

sürecinde yaşanan olaylar dikkat çekici özellikler barındırmaktadır. Evvela Yûsuf b. Ömer es-Sekafi'nin niçin Yemen'den Irak'a atandığı konusunu ele almak istiyoruz.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Hişâm, kabileler arasında herhangi bir fitnenin zuhûr etmemesi için olanca gücüyle gayret gösteriyor ve gerekli müdâhaleleri yapmaktan asla çekinmiyordu. Özellikle vali atamaları konusunda çok titiz davranmış ve kabilecilik yapan valileri derhal görevinden uzaklaştırmıştır. Yezîd b. Abdülmelik'in Irak valisi Ömer b. Hübeyre el-Fezârî, tıpkı Yezîd b. Abdülmelik gibi kabilecilik ateşine odun taşıyarak, yönetimde Kaysî yanlısı bir tutum sergilemiş ve Yemenî kabilelerin hoşnutsuzluğunu daha da artırmıştı.²⁸⁴ Bir diplomasi adamı olan Hişâm, hilâfete gelir gelmez bu duruma hemen müdâhil olmuş ve Ömer b. Hübeyre'yi görevinden azlederek yerine Yemenli Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi atamıştır.²⁸⁵ Hişâm'ı, diğerlerine karşı destekleyerek Irak valiliğiyle ödüllendirilen Hâlid,²⁸⁶ yaklaşık 15 yıl süren valiliğinden sonra makamını Yûsuf b. Ömer es-Sekafi'ye bırakmak zorunda kalmıştır. Becîle kabilesine²⁸⁷ mensup olan Hâlid, kabile dengesini sağlamak için Irak valiliğine getirilmiş, fakat valiliğinin sonlarına doğru objektif devlet adamlığı karakterini kaybederek hem taraf tutmuş, hem de çeşitli ihtiraslarla şâibeli bir şekilde görevinden azledilmiştir.²⁸⁸ Becîle kabilesi güçlü bir kabile değildi. Hâlid, Irak'ta uzun yıllar kabilesinin varlığıyla değil, güçlü devlet adamı olması nedeniyle vali olarak kalabilmiştir. Hişâm, Hâlid'i aralarında cereyan eden şahsi ve politik atışmalardan dolayı görevden almıştır. Fakat Hişâm'ın asıl amacı, Yûsuf b. Ömer'i Irak gibi kritik bir bölgeye vali yaparak, gönülleri kırılan ve

²⁸⁴ Yûsuf el-Işş, *age*, s. 286; Melek Yılmaz Gömbeyaz, *Bir Emevî Valisi: Hâlid b. Abdullah el-Kasrî*, DergiPark, Y:2016, S:8, s. 243-244.

²⁸⁵ Halife b. Hayyât, *age*, s. 336; İbn Kuteybe, *age*, s. 365; Ayrıca bk. Muhammed Hudârî Bek, *Târîhu'l-Ümeme'l-İslâmiyye (ed-Devletü'l-Ümeviyye)*, Mısır 1969, I, 190; Abdülkerim Özaydın, "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî", *DİA*, TDV Yayınları, XV, s. 281-282; Melek Yılmaz Gömbeyaz, *Bir Emevî Valisi: Hâlid b. Abdullah el-Kasrî*, s. 243-244.

²⁸⁶ Halife b. Hayyât, *age*, s. 350; Ya'kûbî, *age*, II, 244.

²⁸⁷ Becîle kabilesi Adnânî kökenlidir. Daha sonra güneye yerleşerek Kahtânîlerle karışmış ve zamanla Kahtânî olarak tanınmışlardır. Hz. Peygamberin vefatından sonra irtidat eden kabile, Hz. Ebû Bekir tarafından görevlendirilen Cerîr b. Abdullah, onların tekrar İslam'a girmelerini sağlamıştır. Geniş bilgi için bk. Melek Yılmaz Gömbeyaz, *Bir Emevî Valisi: Hâlid b. Abdullah el-Kasrî*, s. 238-239. Becîle kabilesi küçük ve önemsiz bir kabile olarak kabul edilmektedir. Kasr ise, Becîle kabilesinin bir koludur. Geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, s. 47-48.

²⁸⁸ Nüveyrî, *age*, XXI, 451-457; İbn Haldûn, *age*, III, 120; Wellhausen, *age*, s. 155-156; K.V. Zettersteen, "Hâlid", *İA*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, V/I, 142; Arnold, *age*, s. 80. Hâlid'in azledilmesinin gerekçeleri hakkında geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, s. 50-53.

devlete küsen Mudarîlerin gönlünü bir nebze de olsun alabilmektir.²⁸⁹ Tıpkı Yûsuf b. Ömer gibi daha öncesinde de Haccâc b. Yûsuf, Abdümelik b. Mervan zamanında Kaysîlerin gönlünü almak amacıyla Abdümelik tarafından Irak valiliğine getirilmiştir. Haccâc b. Yûsuf da amcasının torunu Yûsuf b. Ömer de aynı temel siyâsî amaçlar doğrultusunda Irak valiliğine getirilmişlerdir. Böylelikle Irak bölgesi Kaysîlerin alt kolu olan Sekafilere teslim edilerek bölgede denge sağlanmaya çalışılmıştır.²⁹⁰

D) Yûsuf b. Ömer'in Kûfe'ye Gitmek İçin Gizlice Yola Çıkması

Yûsuf b. Ömer, Halîfe Hişâm tarafından yazılan ve Cemâziyelevvel 120/Mayıs 738 tarihinde²⁹¹ Irak valisi olarak atandığını bildiren gizli mektup eline geçtikten sonra, oğlu Salt'a Yemen valiliği görevini tevdi edip, hiç vakit kaybetmeden gizlice 30 adamıyla beraber yola çıkmıştır.²⁹² Halîfe Hişâm göndermiş olduğu mektubunda bu durumun aralarında sır olacağını ve bu konudan asla kimseye bahsetmemesini emretmiştir. Çünkü Hâlid b. Abdullah bu durumdan haberdar olursa sorgulanmadan kaçabilir veya Yûsuf b. Ömer'e pusu kurarak onu ortadan kaldırabilirdi.

İbn Hallikân ve Belâzürî'de geçen bir rivayete göre, mektup Yûsuf'un eline geçtiği zaman Esedoğullarının mevlâsı ve aynı zamanda Yûsuf'un tüccarı olan Eşres, Yûsuf'un yanındaydı. Eşres mektubun mahiyetini Yûsuf'a sormuş, Yûsuf ise Halîfe Hişâm'ın umreye gitmek için emir verdiğini, bir an evvel yola çıkılması gerektiğini bildirmiştir. Günlerce yol aldıktan sonra karşılırlarına bir yol ayrımı çıkmış Yûsuf, tüccar Eşres'e yolların nereye gittiğini sormuş, Eşres ise bir yolun Medine'ye, diğer yolun ise Irak'a gittiğini söylemiştir. Umre mevsimi olmadığı için şüphelenen Eşres, Irak yoluna girdikleri vakit durumu sezmiştir.²⁹³

Taberî de bu konuda ilginç bir olay nakleder. Yûsuf, mektup eline geçince oğlu Salt'a Yemen valiliğini tevdi etmiş 30 adamıyla beraber yola çıkmıştı. Yolculuk esnasında adamlarından biri ne tarafa gittiklerini Yûsuf'a sormuş, bunun üzerine

²⁸⁹ Apak, *age*, s. 219.

²⁹⁰ Yiğit, *age*, s. 106-107; Apak, *age*, s. 219.

²⁹¹ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 430; İbn Kesîr, *age*, IX, 326.

²⁹² Taberî, *age*, VII, 150; Cehşiyârî, *age*, s. 62; İbn Hallikân, *age*, VII, 101; Nüveyrî, *age*, XXI, 453; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443; Safedî, *age*, XXIX, 117; İbn Kesîr, *age*, IX, 326; İbn Haldûn, *age*, III, 121.

²⁹³ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 100-101; İbn Hallikân, *age*, VII, 104.

Yûsuf ona 100 kırbaç vurdurarak “Ey Ahmak’ın oğlu! Benim menzilime varana kadar bunu bilmeyeceksin.” demiştir.²⁹⁴ Yolculukları esnasında karşılarına bir yol ayrımı çıkmış Yûsuf adamlarına hangisi Irak yoludur, diye sormuş ve yanındakiler nereye gideceklerini ancak o zaman öğrenebilmişlerdir.²⁹⁵ Yûsuf ve askerleri yorgun yolculuklarının ardından 17 gün sonra²⁹⁶ Kûfe yakınlarında Necef’te istirahat için konaklamışlardır.²⁹⁷ Yolculuk esnasında Yûsuf, kimliğini ve maksadını oldukça gizli tutuyor ve istirahat ettiği noktadan geçen birkaç Iraklı kim olduklarını sorduğu vakit, kaçamak cevaplar vererek yolcu olduklarını ifade ediyordu.²⁹⁸

Hâlid’in en yakın adamlarından olan Târık²⁹⁹ oğlunu sünnet ettirmiş, oldukça kalabalık bir katılımcısı olan bu sünnete binlerce insan iştirak ederek, birçok atıyyeler (hediyeler) sunulmuştu.³⁰⁰ Kalabalık bir gündü ve Yûsuf’un konakladığı yerden geçenler bu gizemli adamın kim olduğunu merak ediyorlardı. Bu kişiler durumdan şüphelenmiş, Yûsuf ve arkadaşlarını Hâricî zannedip Târık’a haber vermişlerdir.³⁰¹ Bilindiği üzere Hâricîlerin sayısı az da olsa canları pahasına ayaklanıyorlardı. Bundan dolayı Târık’a gelen kişiler de onların öldürülmelerini istemiştir.³⁰²

Irak’ın ne denli tehlikeli bir yer olduğunu bilen Yûsuf’un, Kûfe yakınlarında istirahat etmesinin asıl maksadının yorgunluktan dolayı istirahat amaçlı değil, gecenin karanlığında insanların kendisini göremeyeceği bir vakitte herkes derin uykudayken valiliğini ilan etmektir. Bu durumun olası bir karşı çıkışı engellemek düşüncesinde olduğu kanaatindeyiz. Ondan dolayı karanlığı bekliyor ve hazırlıklarını ona göre yapıyordu.

Gecenin karanlığında Kûfe’ye giren Yûsuf, yanındaki adamlarıyla beraber kabiledaşları olan Sakîflilerin yanına gitmiştir. Mudarlıları toplattırarak hep beraber

²⁹⁴ Taberî, *age*, VII, 150.

²⁹⁵ Taberî, *age*, VII, 150.

²⁹⁶ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 96; İbn Hallikân, *age*, VII, 103; Safedî, *age*, XXIX, 117.

²⁹⁷ İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 428; İbn Hallikân, *age*, VII, 103; Nüveyrî, *age*, XXI, 456.

²⁹⁸ Taberî, *age*, VII, 147; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 428; Nüveyrî, *age*, XXI, 453.

²⁹⁹ Târık, Hâlid b. Abdullah’ın Kûfe’deki vekilidir. Hâlid olmadığı zamanlarda idareden sorumludur. İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 428.

³⁰⁰ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 96; Taberî, *age*, VII, 147; İbn Hallikân, *age*, VII, 103-104; Nüveyrî, *age*, XXI, 453; İbn Haldûn, *age*, III, 120.

³⁰¹ Taberî, *age*, VII, 147; İbn Hallikân, *age*, VII, 103; Nüveyrî, *age*, XXI, 453; İbn Haldûn, *age*, III, 120.

³⁰² Taberî, *age*, VII, 147; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 428; Nüveyrî, *age*, XXI, 453; İbn Haldûn, *age*, III, 120.

seher vaktinde³⁰³ mescide doğru yönelmişlerdir.³⁰⁴ Yûsuf müezzinden kamet getirmesini istemiş ve Kûfe'nin büyük camisinde sabah namazını bizzat kendisi kıldırarak, birinci rekatında Vâkıa sûresini, ikinci rekatında ise Meâric sûresini okumuş³⁰⁵ namazın akabinde Kûfe mescidinde Irak valiliğini resmen ilan etmiştir.³⁰⁶ Yûsuf'un bu sûreleri okumasındaki amacının, Kûfelilere karşı bir ültimatome niteliği taşıdığı kanaatindeyiz. Sûreler içerik olarak incelendiği zaman, Yûsuf'un mesaj vermeye çalıştığı anlaşılacaktır.

O gün Mudarlıların yanısıra, Hîre'de bulunan Hıristiyanlar da Yûsuf b. Ömer'e tabi olarak biat ettiklerini bildirmişlerdir.³⁰⁷ Fakat çok ilginçtir ki, 15 yıla yakın valilik yapan Hâlid b. Abdullah'ı savunmak amacıyla Yûsuf'a karşı gelen kimse çıkmamış ve Yûsuf hiçbir mukavemet görmeden çok kolay bir şekilde vali olmuştur. Bu durum Irak'ta Mudarîlerin oldukça güçlü bulduklarını, aynı zamanda Hâlid b. Abdullah'ın artık istenmeyen bir kimse olduğunun göstergesidir. Halîfe Hişâm, Hâlid b. Abdullah'ın yakalanıp valilerinin de azledilmesini emretmişti. Ebân b. Velîd, Basra valisi Bilâl b. Ebî Bürde, Sicistan valisi Abdullah b. Ebî Bürde, Yûsuf tarafından azledilmişlerdir. Hişâm, yalnızca Sind valisi Hakem b. Avâne'nin³⁰⁸ görevine devam edeceğini bildirmiştir.³⁰⁹

³⁰³ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 97; Taberî, *age*, VII, 148; İbn Hallikân, *age*, VII, 103-104; Nüveyrî, *age*, XXI, 454; Safedî, *age*, XXIX, 117; İbn Kesîr, *age*, IX, 326; İbn Haldûn, *age*, III, 120.

³⁰⁴ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 97; Taberî, *age*, VII, 147; İbn Hallikân, *age*, VII, 103; Nüveyrî, *age*, XXI, 453-454; Safedî, *age*, XXIX, 117; İbn Haldûn, *age*, III, 120.

³⁰⁵ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 97; Taberî, *age*, VII, 148; İbn Hallikân, *age*, VII, 103-104; Safedî, *age*, XXIX, 117; İbn Kesîr, *age*, IX, 326.

³⁰⁶ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 97; Taberî, *age*, VII, 148; Cehşiyârî, *age*, s.62; İbn Hallikân, *age*, VII, 103-104; Nüveyrî, *age*, XXI, 454; Safedî, *age*, XXIX, 117; İbn Kesîr, *age*, IX, 326; İbn Haldûn, *age*, III, 120-121.

³⁰⁷ Wellhausen, *age*, s. 158.

³⁰⁸ Hakem b. Avâne 109/727 yılında Horasan valiliği vekaletini yapmış, daha sonra ise Sind valiliği görevini yürütmüştür. Aynı zamanda oğlu Avâne, Emevîler döneminin ünlü tarihçilerindendir. Geniş bilgi için bk. Mustafa Fayda, "Avâne b. Hakem", *DİA*, TDV Yayınlar, İstanbul 1991, IV, s. 107.

³⁰⁹ İbn Hallikân, *age*, VII, 105.

3.3.1. Yûsuf b. Ömer'in Hâlid b. Abdullah'a ve Yakınlarına Yaptığı Eziyetler

A) Yakınlarına Yapılan Eziyetler

Yûsuf b. Ömer, Kûfe'de sabah namazını kıldırdıktan sonra valiliğini ilan etmişti. Hişâm'ın Hâlid'e duyduğu öfke o kadar büyüktü ki, Yûsuf'a yazdığı gizli mektubunda Hâlid'in bir an evvel tutuklanmasını istemiştir.³¹⁰

- 1) Bu anlamda İbn Kuteybe, Yûsuf b. Ömer'in, Hâlid ve onun yakın çevresiyle hesaplaşmaya başladığını bildirmektedir.³¹¹
- 2) Vloten, vazifesine başlayan bir emirin aldığı ilk tedbirin, selefının bütün memurlarını ve destekçilerini tutuklamak olduğunu, kendisinden önceki idarenin hapsedtiği kişilerin ise salıverildiğini ifade etmektedir.³¹²

Yûsuf bu işe Hâlid'in yakın çevresinden başladı. Yûsuf b. Ömer, azatlısı Keysân'ı³¹³ göndererek: “Git Târik'ı al gel. Eğer zorluk çıkarmadan gelirse ata bindir, fakat tam tersi, gelmekte direnirse onu sürükleyerek getir.”³¹⁴ diyerek artık işkencelere başlıyordu. Keysân, yeni Irak valisi Yûsuf'tan aldığı emri infaz etmek üzere yola çıkmış, Hâlid b. Abdullah'ın en yakın adamlarından olan Târik'ın yanına gitmiştir. Keysân: “Yeni vali Yûsuf geldi, seni çağırıyor!” diyerek kendisini Yûsuf'un yanına götüreceğini bildirdi. Olacakların idrakinde olan Târik: “Eğer Emir mal isteseydi, istediğini verirdim.” diyerek kendince Yûsuf'un şerrinden kurtarmayı planlıyordu. Keysân, Târik'ı yanına alarak Irak'ın yeni valisi Yûsuf'un yanına getirdi.

Hîre'ye, Yûsuf'un yanına getirilen Târik, feci şekilde dövülmüş ardından çeşitli işkenceler yapılmıştır.³¹⁵ Yapılan işkenceler neticesinde Târik hayatını

³¹⁰ Taberî, *age*, VII, 150; İbn Hallikân, *age*, VII, 102; Nüveyrî, *age*, XXI, 455-456; İbn Haldûn, *age*, III, 120-121.

³¹¹ İbn Kuteybe, *age*, s. 398.

³¹² Vloten, *age*, s. 22-23.

³¹³ Nüveyrî, *age*, XXI, 456; İbn Haldûn, *age*, III, 121. Taberî, Târik'ı getirmek için Yûsuf'un gönderdiği kişinin Keysân veya Sâlim Zenbîl olabileceğini belirten rivayetleri aktarmıştır. Bk. Taberî, *age*, VII, 150.

³¹⁴ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 430; Nüveyrî, *age*, XXI, 456.

³¹⁵ Taberî, *age*, VII, 150-151; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 430; Nüveyrî, *age*, XXI, 456; Safedî, *age*, XXIX, 117; İbn Kesîr, *age*, IX, 326.

kaybetti.³¹⁶ Yûsuf böylece valiliğinin daha başlangıcında işkencelere başlamış oluyordu.

Hâlid'in yakın çevresinde olan ve Kûfe'nin önde gelen isimlerinden Bilâl b. Ebî Bürde de Yûsuf'un işkencelerine maruz kalmıştır.³¹⁷ Bilâl, Hâlid'in Basra valisi olarak görev yapmış bir kimseydi.³¹⁸ Vekî', Bilâl'in hem valilik hem de kadılık yaptığını kaydetmiştir.³¹⁹ Bilâl, hadis ilminde sika (güvenilir) sayılan alimlerden biri olup, hadis rivayetlerinde bulunmuştur. Bilâl'in babası Ebî Bürde (ö.103/721)³²⁰ Kûfe'nin kadılarından olup dedesi ise sahâbenin önde gelen isimlerinden Ebû Mûsa el-Eşâri'dir.³²¹ Bilâl, edebiyat noktasında da derin bilgisiyle şöhret olmuştur.³²² Valilik görevinden önce ise 109/728 yılında Basra'da Şurta'nın (Polis Teşkilatı) başında bulunmuştur.³²³ Daha sonra Şurta görevinin yanısıra, Basra kadılığı görevini de yürütmüştür.³²⁴ Bilâl Kûfe'de yeni bir ev almış, henüz yeni aldığı evine yerleşmemişti. Bilâl'in yeni almış olduğu bu ev, Yûsuf b. Ömer döneminde hapisane olarak kullanılmaya başlanmıştır.³²⁵ Yûsuf'un emriyle yakalanan Bilâl, Hâlid b. Abdullah ile aynı hapishaneye konmuştur. Bilâl de diğerleri gibi işkence ve hakaretlere maruz kalmıştır. Yûsuf, Bilâl'in ceddine küfrettiği esnada, Hâlid b. Abdullah dayanamayarak, "Allah seni ıslah etsin, onun cediti Ebî Musa el-Eş'âri'dir." şeklinde serzenişte bulunmuştur. Hâlid böyle yaparak, Bilâl'in sahâbe torunu olduğunu Yûsuf'a hatırlatmak istemiştir.³²⁶ Ayrıca Yûsuf'un, Bilâl'den 300 bin dirhem de para aldığı da ifade edilir.³²⁷

Yûsuf'un işkencelerine dayanamayan Bilâl bir fırsatını bulmuş ve hapisten kaçarak Şam tarafına doğru yola çıkmıştır.³²⁸ Yûsuf, Bilâl'i yakalaması için adamlarını görevlendirmiş fakat onu Hişâm'ın adamları yakalayarak halîfenin huzuruna getirmişlerdir. Bilâl'in yakalandığını haber alan Yûsuf, halîfeden Bilâl'i

³¹⁶ Cehşiyârî, *age*, s. 63; İbn Hallikân, *age*, VII, 103.

³¹⁷ İbn Kuteybe, *age*, s. 398; İbn Hallikân, *age*, VII, 106.

³¹⁸ Belâzürî, *Ensâb*, XI, 50; İbn Hallikân, *age*, VII, 106.

³¹⁹ Vekî', *age*, II, 37.

³²⁰ Ziriklî, *age*, III, 253.

³²¹ Ya'kûbî, *age*, II, 253; İbn Hallikân, *age*, VII, 106.

³²² Ya'kûbî, *age*, II, 253-254.

³²³ Taberî, *age*, VII, 53.

³²⁴ Taberî, *age*, VII, 56.

³²⁵ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 431.

³²⁶ Belâzürî, *Ensâb*, XI, 57.

³²⁷ İbn Hallikân, *age*, VII, 106.

³²⁸ İbn Hallikân, *age*, VII, 106.

iade etmesi için bir mektup kaleme almış ve mektubuna müsbet cevap verilerek Bilâl iade edilmiştir.

Belâzürî, Yûsuf'un, Bilâl'i yakalayabilmek için ona bir mektup yazdığından bahseder. Yûsuf, Bilâl'e geldiği takdirde mallarını alabileceği ve kendisine hiçbir şekilde kötü muamelede bulunulmayacağına dair söz verir. Bunun üzerine Bilâl, Yûsuf'a itimat ederek mallarını almak üzere gelmiştir. Irak valisi Yûsuf sözünde durmamış, Bilâl'i kelepçleterek hapse koymuş, bunun üzerine Bilâl 126/743 yılında hapiste iken hayatını kaybetmiştir.³²⁹

Bilâl'in kardeşi aynı zamanda Hâlid döneminde Sicistan valisi olan Abdullah b. Ebî Bürde de aynı şekilde hapiste dert ve tasa içerisinde, yapılan işkenceler neticesinde hayatını kaybetmiştir.³³⁰

Yûsuf b. Ömer'in, kendisine karşı çıkan 30 bin muhalifi Kûfe'de hapsedtiğine dair rivayetler bulunmaktadır.³³¹ Fakat bu rivayetlere ihtiyatlı yaklaşığımızı belirtmek isteriz. Yûsuf'un, Irak'ta valiliğini ilan ettiğinde, herhangi bir mukavemetle karşılaşmadığını ifade etmiştik. Üstelik Hâlid'in kabilesi olan Becîle güçlü de değildi. Hâlid, Irak'ı kabilesine güvenerek değil, şahsiyetinden gelen güçlü karakterle yönetmiştir. Arkasında sayı olarak büyük destek bulunmamaktadır. Dolayısıyla 30 bin muhalifin tutuklandığını belirten rivayetin sıhhatli olmadığı kanaatindeyiz.

B) Hâlid b. Abdullah'a Yapılan Eziyetler

Hâlid'in yakın çevresinde bulunlardan kimine işkence edildiğini, kiminin ise hapse atıldığını belirtmiştik. Sırada Hâlid vardı, zira Hişâm, Hâlid'den artık tam manasıyla kurtulmuştu.³³² Hâlid azledilince Vâsıt'a³³³ kaçmış fakat Yûsuf peşinden askerlerini göndererek onu yakalatmış ve Hîre'ye hapsedmiştir.³³⁴ Yûsuf, Atâ b.

³²⁹ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 52.

³³⁰ İbn Hallikân, *age*, VII, 106.

³³¹ İbn Hallikân, *age*, VII, 107.

³³² Taberî, *age*, VII, 150; Safedî, *age*, XXIX, 117.

³³³ İbn Haldûn, *age*, III, 120-121. Basra ve Kûfe şehirlerinin arasında bulunmaktadır. Her iki vilayete de aynı uzaklıktadır. İsmi, bu iki şehrin arasında yer almasından dolayı Vâsıt olmuştur. Konum olarak Dicle nehrinin batı yakasına düşmektedir. Belâzürî, *Fütûh*, s. 329-330. Geniş bilgi için bk. Hitti, *age*, II, 328-329; Ali Aksu, *Emevi Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf*, s. 145-149.

³³⁴ Taberî, *age*, VII, 254; İbn A'sem, *age*, IV, 313; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 477; Nüveyrî, *age*, XXI, 456; Safedî, *age*, XXIX, 118; İbn Haldûn, *age*, III, 121.

Mukaddem isimli adamını, Hâlid'i teslim alması için göndermiştir.³³⁵ Atâ önce Hâlid'in hâcibinin yanına gelmiş ve Hâlid'in yanına girmem için bana izin al diyerek Hâlid'in huzuruna çıkmıştır. Atâ, Hâlid'in huzuruna çıkınca aniden onu yakalamış ve hapsedmiştir.³³⁶ Hâlid, herhangi bir mukavemet göstermeden derdest edilmiş ve tutuklanmaya razı olmuştur.³³⁷ Hâlid tutuklandıktan sonra, Yûsuf b. Ömer ona işkence edebilmek için elçisi Kuhzum'u Halîfe Hişâm'dan izin alması için göndermiştir. Hişâm bir defalığına izin vermiş, "Eğer Hâlid'i öldürürsen ben de seni öldürürüm." diyerek Yûsuf'un onu öldürmemesi gerektiğini bildirmiştir.³³⁸

Irak valisi Yûsuf, izin aldıktan sonra Hâlid'i, insanların gözü önünde gün boyu işkenceye tabi tuttuğu, Hâlid'e yaptığı eziyetlerin yanısıra oldukça ağır hakaretler ettiği rivayet edilmektedir. Yine rivayetlere göre, kâhinin oğlu,³³⁹ Hıristiyan kadının oğlu şeklinde tahkir ederek onu halkın gözü önünde rencide etmiştir. Yûsuf, Hâlid'e iftiharla ve böbürlenerek vuruyor, Hâlid ise "Ahmak, Sakîf'in ahmağı, şarap satıcısının oğlu." diyerek işkence altında inliyordu.³⁴⁰ Burada Yûsuf'un, Hâlid'e işkence ettirdiği muhakkaktır. Fakat rivayetlerdeki anlatımların mübalağalı olduğu kanaatindeyiz. Devlet geleneği açısından Irak gibi önemli bir eyaletin valisinin, adeta cellat gibi gösterilmesi kabul edilemez bir durumdur.

Yûsuf, Hâlid'in oğlu Yezîd'e 30 kırbaç vurdurmuş, daha sonra onu da hapsedirmiştir.³⁴¹ Yûsuf b. Ömer, Hâlid b. Abdullah'ı ve onunla beraber oğlu Yezîd'i, kardeşi İsmail b. Abdullah'ı ve kardeşinin oğlu Münzir b. Esed'i³⁴² zayıf bir rivayete göre on ay³⁴³ kaynakların çoğunun belirttiğine göre ise on sekiz ay hapsedti.³⁴⁴ Yûsuf'un, Hâlid'den 9 milyon,³⁴⁵ diğer rivayete göre ise 20 milyon³⁴⁶ dirhem aldığı ifade edilmiştir. Yûsuf'un, Hâlid ve adamlarından toplamda 30 milyon,

³³⁵ Taberî, *age*, VII, 151; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 430-31; İbn Haldûn, *age*, III, 121.

³³⁶ Taberî, *age*, VII, 151; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 431.

³³⁷ Taberî, *age*, VII, 151; İbn Hallikân, *age*, VII, 104; Safedî, *age*, XXIX, 117.

³³⁸ Taberî, *age*, VII, 254; Cehşiyârî, *age*, s. 64; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 477; İbn Hallikân, *age*, VII, 105; Nüveyrî, *age*, XXI, 457; Safedî, *age*, XXIX, 118; İbn Haldûn, *age*, III, 131.

³³⁹ Hâlid b. Abdullah'ın ceddinden birinin çok büyük bir kâhin olduğu belirtilmiştir. Belâzürî, *Ensâb*, IX, 102-103; İbn Hallikân, *age*, VII, 105; Safedî, *age*, XXIX, 118.

³⁴⁰ İbn Hallikân, *age*, VII, 105; Zehabî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443; Safedî, *age*, XXIX, 118.

³⁴¹ İbn Hallikân, *age*, VII, 105; Safedî, *age*, XXIX, 118.

³⁴² Taberî, *age*, VII, 254; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 477.

³⁴³ Sallâbî, *age*, II, s. 620.

³⁴⁴ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 102; Taberî, *age*, VII, 254; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 431, 477; İbn Hallikân, *age*, VII, 105; Nüveyrî, *age*, XXI, 456; Safedî, *age*, XXIX, 118; İbn Haldûn, *age*, III, 131.

³⁴⁵ Taberî, *age*, VII, 151; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 431; İbn Hallikân, *age*, VII, 104.

³⁴⁶ İbn Kesîr, *age*, IX, 326.

90 milyon veya 100 milyon dirhem civarında büyük rakamlar aldığı rivayet edilir.³⁴⁷ Fakat rivayetlerdeki miktarların birbirinden büyük oranda farklı olması, ihtiyatlı yaklaşmamızı zorunlu kılmaktadır. Yeni atanan bir valinin, kendisinden önceki idarecinin yaptığı icraatleri kötölemesi ve onu cezalandırması o dönemde oldukça yaygın bir uygulamaydı. Yûsuf, halk nazarında Hâlid'i devlet malını zimmetine geçiren bir vali olarak göstermek istemiş olabilir. Hâlid'i bu şekilde göstermesi, azledilmesi için makul bir sebeptir. Böylelikle halkın Yûsuf'u daha çabuk kabullenmesi sağlanmış olur.

18 ay hapis hayatı yaşayan Hâlid, Şevval 121/Eylül 739 yılında Hişâm'ın emriyle serbest bırakılmıştır.³⁴⁸ Hâlid serbest kalınca korkmaya başlamış, Hâlid'in korktuğunu gören Yûsuf neşeli bir şekilde "Sefil adama söyleyin korkmayın!" diyerek onunla dalga geçmiştir.³⁴⁹ Hâlid serbest kalmasına mukabil Rusâfe'nin bir köyünde 122 yılı Safer ayına kadar ikamet etmiştir.³⁵⁰ Yezîd b. Hâlid ise onlardan ayrılarak Tayy kabilesinin yanına gitmiştir. Daha sonra ise oradan ayrılmış ve Şam'a, babası Hâlid'in yanına geçmiştir.³⁵¹

121/739³⁵²-122/740³⁵³ yılı dolaylarında Zeyd b. Ali isyanı ortaya çıkmış, isyan bastırıldıktan sonra Zeyd katledilmiştir. Yûsuf b. Ömer, Zeyd'in ayaklanmasından sorumlu olarak Hâlid'i işaret etmiştir. Hâlid'in Ehli beyte yaptığı maddi yardımların onların ayaklanmasına yardım ettiğini, Hâlid'in valiliği döneminde Zeyd ve Ehli beyte yaptığı yardımlar neticesinde tek dertleri karınlarını doyurmak olan Ehli beytin şımartıldığını Hişâm'a bir mektupla bildirmiştir.³⁵⁴ Hişâm

³⁴⁷ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 97; Ya'kûbî, *age*, II, 253; Taberî, *age*, VII, 151; Cehşiyârî, *age*, s. 64; İbnü'l Cevzî, *age*, VII, 201; İbn Hallikân, *age*, VII, 103-104; Nüveyrî, *age*, XXI, 456; Safedî, *age*, XXIX, 117-118.

³⁴⁸ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 103; Taberî, *age*, VII, 254; Cehşiyârî, *age*, s. 64; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 477; İbn Hallikân, *age*, VII, 106; Nüveyrî, *age*, XXI, 457; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443; Safedî, *age*, XXIX, 118; İbn Haldûn, *age*, III, 131.

³⁴⁹ Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443.

³⁵⁰ Cehşiyârî, *age*, s. 63; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 477; İbn Hallikân, *age*, VII, 106; Nüveyrî, *age*, XXI, 457; Safedî, *age*, XXIX, 118; İbn Haldûn, *age*, III, 131; İbn Hallikân Hâlid'in bu köyde Şevval, Zilka'de, Zilhicce, Muharrem ve Safer aylarında 5 aya yakın bir zaman kaldığını belirtmiştir. Bk. İbn Hallikân, *age*, VII, 106.

³⁵¹ Taberî, *age*, VII, 254; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 477.

³⁵² İbn Kuteybe, *age*, s. 365; Taberî, *age*, VII, 160; İsfahânî, *age*, s. 98; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 436; Ebî'l-Fidâ, *age*, I, 283; İbn Kesîr, *age*, IX, 327.

³⁵³ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 436, 451; Nüveyrî, *age*, XXI, 458; Ebî'l-Fidâ, *age*, I, 283; İbn Kesîr, *age*, IX, 327; Halife b. Hayyât, *age*, s. 353; Taberî, *age*, VII, 160; İsfahânî, *age*, s. 92.

³⁵⁴ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 103; Taberî, *age*, VII, 254-255; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 477; İbn Hallikân,

ise elçinin getirmiş olduğu mektubu okuyunca “Yûsuf yalan söylüyor, biz Hâlid’i itaat konusunda itham etmeyiz.” diyerek Yûsuf’un elçisini de dövdürmüştür.³⁵⁵ Burada Hişâm’ın sinirlenmesinin sebebinin Hâlid’i savunmasından kaynaklanmadığı kanaatindeyiz. Emevî idarecileri genel anlamda düşmanlarını sindirebilmek için onlara birçok maddi yardımlar yapmış, bir nevi minnet altında bırakmayı hedeflemişlerdir.³⁵⁶ Hişâm gibi zeki bir devlet adamı da Yûsuf’un siyasetten uzak ve iş bilmez tutumuna sinirlenmiş ve bu sebebe binâen Yûsuf’un elçisini dövdürterek, Yûsuf’a aba altından sopa göstermiştir. Hişâm’ın bu tutumunun, Hâlid’in siyasetini beğendiğine, Yûsuf’un siyasetinin ise akıl tutulması olarak telakki ettiğine işarettir. Durumdan haberdar olan Hâlid, Yûsuf’un tavrından rahatsız olmuş, yanındakilerle beraber Şam’ın Sâife olarak adlandırılan kıyı bir yerleşim yerine yerleşmiştir.³⁵⁷ İbn Kuteybe’ye göre ise Mekke’ye³⁵⁸ gitmiştir. Fakat İbn Kuteybe bu görüşünde yalnız kalmış ve ağırlıklı olan görüşe göre Hâlid, Şam’da hayatını sürdürmüştür.

Burada huzur içerisinde bir hayat arayan Hâlid, birtakım iftiralara uğramıştır. Iraklı İbnü’l-Amerres isminde bir zat, her gece Şam muhitinde yangın çıkarıp, beytül malden adamlarıyla beraber hırsızlık yapmaktadır. Vali Külsûm b. İyaz bu işin Hâlid’in tarafgirleri tarafından yapıldığı zannıyla durumu Hişâm’a bildirmiş, Hişâm ise derhal Hâlid’i tutuklatmıştır.³⁵⁹ Hâlid’in akrabalarından kadınlar ve çocuklar da dahil tamamı Külsûm tarafından hapsedilmiştir.³⁶⁰ Daha sonra yapılan tetkik neticesinde Hâlid’in destekçileri tarafından böyle bir hırsızlığın yapılmadığı belirlenmiş, Hâlid ve yakınları serbest kalmıştır. Hâlid serbest kalınca Halîfe Hişâm’ı tehdit amacıyla halkı etrafına toplamış ve kendisine yapılan zulümlerin devam etmesi

age, VII, 106; Nüveyrî, *age*, XXI, 457; Safedî, *age*, XXIX, 118; İbn Haldûn, *age*, III, 122, 131. Muaviye b. Ebî Süfyân halifelik yıllarında Hâşimoğullarına yani Ehli beyt mensuplarına maddi olarak birçok yardımda bulunmuştur. Kendisine hilafetin Ehli beytin hakkı olduğunu söyleyen Hâşimoğullarını sabır ve sebatla dinlemiş, tatlı bir dil ve siyâsî dehasıyla onları yatıştırmayı başarmıştır. Görüldüğü üzere Muaviye siyâseti ile Yûsuf b. Ömer’in siyâseti birbirine taban tabana zıttır. Bk. Corcî Zeydân, *age*, I, 129-130.

³⁵⁵ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 103; Taberî, *age*, VII, 255; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 477; İbn Hallikân, *age*, VII, 106; Nüveyrî, *age*, XXI, 457; Safedî, *age*, XXIX, 118.

³⁵⁶ Geniş bilgi için bk. Corcî Zeydân, *age*, I, 129-138.

³⁵⁷ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 104-105; Taberî, *age*, VII, 255; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 477; Nüveyrî, *age*, XXI, 457, 469; Safedî, *age*, XXIX, 118; İbn Haldûn, *age*, III, 131.

³⁵⁸ İbn Kuteybe, *age*, s. 507.

³⁵⁹ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 104-105; Taberî, *age*, VII, 255-256; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 477-478; Nüveyrî, *age*, XXI, 469; İbn Haldûn, *age*, III, 131;

³⁶⁰ Taberî, *age*, VII, 255-256; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 477-478; Nüveyrî, *age*, XXI, 469; İbn Haldûn, *age*, III, 131.

durumunda, Ehli beytin önde gelen isimlerinden Muhammed b. Ali'yi destekleyeceğini ifade etmiştir.³⁶¹

Yûsuf, Hişâm'a sürekli mektup yazıyor, mektubunda Yezîd b. Hâlid'in kendisine teslim edilmesini istiyordu. Hişâm, Yûsuf'un bu ısrarlarına dayanamamış ve Vali Külsûm'e mektup yazarak Yezîd'in, Yûsuf'a teslim edilmek üzere gönderilmesini emretmiştir. Fakat Yezîd durumdan haberdar olmuş ve kaçmayı başaramıştır.³⁶² Hâlid b. Abdullah, Hişâm vefat edip Velîd halîfe oluncaya kadar Şam'da yaşamaya devam etmiştir.³⁶³ Her ne kadar Yûsuf b. Ömer'in baskıları devam etmişse de, Hâlid Şam'da bir nebze huzurlu bir hayat yaşamıştır.

Halîfe Hişâm'ın 125/743 yılındaki vefatından sonra Hâlid, halîfelik makamına geçen Velîd b. Yezîd döneminde yeniden hapsedilmiştir.³⁶⁴

Tutuklanmasına sebep olarak;

- 1) Halîfe Velîd, Hâlid'in Irak valiliği döneminde, uhdesinde olduğu iddia edilen 50 milyon dirhemin hesabını sormak istemiştir.
- 2) Hâlid'in oğlu Yezîd'in tutuklanarak getirilmesini bildirmiş, fakat Hâlid, oğlu Yezîd'in yanında olmadığını, kaçtığını ifade etmiştir.

Velîd bu soruşturmadan herhangi bir netice alamayınca Hâlid'i Irak valisi Yûsuf'a bir rivayete göre 40 milyon³⁶⁵ diğer bir rivayete göre ise 50 milyon³⁶⁶ dirheme satmıştır. Hâlid b. Abdullah'ı, Irak valisi Yûsuf'a teslim ettiği esnada büyük işkenceler yaptığı, bundan dolayı Yemen'de bir ayaklanma meydana geldiği ifade edilmiştir.³⁶⁷ Fakat bu rivayetin sıhhatli olmadığı kanaatindeyiz. Bir halîfenin kendi maiyetinde bulunan bir valiye, para karşılığında insan satması mümkün gözükmemektedir. Halîfe, istediği takdirde eyaletlerdeki valileri kanalıyla yüksek miktarda para bulma yetkisine sahiptir. Yani halîfenin böyle bir işi yapmak için hiçbir sebebi yoktur. Üstelik devlet malına zarar verdiği iddiasıyla Hâlid'e

³⁶¹ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 478; Nüveyrî, *age*, XXI, 470; İbn Haldûn, *age*, III, 131.

³⁶² Taberî, *age*, VII, 257; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 477; İbn Haldûn, *age*, III, 131.

³⁶³ Taberî, *age*, VII, 258; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 479; Safedî, *age*, XXIX, 118; İbn Haldûn, *age*, III, 131.

³⁶⁴ İbn Kuteybe, *age*, s. 398; Nüveyrî, *age*, XXI, 470-471; İbn Haldûn, *age*, III, 131-132.

³⁶⁵ Taberî, *age*, VII, 234; İbn Hallikân, *age*, VII, 110; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 443.

³⁶⁶ Taberî, *age*, VII, 234, 258-259; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 479; İbn Hallikân, *age*, VII, 110; Nüveyrî, *age*, XXI, 470-471; Safedî, *age*, XXIX, 118; İbn Kesîr, *age*, X, 8; İbn Haldûn, *age*, III, 131-132.

³⁶⁷ İbn Kesîr, *age*, X, 8.

soruşturma açan Yûsuf ve Velîd'in, bizzat kendilerinin bu fiili işlemesi tezatlık arz etmektedir.

Hâlid, Yûsuf tarafından Şam'dan Kûfe'ye getirilmiş ve ona işkenceler yapılmaya başlanmıştır. Zeyd b. Temîm adında bir zat, mevlâsı Sâlim aracılığıyla Hâlid'e ikram amaçlı nar suyu göndermiştir. Bunu öğrenen Yûsuf'un, Zeyd b. Temîm ve Sâlim'e kırbaçla vurdurarak eziyet ettiği rivayet edilir.³⁶⁸ Fakat Hâlid gibi önemli bir insana, sıradan bir insanın ulaşması pek mümkün gözükmemektedir. Hâlid'i zorluklarla elde eden Yûsuf'un, onun başına nöbetçi muhafızlar koymaması elbette düşünülemez. Hâlid'in ayaklarına odun parçaları konulup üzerine Yûsuf'un adamları çıkararak ayaklarını kırdığı, daha sonra ise göğsünü testereyle keserek onu öldürdükleri ifade edilir.³⁶⁹ Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu tür mübalağalı rivayetlere ihtiyatlı yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz. Yûsuf b. Ömer tarafından Hâlid, 126/743 Muharrem ayında katledilmiştir.³⁷⁰ Kûfe'de öldürülen Hâlid, üzerindeki abasıyla defnedilmek üzere Hîre'ye gönderilmiş ve oraya defnedilmiştir.³⁷¹ Üzerindeki abanın, tahkir amacıyla giydirilmiş olabilme ihtimalini göz ardı etmememiz gerekir.

Diğer taraftan Halife b. Hayyât ise Velîd b. Yezîd'in 125/743 yılında Yûsuf'a bir mektup yazdığını ve yazmış olduğu mektupta, Hâlid b. Abdullah'ın öldürülmesini istediğini belirtmiştir.³⁷² Yûsuf b. Ömer, Hâlid'i öldürtmek üzere Hîre'ye getirmiş ve orada öldürtmüştür. Uzun yıllar valilik yapmış olan Hâlid, Velîd b. Yezîd döneminde Irak valisi Yûsuf tarafından katledilmiştir.³⁷³

Hâlid b. Abdullah'ın katledilmesiyle ilgili olarak İbn Kesîr'de geçen bir rivayette, Velîd b. Yezîd haccettiği esnada Kâbe'nin çatısına çadır kurarak içki içmek istemiştir. Duruma tepki gösteren bazı kimseler, Velîd'e suikast düzenleme kararı alarak, Hâlid b. Abdullah'tan bu konuda kendilerine yardım etmesi ricasında

³⁶⁸ Taberî, *age*, VII, 260.

³⁶⁹ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 108; Taberî, *age*, VII, 260; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 479-480; Nüveyrî, *age*, XXI, 471; İbn Haldûn, *age*, III, 132.

³⁷⁰ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 108; Taberî, *age*, VII, 260; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 479-480; Nüveyrî, *age*, XXI, 457, 471; İbn Haldûn, *age*, III, 132.

³⁷¹ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 108; Taberî, *age*, VII, 260; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 479-480; Nüveyrî, *age*, XXI, 457, 471.

³⁷² Halife b. Hayyât, *age*, s. 362.

³⁷³ Halife b. Hayyât, *age*, s. 362; Taberî, *age*, VII, 260; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 479-480; İbn Hallikân, *age*, VII, 110; Nüveyrî, *age*, XXI, 470-471; Ebî'l-Fidâ, *age*, I, 284; İbn Haldûn, *age*, III, 132.

bulunmuşlardır. Fakat bu teklif Hâlid tarafından reddedilmiştir. Velîd'in şerrinden korkan bu kişiler, bu suikast görüşmesini Velîd'den gizli tutmalarını Hâlid'den rica etmişlerdir. Buna rağmen Hâlid, Velîd'in yanına gitmiş ve Kâbe de içki içmemesi konusunda Velîd'i uyarmış, bunu yaptığı takdirde başının belaya gireceğini söylemiştir. Bunun üzerine Velîd kendisi hakkında kötülük yapacak insanların kim olduğunu sormuş, Hâlid ise onların kim olduğunu asla söylemeyeceğini belirtmiştir. Velîd ise söylemediği takdirde kendisini Yûsuf b. Ömer'e göndereceğini söyleyerek tehdit etmiştir. Hâlid ise Yûsuf'a gönderse bile söylemeyeceğini ifade etmiş, bunun üzerine Velîd, Hâlid b. Abdullah'ı Yûsuf b. Ömer'e göndermiş ve Yûsuf ona çeşitli işkenceler yaptıktan sonra katletmiştir.³⁷⁴ Fakat bu rivayetin sıhhatli olmadığı kanaatindeyiz. Bir kısım kaynaklarda Velîd'in halîfeliği döneminde hacetmek istediği belirtilmiştir.³⁷⁵ Daha öncesinde ise 116/734 yılında³⁷⁶ Halîfe Hişâm, yeğeni Velîd b. Yezîd'i kötü alışkanlıklarından kurtarabilmek için onu hac emiri yapmıştır. Yani Velîd yalnızca 116/734 yılında hacca gitmiş bunun dışında hacetmemiştir. Zira İbnü'l-Esîr ve Taberî'de geçen rivayete göre Velîd hilâfete geçtiği sene 125/743 yılında, hac emirliğini Velîd'in dayısı Yûsuf b. Muhammed'in yaptırdığını,³⁷⁷ 126/744 yılında yani bir sonraki hac mevsiminde ise hac emiri olarak Abdülaziz b. Ömer'in, diğer bir rivayete göre ise Ömer b. Abdullah'ın görevlendirildiğini belirtmişlerdir.³⁷⁸ Bu noktada İbnü'l-Esîr, Velîd'in hilâfet yıllarında hacca gitmek için tüm hazırlıkları yaptırdığını fakat yolda kendisinin bir suikasta kurban gidebileceğinin bildirilmesi üzerine bu niyetinden vazgeçtiğini ifade eder.³⁷⁹ Üstelik o tarihte Hâlid Şam'da bulunmaktaydı. Fakat İbn Kuteybe Hâlid'in Mekke'de olduğunu bildirmiştir.³⁸⁰ Hülâsa olarak 125-126/743-744 yıllarında Velîd hacca niyetlenmiş fakat gitmemiştir. Ayrıca Hâlid Mekke'de değil Şam'da ikamet etmektedir. Dolayısıyla yukarıda zikrettiğimiz rivayetin sıhhatli olmadığı kanaatindeyiz.

³⁷⁴ İbn Kesîr, *age*, X, 7-8.

³⁷⁵ Taberî, *age*, VII, 233; İbn Kesîr, *age*, X, 21.

³⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 401; Nüveyrî, *age*, XXI, 440, 463; İbn Kesîr, *age*, X, 2.

³⁷⁷ Taberî, *age*, VII, 226; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 474; Nüveyrî, *age*, XXI, 469.

³⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 511; Nüveyrî, *age*, XXI, 505.

³⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 481.

³⁸⁰ İbn Kuteybe, *age*, s. 507.

3.3.2. Yûsuf b. Ömer'in Atama Yaptığı Eyaletler

Hişâm b. Abdülmelik'in hilâfet döneminde Emevî devletinde 6 eyalet bulunmaktaydı. Bu eyaletlere bağlı bulunan bazı şehirlere vali atama görevi ise eyalet valisinin sorumluluğundaydı. Bu eyaletler şunlardır:

1)Ermeniye ve Azerbaycân

2)Mısır

3)Musul ve el-Cezîre

4)Hicaz

5)Afrika ve Endülüs

6)Irak³⁸¹

Irak bölgesi Arz-ı Sevâd ismiyle de bilinmektedir. Irak eyaletine bağlı olarak Horasan, Kûfe, Basra, Yemame, Sicistan, Sind, Bahreyn ve Uman şehirleri bulunmaktadır.³⁸²

A) Horasan

Yûsuf b. Ömer'in Horasan'a yapmış olduğu vali atamalarına geçmeden önce, Horasan hakkında kısaca bahsetmek istiyoruz. Horasan, sosyolojik olarak kozmopolit bir yapıya sahiptir. Bundan dolayı Horasan'da Türkçe, Arapça ve Farsça gibi diller kullanılmaktadır.³⁸³ Horasan halkının zeki, güzel ahlaklı ve dinine düşkün insanlar oldukları ifade edilir.³⁸⁴ Ayrıca bölgede altın, gümüş gibi madenlerin bulunduğu belirtilmiştir.³⁸⁵ Ahnef b. Kays ve Abdullah b. Âmir'in göstermiş oldukları gayretler neticesinde Horasan fethedilmiş ve halkı müslüman olmuştur.³⁸⁶ Emevîler'in idârî olarak bazı yanlış uygulamaları nedeniyle, Horasan'da zaman

³⁸¹ Ali Abdurrahman Ömer, *age*, s. 67. Emevîler'in kuruluşunda yani Muaviye zamanında ise 4 eyalet bulunmaktadır. Bunlar; Suriye, Irak, Mısır ve Hicaz. Geniş bilgi için bk. İrfan Aycan, *Saltanatı Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyân*, s. 153. Irak'ın fethinden sonraki ilk dönemlerde idârî yapı hakkında geniş bilgi için bk. Ünal Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 63-74.

³⁸² Ali Abdurrahman Ömer, *age*, s. 67.

³⁸³ el-Makdisî Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Brill Matbaası, Leiden 1906, s. 334-335.

³⁸⁴ Makdisî, *age*, s. 298, 301, 336.

³⁸⁵ Makdisî, *age*, s. 303.

³⁸⁶ Makdisî, *age*, s. 293.

zaman ayaklanmalar meydana gelmiştir. Özellikle müslüman olan halktan yılda 2 defa vergi alınması, Horasan'da bazı isyanları da beraberinde getirmiştir.³⁸⁷

Yûsuf b. Ömer Irak valisi olunca, Horasan gibi yönetimi zor olan bu bölgeye bazı atamalar yapmıştır. Esed b. Abdullah'ın³⁸⁸ 120/738 yılında ölümü üzerine,³⁸⁹ Esed tarafından Horasan valiliğine vekil olarak bırakılan Ca'fer b. Hanzele bu göreve devam etmiştir. Daha sonrasında ise Yûsuf b. Ömer Irak'a atanınca Ca'fer görevinden el çektirilerek azledilmiş, onun yerine ise Cüdey' b. Ali el-Kirmânî vali olarak Horasan'a atanmıştır.³⁹⁰

Fakat Cüdey' b. Ali'nin Horasan valiliğine atanıp atanmadığı konusunda ihtilaf vardır. Kaynakların birçoğu, hem vali olarak atandığını, hem de vali olarak Cüdey' b. Ali'nin değil, Nasr b. Seyyar'ın görevlendirildiğini belirten birbirine zıt rivayetleri beraber zikretmişlerdir. Şimdi bu rivayetleri zikredip ardından değerlendirme aşamasına geçeceğiz.

Nüveyrî, İbnü'l Cevzî ve İbn Haldûn'da geçen bir rivayete göre, Esed 120/738 yılının Rebülevvel ayında vefat etmiş, ondan sonra 4 ay boyunca Ca'fer b. Hanzele, Horasan valiliği görevini sürdürmüştür. Ca'fer, Esed olmadığı zamanlarda onun yerine valilik görevini yapmaktadır. Ardından Recep 120/Temmuz 738 tarihinde Nasr b. Seyyâr'ın, Ca'fer'den görevi alarak Horasan valiliğine başladığını ifade etmişlerdir.³⁹¹ Yani buradaki rivayetlere göre Cüdey' b. Ali, Horasan'a vali olarak atanmamıştır. Zikredilen bir başka rivayete göre ise, 120/738 yılının tamamında Horasan âmili olarak Nasr b. Seyyâr'dan önce bir müddet daha Ca'fer b. Hanzele görevine devam etmiştir.³⁹² Yine aynı şekilde Nüveyrî ve İbnü'l Cevzî'de geçen diğer bir rivayete göre, Nasr'dan önce Cüdey' b. Ali el-Kirmânî, Horasan'a

³⁸⁷ Makdisî, *age*, s. 295.

³⁸⁸ Esed b. Abdullah el-Kasrî, Hâlid b. Abdullah'ın kardeşidir. Hişâm b. Abdülmelik tarafından h.106/m.724 yılında Horasan'a vali olarak atanmıştır. Valiliği esnasında Türklerle önemli savaşlarda bulunmuştur. 120/738 yılında vefat edinceye kadar Horasan valiliği görevini sürdürmüştür. İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 424-425, 433. Ayrıca bk. Abdülkerim Özeydin, "Esed b. Abdullah el-Kasrî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, s. 365.

³⁸⁹ Taberî, *age*, VII, 154; İbnü'l Cevzî, *age*, VII, 199; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 424-425, 433; Nüveyrî, *age*, XXI, 451.

³⁹⁰ Taberî, *age*, VII, 154; İbnü'l Cevzî, *age*, VII, 201; İbn Kesîr, *age*, IX, 326.

³⁹¹ İbnü'l Cevzî, *age*, VII, 199; Nüveyrî, *age*, XXI, 451; İbn Haldûn, *age*, III, 120.

³⁹² Taberî, *age*, VII, 159; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 434.

Yûsuf b. Ömer tarafından vali olarak atanmış,³⁹³ Nasr, Horasan'a geldiğinde ise Cüdey' b. Ali'nin azledilerek hapsedildiği belirtilmiştir.³⁹⁴

Bu noktada kaynakların çoğunluğunun da ifade ettiği gibi, Yûsuf b. Ömer Irak'a atanınca, Ca'fer b. Hanzele Horasan valiliğinden azledilmiş, onun yerine Cüdey' b. Ali Horasan'a vali olarak atanmıştır. Zira Hâlid b. Abdullah ve onun yakınlarına şiddetli bir düşmanlık besleyen Yûsuf b. Ömer, Hâlid b. Abdullah'ın kardeşi Esed'in görevlendirdiği -kendisinin olmadığı zamanlarda valilik görevini üstlenen- Ca'fer b. Hanzele'yi görevde bırakması uzak bir ihtimaldir. Dolayısıyla Ca'fer b. Hanzele'nin, Nasr b. Seyyâr gelene kadar Horasan valiliği yaptığını bildiren rivayetlere katılmadığımızı belirtmek istiyoruz. Ayrıca Horasan valisinin Halîfe Hişâm tarafından mı, yoksa Irak valisi Yûsuf tarafından mı atandığına dair ihtilaflar bulunmaktadır. Şimdi Horasan valiliği atamasında yaşanan hâdiseleri zikretmek istiyoruz.

Esed b. Abdullah'ın ölümüne mukabil Horasan valiliği boş kalmıştır. Esed'in yerine Ca'fer b. Hanzele bu göreve devam etmekteydi. Daha sonrasında ise Yûsuf b. Ömer tarafından Cüdey' b. Ali Horasan'a atanmıştır. Esed'in ölümü üzerine Hişâm Cüdey' b. Ali'yi yetersiz görmüş olacak ki, Horasan'a kimi atayacağını düşünmüş, isabetli bir karar verebilmek adına Horasan bölgesini çok iyi bilen, uzun yıllar orada yaşamış Abdülkerim es-Selît ile durumu müzakere etmiştir. Abdülkerim en başta Horasan için Kirmânî'nin uygun olacağını belirtmiş, Halîfe Hişâm, Kirmânî kimdir diye sorunca "Cüdey' b. Ali" olduğunu belirtmiştir. Hişâm ise "Benim ona ihtiyacım yoktur." şeklinde cevap vererek, Cüdey' b. Ali'nin valilik görevi yapamayacağını belirtmiştir.³⁹⁵ Abdülkerim, vali olabilecekler arasında Osman b. Abdullah, Yahya b. Hudayn, Nasr b. Seyyâr, Katan b. Kuteybe, Müceşşer b. Müzâhim es-Sülemî, Âkil b. Ma'kıl el-Leysî, Mansûr b. Ebî'l-Harkâ es-Sülemî, Osman b. Şihhîr³⁹⁶ gibi isimleri teklif etmiştir. Hişâm bunların olumsuz taraflarını sorunca Abdülkerim, Osman b. Abdullah'ın şarap içtiğini, Müceşşer'in yaşlılığını, Yahya b. Hudayn'ın ise kibirli olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda Hişâm, Rebialıların sınırı koruyamayacağını düşündüğü için Yahya da reddedilmiştir. Katan b. Kuteybe'nin ise yakınlarını

³⁹³ İbnül'l Cevzî, *age*, VII, 201; Nüveyrî, *age*, XXI, 498-501.

³⁹⁴ Nüveyrî, *age*, XXI, 498-501.

³⁹⁵ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 119; Taberî, *age*, VII, 156; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 433.

³⁹⁶ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 118; Taberî, *age*, VII, 155.

öldürdüğünü öğrenince Katan da liste dışı kalmıştır.³⁹⁷ Daha sonra ise Âkil b. Ma'kıl el-Leysî teklif edilmiş, fakat Âkil de iffetli olmadığı için kabul görmemiştir. Mansûr b. Ebî'l-Harkâ es-Sülemî teklif edilmiş onun kusuru Hişâm tarafından sorulunca, akıllı ve yiğit olduğu fakat yalancı olduğu ifade edilmiş, Mansûr da böylece reddedilmiştir.³⁹⁸ Osman b. Şihhîr teklif edilmiş fakat onunda içki içtiği söylenince Hişâm, benim ona ihtiyacım yok diyerek onu da reddetmiştir.³⁹⁹ Hişâm bu vali adaylarının kusurlarını öğrenince bunların hiçbirini kabul etmemiştir. Daha sonra Nasr b. Seyyâr, Abdülkerim tarafından teklif edilmiş, Hişâm Nasr'ın adını duyunca "Bu Horasan için biçilmiş kaftan." demiştir. Abdülmelik tarafından Nasr'ın iffetli ve tecrübeli olduğu belirtilmiş, fakat aşiretinin Horasan'da az sayıda olmasını kusur olarak belirtmiştir. Hişâm ise "Ey babasız kalasica, aşireti benden fazla olan birini mi arıyorsun? Ben de O'nun aşiretiyim." diye cevap vererek Nasr'ın atama emrini Abdülkerim ile göndererek Nasr'ı Horasan'a atamıştır.⁴⁰⁰

Yukarıda Abdülkerim'in, Horasan için Kirmânî'nin uygun olacağını belirttiğini, Halife Hişâm, Kirmânî kimdir diye sorunca "Cüdey' b. Ali" olduğunu söyleyince, Hişâm tarafından "Benim ona ihtiyacım yoktur." şeklinde cevap vererek Cüdey' b. Ali'yi vali olarak atamadığı zikredilmiştir.⁴⁰¹ Kaynaklar tarafından Cüdey' b. Ali'nin Horasan'da vali olarak görev yaptığını, daha sonra ise Nasr b. Seyyâr'ın geldiğini bildiren rivayetleri de yukarıda ifade etmiştik. Hişâm ve Abdülkerim es-Selî arasında cereyan eden konuşmalardan anlaşılan, Cüdey' b. Ali, bu görevi yapacak meziyete sahip olmadığından dolayı Nasr, Horasan'a vali olarak görevlendirilmiştir.⁴⁰² İbnü'l-Esîr'in, "Yûsuf, Horasan'ın karşılaştığı durumları öğrenince, Horasan'a Nasr b. Seyyâr'ı atamıştır. Nasr Recep 120/Temmuz 738 tarihinde vali olmuştur."⁴⁰³ şeklindeki ifadesi, Nasr'ın Horasan valiliğine Yûsuf b. Ömer'in teklifi sonucu Hişâm tarafından atandığını göstermektedir. İbn Hallikân, Nasr b. Seyyâr'ın Horasan'a atandıktan sonra Sevvâr b. Eş'ar tarafından yazılan bir şiir rivayet eder.

³⁹⁷ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 118; Taberî, *age*, VII, 155; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 433.

³⁹⁸ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 118; Taberî, *age*, VII, 156; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 433.

³⁹⁹ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 118; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 433.

⁴⁰⁰ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 118-119; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 433.

⁴⁰¹ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 118; Taberî, *age*, VII, 156; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 433.

⁴⁰² Halife b. Hayyât, *age*, s. 359; Taberî, *age*, VII, 154; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 433-434; İbn Hallikân, *age*, VII, 108; İbn Kesîr, *age*, IX, 326.

⁴⁰³ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 434.

“Horasan korkulu günlerden sonra güvende oldu

Yûsuf geldiğinde birtakım haberlerle karşılaştı

Zulümlere, her türlü adaletsizlik ve baskılara karşı

O Horasan’a yardım etsin diye, Nasr b. Seyyâr’ı seçti.”⁴⁰⁴

Taberî de geçen bir başka rivayette, Yûsuf, Horasan’a vali olabilecek kişileri bir mektup ile Hişâm’a göndermiştir. Bu mektupta, Mesleme b. Abdullah, Kudyed b. Müni’, Nasr b. Seyyâr, Amr b. Müslim, Müslim b. Abdurrahman, Mansûr b. Ebî Harkâ, Selme b. Kuteybe, Yûnus b. Abdirabbih, Ziyâd b. Abdurrahman el-Kuşeyrî gibi isimler yer almaktadır. Yûsuf, listede kabilesinden olan Kaysîleri methetmiş, listenin sonuna ise Nasr b. Seyyâr’ı yazmıştır. Hişâm ise bu listeden Nasr b. Seyyâr’ı tercih etmiş fakat Yûsuf onun Horasan’da kabilesinin az sayıda olduğunu söyleyince Hişâm: “Aşireti benden fazla olan birini mi arıyorsun? Ben de O’nun aşiretiyim.” diyerek cevap göndermiştir. Bunun üzerine Nasr, Recep 120/Temmuz 738 tarihinde Horasan valiliğine atanmıştır.⁴⁰⁵

Yûsuf b. Ömer ile aynı yıl Horasan valiliğine atanan Nasr b. Seyyâr, Horasan’da düzeni sağlayıp, insanların emniyet içinde olması için büyük gayretler sarf etmiş ve bunda da muvaffak olmuştur.⁴⁰⁶ Bu konuda Sevvar b. Eşarî’nin şu sözleri Nasr’ın başarısı açısından oldukça önemlidir: “Korkulu günlerden sonra Horasan, her türlü zalimin zulmünden emin hale gelmiştir.”⁴⁰⁷ Zaten Cüdey’in çok kısa bir zaman valilik yaptığını göz önünde bulundurursak, onun yerine Nasr’ın getirilmesi oldukça dikkat çekicidir. Nasr’ın siyâsî dehâsını bilen Yûsuf, Horasan’da onun başarılar elde edeceğini bildiği için onu atamıştır.⁴⁰⁸ Gibb de, Nasr’a hayranlıkla bakmış ve yerli halk için en uygun kişinin Nasr olduğunu, ondan daha uygun başka kimsenin olamayacağını belirtmiştir.⁴⁰⁹

Nasr b. Seyyâr göreve geldikten kısa bir zaman sonra seferlere başlamıştır. Türkler üzerine çeşitli seferler düzenleyen Nasr, birçok başarılar elde etmiştir.⁴¹⁰

⁴⁰⁴ İbn Hallikân, *age*, VII, 108.

⁴⁰⁵ Taberî, *age*, VII, 156-59.

⁴⁰⁶ İbn Kesîr, *age*, IX, 326.

⁴⁰⁷ İbn Kesîr, *age*, IX, 326.

⁴⁰⁸ İbn Kesîr, *age*, IX, 326.

⁴⁰⁹ Gibb, *age*, s. 106.

⁴¹⁰ Taberî, *age*, VII, 173-78; Nüveyrî, *age*, XXI, 427-431; İbn Kesîr, *age*, IX, 327; 433-43;

Yapmış olduğu seferlerde Nasr'ın, düşmanlarını idam edip yakmasından, onun da Yûsuf gibi sert mizaçlı bir vali olduğunu anlayabiliriz. Nasr b. Seyyâr 120/738 yılında başladığı valilik görevine hem Hişâm, hem de Velîd b. Yezîd döneminde devam etmiştir.⁴¹¹

B) Kûfe

Irak bölgesi içerisinde bulunan Kûfe şehri, Hz. Ömer döneminde kurulmuştur.⁴¹² 14-19/635-640 yıllarında kurulduğuna dair rivayetler bulunmakla beraber, 17/638 yılında inşâ edildiği ifade edilmektedir.⁴¹³ Irak, idârî olarak Kûfe ve Basra olmak üzere iki merkeze ayrılmıştır.⁴¹⁴ Aynı zamanda, Kûfe ve Basra şehirlerine ortak isim olarak “Mısreyn (İki Şehir)” denilmektedir.⁴¹⁵ Kûfe'nin kuruluş amacının, sınıra yakın bir bölgede ordugâh şehri olduğu ve askerî üs niteliği taşıdığı belirtilir.⁴¹⁶

Kûfeliler, Hz. Osman döneminde yaşanan kargaşalar da ve onun katline giden süreçte, önemli rol oynamışlardır.⁴¹⁷ Hz. Ali, halîfelik yıllarında Kûfe'yi hilâfet merkezi olarak belirlemiş ve 36/656 yılında Kûfe, İslam devletinin başkenti olmuştur.⁴¹⁸ Kûfe, kuruluşundan itibaren önemini hiç kaybetmemiş, önemli devlet adamlarının yanısıra birçok alim de Kûfe'de yetişmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Yûsuf b. Ömer, 6 yıllık Irak valiliğinde Kûfe'ye 6 vali görevlendirmiştir. Vali değişikliklerinin bu kadar sık olması, Kûfe'de siyâsî istikrarsızlığın boyutunu göstermektedir. Yûsuf b. Ömer Irak'ın önemli merkezlerinden biri olan Kûfe'ye, ilk olarak Hakem b. Salt'ı vali olarak atamıştır. Hakem aynı zamanda Zeyd isyanında Kûfe valisiydi. Daha sonra Hakem azledilmiş,

Ayrıca bk. Gibb, *age*, s. 106-116.

⁴¹¹ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 366. Nasr b. Seyyâr'ın Türklerle savaşmasına rağmen, kendisinden önceki Horasan valilerinden farklı olarak, Türklerin kalbini İslam'a ısındırmada büyük başarılar elde ettiği ifade edilmektedir. Geniş bilgi için bk. Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, AÜİF Yayınları, Ankara 1992, s. 28-30.

⁴¹² İbn Hibbân, *age*, I, 472; Yâkût, *age*, IV, 490-491. Geniş bilgi için bk. Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara 2015, s. 19-24.

⁴¹³ Yâkût, *age*, IV, 490-491.

⁴¹⁴ Ünal Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 67.

⁴¹⁵ Belazürî, *Fütûh*, s. 329, 376.

⁴¹⁶ Ünal Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 84-87.

⁴¹⁷ Ünal Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 70; a. mlf, “Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri”, CÜİFD, C:6, S:2, Sivas 2002, s. 239-260.

⁴¹⁸ Ünal Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 70,73-74. Geniş bilgi için bk. Casim Avcı, “Kûfe”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXVI, s. 339-342.

onun yerine Yûsuf b. Muhammed b. Kâsım es-Sekafî atanmıştır.⁴¹⁹ Yûsuf b. Ömer daha sonra yine bir Sakîfli olan Muhammed b. Ubeydullah es-Sekafî'yi görevlendirmiştir. Muhammed b. Ubeydullah da Yûsuf tarafından azledilmiş Ziyâd b. Sahr el-Lahmî Kûfe valisi olarak görevlendirilmiştir. Muhammed'den sonra ise Ubeydullah b. Abbâs el-Kindî valilik görevini yürütmüştür. Ubeydullah b. Abbâs da bir dönem Kûfe valiliği yaptıktan sonra Yûsuf'un azliyle görevi sona ermiştir. Yerine ise Ebû Ümeyye b. Muğîre b. Abdullah b. Ebî Akîl es-Sekafî bu göreve atanmıştır. Yûsuf'un ölmeden önce Kûfe'ye atamış olduğu son valisi ise Ebû Ümeyye b. Muğîre b. Abdullah b. Ebî Akîl es-Sekafî'dir.⁴²⁰

C) Basra

Hız. Ömer'in emriyle Utbe b. Ğazvan tarafından Irak sınırlarında kurulmuştur.⁴²¹ Basra'da tıpkı Kûfe gibi askerî sevkiyat ve güvenlik amacıyla inşa edilmiştir.⁴²² Kozmopolit yapısıyla Basra, zaman zaman Hâricî isyanlarına sahne olmuştur.⁴²³

Yûsuf b. Ömer, Hâlid'in Basra valisi Bilal b. Ebî Bürde'yi azlettikten sonra Basra'ya Ebu'l Âc olarak da bilinen Kesîr b. Abdullah Sülemî'yi vali olarak atamıştır.⁴²⁴ Daha sonra Kesîr b. Abdullah Yûsuf tarafından azledilmiş ve Kâsım b. Muhammed es-Sekafî Basra valisi olarak atanmıştır.⁴²⁵

D) Yemâme

Arap Yarımadasında bulunan Yemâme, yarımadanın doğu bölgesine düşmektedir. Yemen, Irak ve Hicaz gibi önemli merkezleri birbirine bağlayan ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır.⁴²⁶ Emevîler döneminde Yemâme, Hâricîlerin önemli bir merkezi haline gelmiştir.⁴²⁷

⁴¹⁹ Halife b. Hayyât, *age*, s. 366; Belâzürî, *Ensâb*, IX, 117.

⁴²⁰ Halife b. Hayyât, *age*, s. 366.

⁴²¹ Belâzürî, *Fütûh*, s. 117, 292.

⁴²² Ünal Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 66.

⁴²³ Abdulhalik Bakır "Basra", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, V, s. 108-111.

⁴²⁴ Halife b. Hayyât, *age*, s. 358; İbn Kuteybe, *age*, s. 420; Belâzürî, *Ensâb*, IX, 101, 122; Taberî, *age*, VII, 159; İbnü'l Cevzî, *age*, VII, 201; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 434.

⁴²⁵ Vekî', *age*, II, 42.

⁴²⁶ Yâkût, *age*, V, 441-447. Geniş bilgi için bk. Ömer Aktaş, *Muğîre b. Şu'be'nin Hayatı ve Kişiliği*, s. 121-123.

⁴²⁷ Mustafa L. Bilge, "Yemâme", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, s. 399-400.

Yûsuf b. Ömer tarafından Yemâme'ye Muhâcir b. Abdullah vali olarak atanmıştır. Muhâcir b. Abdullah, Velîd b. Yezîd'in öldürülmesine kadar Yemâme'de görevine devam etmiştir. Velîd'in öldürülmesinden sonra Mehîr b. Selmâ b. Hilâl, Yemâme'nin yönetimini Muhâcir b. Abdullah'tan istemiştir. Muhâcir b. Abdullah buna karşı çıkınca ayaklanma meydana gelmiş ve yapılan çatışmalardan sonra Muhâcir b. Abdullah yenilerek kaçmış ve Yemâme'nin yönetimi Mehîr b. Selma'ya geçmiştir.⁴²⁸

E) Sicistan

Esas adı Sîstan'dır. Arapça'ya Sicistan şeklinde geçmiştir. Sicistan'ın idarî merkezi Zerenc'dir.⁴²⁹ Müslümanların hakimiyeti altında bulunan Sicistan'da, Rutbîl unvanlı Türk hükümdarı ile savaşlar yaşanmıştır. Bölgenin önemli bir kısmı Emevîler döneminde Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as tarafından fethedilmiştir.⁴³⁰

Yûsuf, 120/738 yılında Irak valisi olunca Hâlid'in Sicistan valisi Abdullah b. Ebî Bürde'yi azletmiş,⁴³¹ onun yerine Muhammed b. Hacer b. Kays'ı atamıştır. Daha sonra Muhammed b. Hacer azledilmiş, yerine İbrahim b. Asım atanmıştır. İbrahim'in vefatı nedeniyle Yûsuf b. Ömer tarafından Harb b. Katan göreve getirilmiştir. Harb b. Katan, Velîd b. Yezîd'in 126/744 yılındaki katline dek Sicistan valiliği görevini sürdürmüştür.⁴³² Belâzürî ise, Hâlid'in Sicistan valisi Abdullah b. Ebî Bürde'den hemen sonra, Sicistan'a İbrahim b. Asım'ın atandığını belirtir.⁴³³

F) Sind

Müslümanlar tarafından Sind'e başlatılan ilk fetih hareketi, 15/636 yılında Hz. Ömer döneminde olmuştur. Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halîfelikleri döneminde de Sind'i fethetme arzusuyla ordular gönderilmiştir.⁴³⁴ Daha sonrasında yapılan birçok

⁴²⁸ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 359, 367; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 495; İbn Haldûn, *age*, III, 137-138.

⁴²⁹ Osman Gazi Özgüdenli, "Sîstan", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, XXXVII, s. 274-276.

⁴³⁰ Belâzürî, *Fütûh*, s. 452-462.

⁴³¹ İbn Hallikân, *age*, VII, 105.

⁴³² Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 359, 366.

⁴³³ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 101.

⁴³⁴ Belâzürî, *Fütûh*, s. 495-510.

sefere rağmen Sind, ancak 93/712 yılında Emevî komutanlarından Muhammed b. Kâsım es-Sekafî tarafından tamamı fethedilerek ele geçirilmiştir.⁴³⁵

Hâlid b. Abdullah, Sind valisi olarak Temîm b. Zeyd'i atamıştı. Daha sonra Hâlid, Temîm'i azletmiş ve yerine Hakem b. Avâne'yi atamıştır. Yûsuf b. Ömer Irak valisi olunca Halîfe Hişâm, Hakem b. Avâne'nin görevine devam edeceğini Yûsuf'a emretmiştir. Hakem, halk tarafından katledildikten sonra Sind valiliği görevini Muhammed el-Kelbî vekaleten devam ettirmiştir. Yûsuf b. Ömer'in Irak valiliği döneminde de 122/740 yılına kadar görevine devam eden Muhammed el-Kelbî azledilmiş, onun yerine Amr b. Muhammed b. Kâsım Sind valisi olarak Yûsuf tarafından atanmıştır. Amr b. Muhammed, Velîd b. Yezîd'in ölümüne dek bu görevine devam etmiştir.⁴³⁶

G) Bahreyn

Bahreyn'in idaresi müslümanlardan önce Sasanîlerin kontrolünde bulunuyordu. 8/630 yılında Hz. Peygamberin girişimleri neticesinde, Bahreyn halkının büyük bir çoğunluğu müslüman olmuştur. Bahreyn'in İslam'a girişi savaşla değil, sulh yolu ile meydana gelmiştir.⁴³⁷ Emevîler döneminde Bahreyn, idarî olarak Basra'ya bağlanmıştır.⁴³⁸

Yûsuf, Hâlid'in Bahreyn valisi Yahyâ b. Ziyâd b. Hâris'i azletmiş, onun yerine Abdullah b. Şerîk en-Nümeyrî'yi atamıştır. Abdullah'tan sonra Muhammed b. Hasan b. Sa'd b. el-Esedî Bahreyn valisi olarak görev yapmıştır. Muhammed b. Hasan, Halîfe Velîd b. Yezîd ölünceye dek bu görevini sürdürmüştür.⁴³⁹ Daha sonra ise sırasıyla Muhammed b. Hassân b. Sa'd, Yahya b. İsmail ve Yahya b. Ziyad b. Hâris sırasıyla Yûsuf b. Ömer tarafından atanarak Bahreyn'de görev yapmışlardır.⁴⁴⁰

H) Uman

Uman nüfusunun önemli bir kısmı el-Ezd kabilesine mensup kimselerden meydana gelmektedir. Hz. Peygamber'in 8/630 yılında gönderdiği elçiler vasıtasıyla

⁴³⁵ Belâzürî, *Fütûh*, s. 495-510.

⁴³⁶ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 359, 366.

⁴³⁷ Belâzürî, *Fütûh*, s. 92-101.

⁴³⁸ Mustafa L. Bilge, "Bahreyn", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV, s. 492-495.

⁴³⁹ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 359, 366.

⁴⁴⁰ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 359.

müslüman olmuşlardır. Hz. Muhammed'in vefatından sonra irtidad eden Ezd kabilesi, Hz. Ebûbekir'in gönderdiği orduya yenilmiş, böylelikle tekrar İslamiyet'e dönmüşlerdir.⁴⁴¹ Emevîler döneminde, Hâricîliği benimseyerek uzun bir süre Emevî hakimiyetine direnen Uman, 86/705 yılında Haccâc b. Yûsuf tarafından kontrol altına alınabilmiştir.⁴⁴²

Yûsuf b. Ömer döneminde, 106/725 yılında Uman'a, Feyyaz b. Muhammed vali olarak atanmıştır.⁴⁴³

3.3.3. Yûsuf b. Ömer'in Nasr b. Seyyâr'ı Azlettirmek İstemesi

Yûsuf b. Ömer, 123/741 yılında Hakem b. Salt'ı, Halîfe Hişâm'a göndermiştir. Kendisinin tecrübesini, Horasan'ı karış karış bildiğini, güzel konuştuğunu ve daha birçok yeteneğe sahip olduğunu ifade etmesini, bundan dolayı Horasan valiliğinden Nasr b. Seyyâr'ın azledilerek bu görevin kendisine verilmesini istemiştir. Yûsuf böyle yaparak, bölgede kendisinden daha güçlü olabilecek valileri ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Ayrıca Yûsuf bir mektup kaleme almış ve Hakem b. Salt'ın mâhir bir insan olduğunu belirterek onu methetmiş, Horasan bölgesinde Nasr'ın aciz kaldığını ve bozguna uğradığını ifade etmiştir.⁴⁴⁴ Bu konu Hişâm'ın dikkatini celbetmiş ve konuyu tahkik etmek üzere Mukâtil b. Ali es-Sa'dî ile görüşmüştür. Hişâm, Hakem b. Salt hakkında Mukâtil b. Ali ile müzakere yapmıştır. Mukâtil b. Ali vergisi yetmiş bin olan Fâryâb adlı köyü istila ettiği için Hâris b. Süreyc tarafından yakalanıp kulağı kesilmiş ve daha sonra, Hâris ona "Sen öldürmeye değmeyecek kadar alçak bir adamsın." diyerek onu öldürmemiştir cevabını verdi.⁴⁴⁵ Mukâtil b. Ali burada Hâris b. Süreyc ile Hakem b. Salt'ın komutan olarak görev yaptığı bir savaşta, Hakem'in aldığı büyük yenilgiden ve başarısızlıktan bahsetmiştir. Hişâm, bu görüşmeden sonra Yûsuf'a bir mektup yazmış, Hakem b. Salt'ın bu işi yapacak kapasitede mâhir olmadığını, yeterli

⁴⁴¹ Belâzürî, *Fütûh*, s. 89-91.

⁴⁴² Mustafa L. Bilge, "Uman", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLII, s. 140-144.

⁴⁴³ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 358, 366.

⁴⁴⁴ Taberî, *age*, VII, 193.

⁴⁴⁵ Taberî, *age*, VII, 193-195; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 457-58.

vasıfları taşımadığını belirtmiştir. Hişâm, Horasan valiliğinden Nasr'ı azletmemiştir.⁴⁴⁶

Yûsuf için konu burada kapanmamıştır. Nasr b. Seyyâr, Fergâna üzerine bir savaş düzenlemiş ve sefer dönüşünde Hişâm'a malumat vermek üzere elçisi İbn Ahmer'i göndermiştir. İbn Ahmer evvela Irak'a uğrayarak Yûsuf'un yanına gitmiştir. Irak valiliğinin elinden gideceği korkusuyla yaşayan Yûsuf, haset ettiği Nasr'ı koltuğundan edebilmek için entrikalarına devam etmiştir. Yûsuf için Irak valiliğine en büyük aday Nasr'dı. İbn Ahmer'e hitaben "Ey Kays topluluğu! Sizin kuvvetinize rağmen İbn Akta' (Nasr) size hükmetmektedir."

İbn Ahmer : "Allah iyiliğini versin zaten öyle oldu." diyerek mukabelede bulundu.

Yûsuf, Nasr'ın elçisi İbn Ahmer'e Hişâm'ın huzuruna çıktığı zaman, Nasr'ı kötülmesi isteğinde bulundu. İbn Ahmer, bu teklifi kabul ederek "Onun tecrübesini mi, itaatini mi, karakter yahut siyasetini mi kötüleyeyim." deyince,

Yûsuf : "Yaşlı olduğunu belirt." demiştir.

Bu diyalog ve planlardan sonra İbn Ahmer, Hişâm'ın huzuruna çıkmış ona hitaben "Ey Emîrul Müminin! Horasan'da senin için ne gökte uçan doğan, ne fil gibi (iri) atlar, ne de komutanı olan ordu vardı." dedi.

Hişâm bu söz üzerine oldukça hiddetlenmiş ve sert bir şekilde :

"Kinâne (Nasr) ne yapıyor?" diye sormuştur. Yûsuf ile anlaşılan İbn Ahmer'in cevabı Hişâm'ı daha da sinirlendirmeye yetmiştir.

İbn Ahmer: "Yaşlılığından dolayı, çocuğunu dahi tanıyamıyor. Kişilerin kim olduğunu ancak seslerinden tanıyabiliyor. Bu yaşlılığı sebebiyle seferlerinden bile geri kalmıştır." diyerek Nasr'ı kötülemiştir.

Yukarıda geçen bölümlerde Hişâm'ın tecrübeli bir devlet adamı profiline sahip olduğunu ifade etmiştik. Hişâm, duymuş olduğu bu iddialar üzerinden hemen tahkikat için harekete geçmiş ve Şübeyl b. Abdurrahman el-Mazenî'yi

⁴⁴⁶ Taberî, *age*, VII, 193; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 457.

görevlendirmiştir. Araştırmalarından sonra Şübeyl b. Abdurrahman, Hişâm'ın huzuruna çıkmıştır. Nasr üzerindeki iddialar okunduktan sonra Şübeyl :

“Vallahi İbn Ahmer yalan söylüyor. Nasr, ne bunaklığından korkulacak kadar ihtiyar, ne de sefahatinden endişe edilecek bir gençtir. O tecrübeli bir kimsedir. Vali olmadan önce Horasan'da sınır ve alanları idare etmiştir.” cevabını verince Hişâm İbn Ahmer'in iddialarının yalan olduğunu anlamış ve Nasr'ın azledilmesi söz konusu dahi olmamıştır. Nasr bu durumu öğrendiği zaman ise İbn Ahmer'e herhangi bir kötülük yapmamış, hatta makamını yüceltmıştır.⁴⁴⁷ Cezaya müstehak olan bir kimseyi cezalandırmayıp ödüllendirmek siyâsî bir hamledir. Nasr, kendisine karşı kızgın olan insanların gönlünü böylelikle almak istemiştir.

Nasr, Horasan'da düzeni sağlamış ve güvenli bir hale getirmiştir. Düzenlemiş olduğu seferlerle de başarılı yöneticiliğini adeta taçlandırmıştır. Bu durum elbette Yûsuf'un haset etmesine sebep olmuş⁴⁴⁸ ve Nasr'ın azledilmesi için var gücüyle çalışmıştır.

Nasr'ın aleyhine Yûsuf b. Ömer tarafından planlanan kötülemeyle ilgili diğer bir husus ise elçi meselesidir. Nasr'ın elçiyi yani İbn Ahmer'i cezalandırması gereken bir durum ortada iken, tam tersine onun makamını yüceltmesi oldukça dikkat çekici bir husustur. Nasr'ın atadığı memurların birçoğunun kendi kabilesine yakın kimseler olması, diğer gruplarla arasını bozmuş olmalıdır.⁴⁴⁹ Kendi kabilesinden olmayan İbn Ahmer'i affedip makamını yüceltmesi, onun siyâsî bir olgunluğa ulaştığını gösterir. Zira yaşanacak bir kargaşayı engellemiş, üstelik ileride yaşanabilmesi muhtemel bir kabile kavgasında da, kendisine destekçiler bulmak için böyle davrandığı kanaatindeyiz.

3.3.4. Yûsuf'un Atadığı Kadılar

Halifelerin idârî ve siyâsî yetkilerinin yanında yargı yetkileri de bulunmaktaydı. Emevîler'in ilk halifesi Muaviye hukuk alanındaki yetkisini kadılara devretmiş ve hukukî meselelerle meşgul olmamıştır. Bunun sonucunda devlete bağlı

⁴⁴⁷ Taberî, *age*, VII, 193-95; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 457-58.

⁴⁴⁸ Taberî, *age*, VII, 194.

⁴⁴⁹ İbn A'sem, Nasr b. Seyyâr'ın kendi kabilesini Kaysîlere karşı aşırı bir şekilde savunduğunu belirtir. Nasr, adeta asabiyetçilik ve kavmiyetçilik üzerine büyük adımlar atmıştır. İbn A'sem'e göre Nasr b. Seyyâr koyu bir asabiyetçidir. Bk. İbn A'sem, *age*, IV, 338-343.

olan şehirlerde de valiler hukuk yetkilerini kadılara devretmişler ve idârî işlerle meşgul olmuşlardır. Halîfe ve valiler yalnızca mezâlim mahkemelerinde görülen büyük davalara katılmışlardır. Emevîlerde kadılara yargı görevi dışında vakıf ve yetim mallarını himaye etme gibi görevler de verilmiştir.⁴⁵⁰

Hâlid b. Abdullah'ın Kûfe kadısı olarak atadığı İsa b. Müseyyib, Hâlid tarafından atandığı için azledilmiş, onun yerine Yûsuf b. Ömer tarafından 120/738 yılında Abdullah b. Şübrüme Kûfe'ye atanmıştır.⁴⁵¹ Daha sonrasında ise 122/740 yılında Abdullah b. Şübrüme beytül malden sorumlu olmak üzere atanmış,⁴⁵² diğer bir rivayete göre ise Sicistan'a⁴⁵³ vali olarak görevlendirilmiştir. Kûfe kadılık görevine ise Yûsuf tarafından 122/740 yılında Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leyla atanmıştır.⁴⁵⁴ İbnü'l-Esîr, İbn Ebî Leylâ'yı kadı olarak atayanın İbn Şübrüme olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁵ Yani İbn Ebî Leylâ'yı, Yûsuf b. Ömer'e tavsiye eden İbn Şübrüme'dir. Yoksa İbn Şübrüme'nin bizzat atama yapmasının söz konusu olmadığını düşünüyoruz. Ayrıca İbn Ebî Leyla'ya Yûsuf b. Ömer tarafından aylık 100 dirhem,⁴⁵⁶ diğer rivayete göre ise 150 dirhem⁴⁵⁷ aylık verilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak kadıların aylığının ortalama 100 ilâ 150 dirhem arasında değiştiği çıkarımında bulunabiliriz.

Yûsuf b. Ömer Irak'a geldiği zaman ilk olarak Basra'ya Abdullah b. Büreyde es-Sülemî'yi kadı olarak atamıştır. Abdullah'ın ölümü üzerine Yûsuf b. Ömer tarafından Âmir b. Ubeyde 120/738 yılında Basra kadısı olarak atanmıştır.⁴⁵⁸ Fakat Vekî' de geçen diğer bir rivayete göre ise Âmir b. Ubeyde'yi Basra'ya kadı olarak atayan Basra valisi Kâsım b. Muhammed es-Sekafi'dir.⁴⁵⁹

Yûsuf b. Ömer atadığı kadılarda liyakata önem vermeye çalışmıştır. Kâsım b. Velîd el-Hemadâni'yi kadı olarak Kûfe'ye atamaya karar vermiş, fakat gözlerine

⁴⁵⁰ Fahrettin Atar, "Kadı", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, s. 69-73.

⁴⁵¹ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 361; Vekî', *age*, III, 26, 37; Taberî, *age*, VII, 159; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 434-446;

⁴⁵² Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 361.

⁴⁵³ Vekî', *age*, III, 37; Taberî, *age*, VII, 191; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 454.

⁴⁵⁴ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 361; Belâzürî, *Ensâb*, IX, 116; Vekî', *age*, III, 37; Taberî, *age*, VII, 191. İbn Ebî Leylâ kendine ait bir ölçü birimi de geliştirmiştir. Zira-ı Kadiyye olarak tesmiye edilen bu ölçü birimi halk tarafından oldukça sık kullanılmıştır. Bk. Mâverdî, *age*, s. 288.

⁴⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 454.

⁴⁵⁶ Vekî', *age*, III, 129.

⁴⁵⁷ Vekî', *age*, III, 130.

⁴⁵⁸ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 361; Vekî', *age*, II, 43; İbnü'l Cevzî, *age*, VII, 201.

⁴⁵⁹ Vekî', *age*, II, 42.

sürme sürüp, sakallarının tıraşlı olduğunu görünce “bu mecnundur” diyerek onu görevlendirmemiştir.⁴⁶⁰

3.4. Yûsuf b. Ömer’in Irak Valiliği Esnasında Yaşanan İsyanlar

3.4.1. Hâricî İsyanları

Basra’da 19 erkek ve 1 kadından meydana gelen 20 kişilik küçük bir Hâricî isyanı meydana gelmiştir. Basra valisi Kâsım b. Muhammed es-Sekafi⁴⁶¹ tarafından isyancıların tamamı katledilmiş, ayaklanmaya katılan tek kadın ise esir edilmiştir. Esir düşen Hâricî kadın Basra valisi Kâsım’ın huzuruna getirildiğinde, öldürülmekten kurtulmak için büyük çabalar harcamıştır. Yûsuf b. Ömer’in yanına gönderilen bu kadın, Yûsuf’un emriyle başı kesilerek katledilmiş, ardından Yûsuf tarafından bu kesik baş Halife Hişâm’a gönderilmiştir.⁴⁶² Diğer bir rivayete göre ise bu ayaklanma Velîd b. Yezîd döneminde meydana gelmiş ve Hâricî kadının kesik başı Yûsuf tarafından Velîd’e gönderilmiştir.⁴⁶³

3.4.2. Zeyd b. Ali İsyanı

A) Zeyd b. Ali İsyanı Tetikleyen Unsurlar

İsyan hazırlıklarını ve sergilemiş oldukları siyâsî faaliyetleri gizli olarak devam ettiren Abbâsîler, Hişâm’ın hilâfete geçtiği yıl varlıklarını kuvvetlendirerek faaliyetlerini daha da artırmışlardır.⁴⁶⁴ Emevîler’in son dönemlerine doğru Abbâsî hareketi önemli bir ivme kazandı ve artık Emevîler’in yıkılması için Ali evladı ve taraftarları var güçleriyle çalışmaya başladılar.⁴⁶⁵ Yûsuf b. Ömer, Emevî muhalifi kim varsa yakalıyor ve onları tutuklayarak hapse atıyordu.⁴⁶⁶ Emevîler’in uzun yıllardan beri Ehli beyte olan siyâsî baskısı neticesinde bu insanlar yönetimden el etek çekmiş ve kendilerini tamamen dini ilimlere vakfetmişlerdi.⁴⁶⁷ Ehli beyte

⁴⁶⁰ Vekî, *age*, I, 26.

⁴⁶¹ Halife b. Hayyât, *age*, s. 366; Belâzürî, *Ensâb*, IX, 11.

⁴⁶² Belâzürî, *Ensâb*, IX, 15.

⁴⁶³ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 15.

⁴⁶⁴ Yiğit, *age*, 105-110.

⁴⁶⁵ Dineverî, *age*, s. 367.

⁴⁶⁶ Dineverî, *age*, s. 367.

⁴⁶⁷ Ahmet Ağırakça, *Emevîler Döneminde Kıyılar*, Şafak Yayınları, İstanbul 1994, s. 269.

yapılan siyâsî baskılar neticesinde Hicaz dışına dahi çıkmalarına mücade edilmiyordu. Ali Zeynelâbidîn ve oğlu Muhammed Bakır hac mevsimi Mekke'ye gitmek dışında, Medine'nin dışına çıkmamışlardır.⁴⁶⁸ Fakat Zeyd b. Ali kendisinden önceki Ehli beyt mensuplarının aksine siyasetle ilgilenmiş ve başkaldırmanın yollarını aramıştır. İbn Tiktakâ'ya göre Zeyd b. Ali kendisini hilâfete layık gören ve halîfelik makamının Ehli beytten olması gerekliliğini savunan bir kimseydi.⁴⁶⁹ Bu durum hilâfetin Ehli beytten olması gerekliliği inancının yanında, Emevî halifelerinin Ehli beyte olan tutucu ve baskıcı yönetimlerine karşı bir başkaldırı niteliğindedir. Zeyd, âdil bir devlet anlayışı ile hareket edilmediği gerekçesinden yola çıkarak isyanı düşünüyordu.⁴⁷⁰ Zeyd'e göre İslam yönetiminin vazgeçilmez esası olan şûra prensibi Emevîler tarafından lağv edilmiş ve Kuran-ı Kerim'in Şûra Suresi 38. ayetinde yer alan “Onların işleri, aralarında şûra (danışma) ile olur.”⁴⁷¹ ayeti Emevî halifelerince uygulanmadığı için Zeyd, yönetimde uygulanan saltanat sisteminin yanlışlığını dile getiriyordu. Zeyd'in, iktidarı ele almak için Emevîlere isyan etmek için gerekçeleri hazırды. Bunun yanısıra Zeyd, hilâfetin Ehli beytten birinde olmadığı gerekçesiyle, yalnızca bu sebepten yönetime başkaldırmamıştır. Çünkü ekseri Şiîlerin aksine hem Zeyd, hem de önde gelen diğer Ehli beyt mensupları genel anlamda, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in halîfeliklerine olumlu bakmışlar ve bu iki raşit halifeye sebedenlere (hakaret edenlere) karşı adeta raşit halîfelerin müdavimleri olmuşlardır.⁴⁷² Yani Zeyd b. Ali'nin Emevîlere karşı kıyamı tek bir nedene bağlı değildi.

Zeyd'in bu tutumundan dolayı Halîfe Hişâm ve Irak valisi Yûsuf b. Ömer, Zeyd ve Ehli beyt mensuplarını bertaraf edebilmek için çeşitli yollara ve entrikalara başvurmaktan geri kalmamıştır. Halîfe Hişâm'ın, Ehli beyt ve Zeyd'e olan bu baskısı ister istemez bir başkaldırını da beraberinde getirecekti. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Ehli beyte mensup birçok kişi Emevî baskısından dolayı Medine dışına çıkma imkanı bulamamışlardır. Bütün bunların aksine Zeyd, Kûfe, Medâin ve Horasan gibi önemli şehirlere ziyaretlerde bulunarak halkın nabzını yoklamış ve Ehli beyte olan bakış açıları hakkında bilgi sahibi olmuştur. Bu ziyaretlerin devlete başkaldırmanın

⁴⁶⁸ Ahmet Ağırakça, *age*, s. 269.

⁴⁶⁹ İbn Tiktakâ, *age*, s. 132. Geniş bilgi için bk. İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri (İslam Öncesinden Abbâsîlere Kadar)*, Ankara 2015, s. 334-347.

⁴⁷⁰ İbn Tiktakâ, *age*, s. 132-133.

⁴⁷¹ *Kuran-ı Kerim*, Şûra Suresi, 38. Ayet.

⁴⁷² Ahmet Ağırakça, *age*, s. 266.

ilk tohumları olacağından endişe eden Halîfe Hişâm, valilerine talimat vererek, Zeyd'in Medine dışında bir yere gidemeyeceğini ve gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.⁴⁷³ Ayrıca Yûsuf b. Ömer'in sert yönetimi ve Kaysî yanlısı tutumu, Yemen kökenli kabileleri iyice bunaltmış, Zeyd b. Ali'nin başkaldırması için kabile liderleri sürekli teşvikte bulunmuşlardır.⁴⁷⁴ İsyân öncesi genel durum olarak, Emevîler'in baskıcı yönetim anlayışı, Ehli beyte yapılan zulümler, Hişâm'ın her fırsatta Zeyd b. Ali'yi aşağılaması, İslam'ın yönetim anlayışı olan şûra prensibinin lağv edilmesi, Zeyd b. Ali'yi isyana teşvik eden kimselerin bulunması, Zeyd'in hilâfetin Ehli beytten olması gerekliliğine inancı, Emevî-Haşimî arasında geçmişten beri var olan iktidar mücadelesi, Zeyd b. Ali'yi isyana sürükleyen başlıca sebeplerdir.⁴⁷⁵ Zira Zeyd b. Ali isyanını tek bir nedene bağlamanın mümkün olmayacağı âşikardır.

B) Yûsuf b. Ömer İle Zeyd b. Ali'nin Görüşmesi

Zeyd b. Ali, Dâvûd b. Ali ve Muhammed b. Ömer Irak valiliği döneminde Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin yanına gitmişler ve Hâlid de onlara bir takım hediyeler vermiştir. Görüşmeden sonra ise hediyelerle beraber Zeyd ve arkadaşları Medine'ye dönmüşlerdir. Hâlid azledilip yerine Yûsuf b. Ömer es-Sekafî Irak'a vali olduğu zaman, bu hediyeleri Halîfe Hişâm'a haber vermiş ve Hâlid'in, Zeyd'den on bin dinar karşılığında bir arazi satın aldığını, daha sonra bu araziyi tekrar iade ettiğini haber vermiştir. Bir nevi Zeyd ve Hâlid'in müştereken haksız ve hileli bir şekilde devlet malını çaldıklarını iddia etmiştir.⁴⁷⁶ Diğer bir rivayete göre ise Hâlid'in, Zeyd'e büyük miktarda mal verdiği belirtilmiştir.⁴⁷⁷ Yûsuf'un bu durumu arz etmesine mukabil Hişâm, Medine valisinden Zeyd'i ve Yûsuf'un gönderdiği mektupta ismi yazılı diğer Ehli beyt üyelerinin huzuruna gönderilmesini emretmiştir.⁴⁷⁸ Hişâm, Zeyd ile görüşmüş iddialar değerlendirilmiş ve yapılan

⁴⁷³ İsa Doğan, "Zeyd b. Ali ve Kelâmî Görüşleri", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun 1993, C:VII, S:VII, s. 143.

⁴⁷⁴ Geniş bilgi için bk. Apak, *age*, s. 222.

⁴⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 436-442. Ayrıca bk. Apak, *age*, s. 222.

⁴⁷⁶ Taberî, *age*, VII, 160; İsfahânî, *age*, s. 90; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 436-437; İbn Tiktakâ, *age*, s. 132; İbn Haldûn, *age*, III, 122.

⁴⁷⁷ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 112.

⁴⁷⁸ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 112; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 437; İbn Haldûn, *age*, III, 122. Diğer bir rivayete göre ise Yûsuf b. Ömer'in Hişâm'a göndermiş olduğu mektup Hişâm'ın eline geçtiği esnada, Zeyd b. Ali, Hişâm'ın huzurundaydı. Hz. Ali'nin vakıf mallarının idaresi konusunda amca oğullarıyla davalık olan Zeyd durumu Hişâm'a çözmesi için taşımıştır. Yûsuf b. Ömer'in mektubu Hişâm'a ulaştığında Zeyd ve beraberindekilerin, vakıf malları davası için Şam'da buldukları belirtilmiştir. Hişâm'ın huzuruna giden Zeyd orada da istediğini

görüşmede Zeyd'in hediyeleri kabul ettiğini,⁴⁷⁹ bunun dışında söylenen iddiaların ise tamamen yalan olduğunu yemin ederek beyan etmiştir. Hişâm, Zeyd b. Ali'nin savunmasından tam olarak tatmin olmamış olacak ki, Zeyd'in Irak'a, Yûsuf b. Ömer'in yanına gidip Hâlid ile yüzleşmesini istemiştir. Hişâm, Zeyd b. Ali'yi hesaba çekerken diğer yandan da Yûsuf b. Ömer, sabık vali Hâlid b. Abdullah'a bu araziye Zeyd'den satın alıp sonra tekrar ona hediye edip etmediğini sormuş, Hâlid de : “Kendisine ve atalarına hakaret ettiğim birine nasıl olurda mal veririm.” diyerek bu iddiayı yalanlamıştır.⁴⁸⁰

Irak'a Yûsuf b. Ömer'in yanına giden Zeyd b. Ali, Yûsuf tarafından oldukça soğuk karşılanmış ve vakit kaybedilmeden Zeyd'i sorgulama işlemine başlanmıştır. Yûsuf, Zeyd'e arazi meselesini sormuş, Zeyd ise cevaben “O (Hâlid) her cuma minberde benim atalarımın söverken nasıl olur da bana mal bırakır.”⁴⁸¹ şeklinde cevap vermiştir. Yûsuf bu cevaba tam kâni olmadığından dolayı Zeyd'den yemin etmesini istemiş, Zeyd de yemin etmiştir. Daha sonrasında hapiste olan Hâlid b. Abdullah huzura getirildi. Üzerinde eski bir aba bulunmaktaydı. Yûsuf aynı şekilde tekrar ona da sordu;

-Sen Zeyd'e emanet mal bıraktın mı, eğer bırakmış isen söyle de alalım.

Hâlid ise cevaben:

-Hayır, ben her cuma hutbesinde Zeyd'in atalarına hakaretler ettiğim halde nasıl olur da ona mal bırakırım, demiştir.⁴⁸²

bulamamıştır. Bk. Taberî, *age*, VII, 161, 165; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 438; İbn A'sem, *age*, IV, 313; İsfahânî, *age*, s. 90. Bu noktada Atçeken'in de belirttiği gibi “Her ne şekilde olursa olsun Zeyd b. Ali, Hişâm ile görüşmüş, onun hoşuna gitmeyen bazı sözler söylemiş ve bunlara kızan Halîfe Hişâm da ona karşılık vermiştir. Dolayısıyla ikisi arasında bir soğukluk girmiş ve Hişâm, Zeyd'i Kûfe Valisi Yûsuf b. Ömer'in yanına göndermiştir.” Bk. İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, s. 73.

⁴⁷⁹ Hâlid b. Abdullah valiliği boyunca Şîlre iyi muamelede bulunmaya çalışmış ve onların devlete küsmemeleri amacıyla birtakım hediyeler vermiştir. Geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, s. 69.

⁴⁸⁰ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 118; Taberî, *age*, VII, 166-67; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 437; İbn Kesîr, *age*, IX, 327. Zeyd b. Ali'nin, Hişâm'ın yanına gitmesi hususunda bir diğer rivayet ise, Yûsuf b. Ömer, Hişâm'a bir mektup yazmıştır. Mektubunda, Hâlid'in altı yüz bin dirhem parasının Zeyd de olduğu iddiasıdır. Bk. Ya'kûbî, *age*, II, 255.

⁴⁸¹ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 112; Taberî, *age*, VII, 166.-67; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 437; İbn Kesîr, *age*, IX, 327.

⁴⁸² Taberî, *age*, VII, 166-67; İbn Tiktakâ, *age*, s. 132; İbn Kesîr, *age*, IX, 327.

Zeyd, kendisine büyük miktarda mallar verildiği iddiasını Hâlid'e sormuş, Hâlid ise bu konuda kendisine Yûsuf tarafından işkence yaptırıldığını, işkence yüzünden böyle bir şey iddia ettiğini belirtmiştir.⁴⁸³ Yapılan çapraz sorgu neticesinde Zeyd, Yûsuf b. Ömer tarafından serbest bırakılmıştır. Çağdaş tarihçilerden Mâcid, ilk etapta Zeyd'in ayaklanma gibi bir düşünceye sahip olmadığını fakat Hâlid'in iddiaları üzerine Yûsuf b. Ömer'in kendisini Kûfe'ye çağırdığını, Yûsuf'un kendisine bir kötülük yapacağından korktuğu için Zeyd'in Halife Hişâm'ın yanına gittiğini belirtmiştir. Fakat Hişâm kendisine kötü muamelede bulununca Zeyd'de ayaklanma fikri ortaya çıkmıştır.⁴⁸⁴

Başka bir rivayete göre ise, Zeyd b. Ali'ye bir miktar emanet mal verdiği iddia edilen kişi Hâlid b. Abdullah değil, Hâlid'in oğlu Yezîd'dir. Yezîd b. Hâlid, Zeyd b. Ali de bir miktar emanet malı olduğunu Yûsuf b. Ömer'e söylemiş, bunun üzerine Yûsuf bu durumu mektupla Halife Hişâm'a bildirmiştir. Hişâm Medine valisinden Zeyd'i ivedi olarak Şam'a göndermesini istemiştir. Zeyd, Halife Hişâm ile görüşmüş ve Irak'a Yezîd b. Hâlid ile yüzleştirilmek üzere gönderileceği söylenmiştir. Zeyd b. Ali, Irak valisi Yûsuf b. Ömer'den çok çekiniyordu. Hişâm, Zeyd b. Ali'ye, "Irak'a Yûsuf'un yanına yüzleşmek için gideceksin." dediği zaman Zeyd oldukça endişeye kapılmış ve "Eğer beni Yûsuf'a gönderirsen sağ olarak bir daha görüşebileceğimizi sanmıyorum." demiştir. Hişâm ise bir mektup yazarım size bir şey yapmaz, gitmeniz gerek diyerek Zeyd ve arkadaşlarını Yûsuf'un yanına göndermiştir. Zeyd ile Medine'den gelenler arasında olan Mahzûmî kabilesinden Eyyüb b. Seleme Şam'da hapsedilmiş, diğerleri Yûsuf b. Ömer'in yanına gitmek üzere hareket etmişlerdir.⁴⁸⁵

Hişâm, Yûsuf'a bir mektup yazarak "Bu kişiler senin yanına vardıkları zaman Yezîd b. Hâlid ile yüzleşmek üzere bir araya getir. Eğer onlar Yezîd'in dediklerini tasdik ederlerse onları bana gönder, inkâr ederlerse Yezîd'e delilini sor. Eğer bir

⁴⁸³ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 436-37; İbn Kesîr, *age*, IX, 327.

⁴⁸⁴ Abdülmunim Mâcid, *et-Târihu's-Siyâsi lid 'Devleti'l-Arabiyye Asru'l-Hulefâi'l Emeviyyîn*, Kahire 1971, II, 283.

⁴⁸⁵ Taberî, *age*, VII, 161-62; İbn A'sem, *age*, IV, 313. Zehebî, Halife Hişâm ile Zeyd'in görüşmesinden bahsederken, Zeyd'in bir grup insanla beraber Hişâm'ı azletme niyetinde olduğunu, bunu öğrenen Yezîd b. Hâlid'in durumu Hişâm'a bildirmesi üzerine Hişâm'ın, Zeyd'i sorguya çektiğini belirtmiştir. Zeyd ise siyaset gereği bu düşüncelerin beyhude olduğunu ifade ederek, Hişâm'ın zulmünden kurtulmayı başarmıştır. Bk. Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 391.

delili yoksa ikinci namazından sonra yemin ettirerek onları serbest bırak.” demiştir. Yüzleşme sonucunda Yezîd b. Hâlid: “Benim onlarda az veya çok hiç malım yoktur.” demiştir. Bunun üzerine öfkelenen Yûsuf “Sen benimle mi yoksa Emîrû’l-Mümininle mi dalga geçiyorsun.” diyerek Yezîd’i çok ağır bir şekilde dövdürmüştür. Yezîd’in bu sopa neticesinde neredeyse öleceği belirtilir. Ayrıca bu sözü yayan kim varsa hepsi Yûsuf tarafından cezalandırılmıştır. Karşılıklı yapılan bu konuşma ve yüzleşmelerin ardından Yûsuf, Zeyd’in gitmesine izin vermiş, yaşanan bu konuşmaları ise Hişâm’a bildirmiştir.⁴⁸⁶

Kaynaklarda geçen diğer bir rivayette ise Hişâm, Yezîd b. Hâlid ve Zeyd b. Ali’yi huzuruna çağırılmış ve aralarında emanetleşme olmadığına dair onlara yemin ettirmiştir.⁴⁸⁷ Fakat gelişen hâdiseleri bir bütün olarak tahkîk edecek olursak bu rivayetin sıhhatli olmadığı kanaatindeyiz. Zeyd b. Ali, Kasrî ailesiyle yüzleştikten sonra Hişâm’ın yanına gitmemiş Kûfe’de kalmıştır.⁴⁸⁸

Burada bir noktaya özellikle değinmek istiyoruz. Yûsuf b. Ömer, Zeyd b. Ali ile Hâlid b. Abdullah’ı mı yoksa Yezîd b. Hâlid’i mi yüzleştirmiştir? Kaynaklarımız her iki rivayeti de zikretmiş, herhangi bir değerlendirmede bulunmamışlardır. Sonuç olarak araştırmacılara adeta iki seçenekten herhangi birine hamletme zorunluluğu gibi bir seçenek ortaya çıkmıştır. Yapılan araştırmalarda da yukarıda zikrettiğimiz iki rivayet aktarılmış ve tam olarak bir netlik kazandırılmamıştır. Rivayetler adeta ihtilaf olarak kalmıştır. Kaynaklarda geçen bu rivayetleri tahkîk edecek olursak, Zeyd b. Ali’nin hem Hâlid b. Abdullah ile hem de Yezîd b. Hâlid ile yüzleştirildiği kanaatinde olduğumuzu belirtmek isteriz. Çünkü Yezîd b. Hâlid de siyasetle ilgili olmuştur. Emevîler’in son halîfesi Mansûr’un ordusunda önemli bir rol üstlenmesi, babası Hâlid döneminde siyasetin içinde aktif olarak bulunması bu görüşümüzü desteklemektedir.

Halîfe Hişâm ve Yûsuf b. Ömer’in gelişen Abbâsî hareketi neticesinde oldukça endişeli oldukları âşikardır. Belki de Yûsuf b. Ömer, Zeyd b. Ali üzerinden Hişâm’ın gözüne daha çok girerek koltuğunu sağlama alma amacındaydı. Zeyd b. Ali

⁴⁸⁶ Taberî, *age*, VII, 161; İbn A’sem, *age*, IV, 314; İbnü-l-Esîr, *age*, IV, 436-437; İbn Kesîr, *age*, IX, 327.

⁴⁸⁷ İbnü-l-Esîr, *age*, IV, 436-437; İbn Kesîr, *age*, IX, 327.

⁴⁸⁸ Taberî, *age*, VII, 161, 167; İbn A’sem, *age*, IV, 314; İsfahânî, *age*, s. 91; İbnü-l-Esîr, *age*, IV, 437; İbn Tiktakâ, *age*, s. 132. Geniş bilgi için bk. Sarıçam, *age*, s. 334-347.

hem Yûsuf b. Ömer için hem de Hişâm için büyük bir rakipti ve ortadan kaldırılması elzemdi. Zira sebepsiz yere hem alim hem de siyâsî nüfuzu geniş bir insanı katletmek, belki de daha büyük isyanların ve toplumsal çözülmenin önünü açacaktı. Bu yüzden Zeyd'i ortadan kaldırabilmek için birtakım gerekçeler lazımdı. Yûsuf b. Ömer bulduğu en ufak ip ucunu mübalağa yaparak ele alıyor ve Zeyd'in üzerine gitmekten geri durmuyordu. Ayrıca Hişâm, Zeyd'in itibarını sarsabilmek için eline geçen her fırsatı büyük bir titizlikle değerlendirmiş,⁴⁸⁹ siyâsî rakibi Zeyd b. Ali'ye galiz hakaretlerde ve kötü niyetli yaklaşımlarda bulunmuştur.⁴⁹⁰

Zeyd, Hişâm ile görüşmek için Şam'a gitmiş fakat Hişâm Zeyd ile görüşmeyi ilk etapta kabul etmemiştir. Daha sonra Zeyd b. Ali'nin ısrarı üzerine Hişâm ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Zeyd konuşmaya başlayınca Hişâm hemen araya girerek "Sana değer vermiyorum, sen hilâfet istiyormuşsun, sen bir cariye çocuğusun, asla halîfe olamazsın." diyerek Zeyd'e hakaretler yağdırmıştır. Cevaben Zeyd: "Nebi'den başka hiç kimse Allah katında daha değerli değildir. O, İbrahim Peygamberin oğlu İsmail'in neslindedir. İsmail'in anası da bir cariyedir." şeklinde cevap vermiştir. Bu cevaba oldukça sinirlenen Halîfe Hişâm, Zeyd'in huzurundan çıkmasını istemiş, Zeyd ise "Çıkıyorum, ama artık hiç hoşuna gitmeyen bir tavır takınacağım." demiştir. Görüldüğü üzere Zeyd'in yaşamış olduğu hâdiseler adeta isyan etmesi için birer kıvılcım olmuştur. Yaşanan bu hâdiseden sonra Zeyd'in Kûfe'ye gittiği belirtilir.⁴⁹¹

Zeyd b. Ali'nin ayaklanma için Kûfe şehrini seçmesi dikkat çekicidir. Bunun sebepleri noktasında, Halîfe Hişâm'ın Irak valisi Yûsuf b. Ömer'e yazdıkları Kûfe'nin neden seçildiğini gözler önüne sermektedir. "Kûfelilerin Ehli beyte gösterdikleri sevgiyi, onlara aşırı bağlılıklarını biliyorsun. Kûfeliler Ehli beyte itaati kendilerine farz kılmakta, dini vecibelerini ancak onların tefsirine göre yerine getirmektedirler. Hatta onların, geleceği bilebileceklerine inanmaktadırlar."⁴⁹² Hişâm, Yûsuf b. Ömer'e yazdığı bu mektubunda Kûfe halkının Ehli beyte olan derin bağlılığını ifade etmektedir.

⁴⁸⁹ Taberî, *age*, VII, 163; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 438.

⁴⁹⁰ Taberî, *age*, VII, 165-166; Mes'ûdî, *age*, III, 170-71; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 438-439.

⁴⁹¹ Taberî, *age*, VII, 165-166; Mes'ûdî, *age*, III, 170-71; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 438-439.

⁴⁹² Vloten, *age*, s. 50.

Daha öncesinde de belirttiğimiz üzere Zeyd b. Ali, Emevî yöneticilerinin şûra ve istişareye dayalı olan devlet yönetimini lağv ettikleri, zorbalık, baskı ve zulümle insanlara muamelede buldukları gerekçesinden yola çıkarak ayaklandığı ifade edilmiştir.⁴⁹³ Şu hususta asla göz ardı edilmemelidir ki, İbn Tiktakâ'nın belirttiği gibi, Zeyd b. Ali kendisini hilâfete layık gören ve halîfelik makamının Ehli beytten olması gerekliliğini savunan bir kimseydi.⁴⁹⁴

C) Zeyd'in İsyân Hazırlıkları ve Yûsuf b. Ömer'in Tedbirleri

Zeyd, Kûfe'de ikamet ediyordu. Yûsuf, Zeyd'i aramaya başladığı zaman, onun Kûfe'de olduğu haber verilmiştir. Yûsuf onu getirtmek için elçi göndermiş, Zeyd, Yûsuf'un huzuruna gitmeyi kabul etmiş, fakat ağrılarından şikayetçi olduğunu belirterek Yûsuf'a bahane sunmuş ve Kûfe'de bir müddet daha kalmıştır. Yûsuf b. Ömer, Zeyd'in Kûfe'de kalmasından oldukça rahatsız olmuştur. Bir müddet sonra Yûsuf, Talha b. Ubeydullah'ı Zeyd'e göndererek, amca oğulları ile arasında zuhûr eden miras meselesini bahane ederek, Zeyd'in Kûfe'den çıkmasını istemiştir. Zeyd de bu isteği kabul ederek yola çıkmıştır.⁴⁹⁵

Burada dikkat çeken diğer bir husus ise, Halife Hişâm'ın Irak valisi Yûsuf'a yazmış olduğu mektuptur. Hişâm, Zeyd'in kişisel üstünlüklerinden korkmuş olacak ki Yûsuf'a şunları yazmıştır. “Zeyd b. Ali senin huzuruna geldiği vakit, onunla Hâlid'i yüzleştirmek için bir araya getir. Zeyd'i bir saat bile boş bırakma. Zira ben onu tatlı dilli, güzel konuşan, söz ifadelerinde gayet mâhir bir kimse olarak gördüm. Irak halkı onun etrafında toplanabilir.”⁴⁹⁶

Yûsuf b. Ömer'in emriyle Kûfe'den çıkmak için hareket eden Zeyd b. Ali, Kûfe yakınlarında bir mevki olan Kâdisiyye'ye⁴⁹⁷ diğer bir rivayete göre ise Sa'lebiyye⁴⁹⁸ ulaştığı zaman, Zeyd taraftarları gelmiş “Bizi bırakıp nereye gidiyorsun?” diyerek Zeyd'in gitmemesini istemişlerdir. Kûfe'de Zeyd'i destekleyen

⁴⁹³ İbn Tiktakâ, *age*, s. 132.

⁴⁹⁴ İbn Tiktakâ, *age*, s. 132.

⁴⁹⁵ Taberî, *age*, VII, 167-168, 171; İbnü-l-Esîr, *age*, IV, 440-441; İbn Kesîr, *age*, IX, 327; İbn Haldûn, *age*, III, 123.

⁴⁹⁶ Ya'kûbî, *age*, II, 255; Taberî, *age*, VII, 169-170.

⁴⁹⁷ Taberî, *age*, VII, 167-168, 171; İsfahânî, *age*, s. 91; İbnü-l-Esîr, *age*, IV, 440-441; İbn Kesîr, *age*, IX, 327; İbn Haldûn, *age*, III, 123. Kâdisiyye, Kûfe'ye 51 fersah (284 kilometre) uzaklıkta bulunmaktadır. Sulak ve verimli arazilere sahiptir. Hz. Ömer döneminde yapılan meşhur Kâdisiyye savaşı burada gerçekleşmiştir. Yâkût, *age*, s. 291-293.

⁴⁹⁸ Taberî, *age*, VII, 167; İbnü-l-Esîr, *age*, IV, 440-41.

oldukça yüksek sayıda⁴⁹⁹ Ehli beyt taraftarının kendisini beklediğini belirtmişlerdir. Zeyd ise “Dedeme ve babama yaptığınız gibi beni de yardımsız bırakmanızdan korkuyorum.”⁵⁰⁰ diyerek endişesini ifade etmiştir. Kûfeliler onu yalnız bırakmayacaklarına dair yemin etmişler, ayrıca kendilerinden olan birkaç kabilenin bile Emevî saltanatını yok etmeye muktedir olacağını belirterek Zeyd’e güven vermişler ve onun Kûfe’ye geri dönmesini sağlamışlardır.⁵⁰¹

Kûfe’ye ulaşan Zeyd, bir müddet orada gizlice ikamet etmiş, Sülemîoğullarının, Ezdîoğullarının ve Nasr b. Huzeyme’nin evleri başta olmak üzere birçok evde bulunmuştur. Zeyd, yerinin belli olmamasına çok dikkat etmiş ve sürekli farklı evlerde kalarak gizlenmeyi başarmıştır.⁵⁰² Bu gizlilik içerisinde kendisine gelen taraftarlarından da teker teker bey’at almıştır. Bey’at için gelenler “Biz sizleri Allah’ın kitabına, Resulünün sünnetine, zalimlerle cihada, zayıfları müdafaya ve mahrumlara yardıma, fey’i eşit olarak taksim etmeye, zulmü kaldırıp Ehli beyte yardım etmeye çağırıyoruz. Bunlar üzerine bey’at ediyor musunuz?” diyerek sormuştur. Zeyd taraftarları ise: “Evet, bey’at ediyoruz.” diyerek mukabelede bulunmuşlardır. Bunun üzerine Zeyd elini onların elinin üzerine koyarak “Allah’ın ahdi, misâkı, zimmeti ve Resulünün zimmeti ile taahhütte bulunuyorsunuz. Bey’atime vefa göstereceksiniz, düşmanım ile savaşacaksınız. Bana gizli ve alenî olarak samimi olup nasihat edeceksiniz.” dedi. Onlar yine “Evet!” deyince ellerini birbirine sürerek: “Allah’ım şahit ol.” demiştir.⁵⁰³ Zeyd ise bundan sonra davetinin tüm insanlara ulaştırılmasını isteyerek, davet alanının yalnızca Kûfe ile sınırlı olmadığını belirtmiştir.⁵⁰⁴ Zeyd kendisine gelenlerden gizli bir şekilde bey’at aldığı için, Yûsuf b. Ömer bir müddet bu durumdan haberdar olamamıştır.

Kûfelilerin daha önce hem Hz. Ali hem de Hz. Hüseyin’i yalnız bırakması, unutulmaması gereken bir meseledir. Zeyd b. Ali’ye amcasının oğlu Dâvûd b. Ali

⁴⁹⁹ Zeyd b. Ali’nin Kûfe’de ne kadar taraftarının olduğu ihtilafli bir meseledir. Kaynaklarda 15 bin, 40 bin ve 100 bin şeklinde rivayetler bulunmaktadır. Bk. Taberî, *age*, VII, 167-68; İbn A’sem, *age*, IV, 315; İsfahânî, *age*, s. 92; İbnü-l-Esîr, *age*, IV, 440-41.

⁵⁰⁰ Taberî, *age*, VII, 168; İbnü-l-Esîr, *age*, IV, 440-41; İbn Tiktakâ, *age*, s. 132.

⁵⁰¹ Taberî, *age*, VII, 166-168; İbn A’sem, *age*, IV, 315; İsfahânî, *age*, s. 91; İbnü-l-Esîr, *age*, IV, 440-441; İbn Tiktakâ, *age*, s. 132; İbn Haldûn, *age*, III, 122-123.

⁵⁰² Taberî, *age*, VII, 172; İbn A’sem, *age*, IV, 315.

⁵⁰³ Taberî, *age*, VII, 172-73; İbn A’sem, *age*, IV, 316-317; İbnü-l-Esîr, *age*, IV, 439; İbn Kesîr, *age*, IX, 327; İbn Haldûn, *age*, III, 122-123.

⁵⁰⁴ Taberî, *age*, VII, 173; İsfahânî, *age*, s. 92; İbn Tiktakâ, *age*, s. 132.

başta olmak üzere birçok kimse, Kûfelilerin geçmişte Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'e yaptıklarını hatırlatmış ve onlara güvenmenin büyük bir hata olacağını ifade etmişlerdir.⁵⁰⁵ Fakat hiçbir söz Zeyd'i ayaklanma fikrinden vazgeçirmeye yetmedi.⁵⁰⁶ Aksine Zeyd, bey'at için gelenlerden gizlice bey'at almaya devam etmiş, hatta evden eve bizzat kendi giderek, insanlardan Allah'ın kitabı ve Resülünün sünneti üzerine bey'at almıştır. Zeyd yalnızca Kûfe ile sınırlı kalmadı. Basra, Vâsıt, Medâin, Horasan, Rey, Cürcân ve Musul'a haberler göndererek, kendisine bey'at için insanları davet etti.⁵⁰⁷ Etki alanını genişletebilmek adına Zeyd b. Ali siyâsî evlilik dahi yapmıştır.⁵⁰⁸

D) Zeyd'in İsyanından Yûsuf'un Haberdar Olması

Zeyd'in bir müddet gizlice sürdürdüğü isyan hazırlıklarından sonra, Hîre'de⁵⁰⁹ bulunan Yûsuf b. Ömer'e, Süleyman b. Sürâka el-Bârikî tarafından isyan hazırlıkları haber verilmiştir.⁵¹⁰ Tecrübeli vali Yûsuf, isyandan bir hafta evvel durumdan haberdar olmuş,⁵¹¹ hemen harekete geçerek Zeyd'in yakalanması için gerekli tedbirleri almaya başlamıştır. Yûsuf b. Ömer, Musul ve civarındaki bölgelere gönderilmek üzere, Zeyd tarafından gönderilen biat mektuplarını yakalamıştır.⁵¹² Yûsuf mektup kendisine ulaştırılıp okununca oldukça öfkelenmiş, mektubu yakalatan Zeyd'in adamının kafasını kestirmiştir.⁵¹³ Yûsuf her yerde Zeyd'i aratıyor ve bulunması için var gücüyle gayret ediyordu. Zeyd'e bey'at eden Şiîler bu durumdan korkmuş olmalı ki, Zeyd b. Ali'nin yanına gitmişler ve ona Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in halîfelik durumu hakkında sorular sormuşlardır. Zeyd her iki halîfeyi de

⁵⁰⁵ Taberî, *age*, VII, 167, 171; İbn A'sem, *age*, IV, 315; Mes'ûdî, *age*, III, 170; İsfahânî, *age*, s. 91; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 439-441; İbn Kesîr, *age*, IX, 327; İbn Haldûn, *age*, III, 122-123. Bu konuda Kûfelilerin durumunu özetleyen Abdullah b. Hasan b. Hasan tarafından kaleme alınarak Zeyd'e gönderilen mektup kayda değerdir. Abdullah, Zeyd'e hitaben yazdığı mektupta: "Kûfeliler görünüşte cakalı ve mütekebbir, iç yüzleri itibariyle sönük, rahat zamanında kavgacı ve geçimsiz, savaş anında sabırsız ve sebatsızdırlar. Dilleri ileri sürer, fakat kalpleri desteklemez." Bk. İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 442.

⁵⁰⁶ Taberî, *age*, VII, 167-68; İsfahânî, *age*, s. 91; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 441.

⁵⁰⁷ Taberî, *age*, VII, 171; İsfahânî, *age*, s. 92; İbn Tiktakâ, *age*, s. 132-133.

⁵⁰⁸ Taberî, *age*, VII, 171-72; İbn A'sem, *age*, IV, 315-316; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 442; İbn Haldûn, *age*, III, 123.

⁵⁰⁹ Taberî, *age*, VII, 167, 180; İsfahânî, *age*, s. 93; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 448; İbn Kesîr, *age*, IX, 329; İbn Haldûn, *age*, III, 124.

⁵¹⁰ Taberî, *age*, VII, 180; İsfahânî, *age*, s. 92; İbn A'sem, *age*, IV, 317; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 448; İbn Kesîr, *age*, IX, 329.

⁵¹¹ Yiğit, *age*, s.110.

⁵¹² Zeyd'in yazdığı mektubun tamamını İbn A'sem rivayet etmiştir. Mektubun tamamı için bk. İbn A'sem, *age*, IV, 317-318.

⁵¹³ İbn A'sem, *age*, IV, 318.

hayırla yâd edip, onların devletin başına geçerek Kur'an ve sünnete göre adaletle hükmettiklerini belirtmiştir. Ayrıca "Allah onları bağışlasın, ailemden onlar hakkında kötü söz söyleyen kimseye rastlamadım, bende onlar hakkında iyilikten başka bir şey söylemem." demiştir.⁵¹⁴ Zeyd'in bu sözleri üzerine, ileride Râfıza (Sahabeyi ta'na cevaz verenler) olarak isimlendirecek olan bazı kimseler, Zeyd'e tepki göstererek Emevîlerle savaşmanın da manasız ve gereksiz olacağını belirterek daha önce yapmış oldukları bey'atlerini bozdular.⁵¹⁵ Zeyd ise bu yönetimin Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in yönetimleri gibi olmadığını, hem kendilerine hem insanlara zulmettiğini belirtmiş ise de ona bey'at edenlerin çoğunluğu, Zeyd'i dinlemeyerek yanından ayrılmışlardır.

Zeyd b. Ali'yi yalnız bırakan bu taifeye Râfizîler, onunla beraber ayaklanmaya katılanlara ise Zeydiyye ismi verilmiştir.⁵¹⁶

E) Yûsuf b. Ömer'in Zeyd İsyanını Bastırması

Zeyd b. Ali'nin isyanı başlatmış olduğu tarih ihtilaflıdır. Kaynaklar Zeyd b. Ali'nin isyanı ve katlinin 121/739⁵¹⁷ veya 122/740⁵¹⁸ yılında olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla Zeyd isyanını tam manasıyla hicri 121 veya 122 gibi net bir tarih zikretmek isabetli bir karar olmayacaktır. Taberî'de geçen rivayetlerde, Zeyd'in Kûfe'de 4,⁵¹⁹ 5⁵²⁰ veya 10 ay⁵²¹ kaldığı ve daha sonra ayaklanma için harekete geçtiğine dair rivayetler bulunmaktadır. İsfahânî ise Zeyd'in Kûfe'de 10 küsur ay kaldığını belirtir.⁵²² Zeyd kendisine biat edenlere 121/739, diğer rivayete

⁵¹⁴ Taberî, *age*, VII, 180-181; İbn A'sem, *age*, IV, 318; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 449; İbn Kesîr, *age*, IX, 330.

⁵¹⁵ Taberî, *age*, VII, 180-181; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 448-449; İbn Kesîr, *age*, IX, 330.

⁵¹⁶ Taberî, *age*, VII, 181; İbn A'sem, *age*, IV, 318-319; İbn Kesîr, *age*, IX, 330. Zeyd b. Ali'ye daha önce bey'at eden insanların çoğu, onun ayaklanma çağrısına uymamıştır. Onunla beraber ayaklanmaya katılanlar yalnızca 218 kişidir. Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in halifeliklerinin meşru olduğunu belirten Zeyd, her iki halifeyi de hayırla anmıştır. Bu görüşlerinden dolayı, kendisini terk eden kişilere Râfıza adı verilmiştir. Yusuf Gökalp, "Zeydiyye", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, 328-331.

⁵¹⁷ İbn Kuteybe, *age*, s. 365; Taberî, *age*, VII, 160; İsfahânî, *age*, s. 98; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 436; Ebî'l-Fidâ, *age*, I, 283; İbn Kesîr, *age*, IX, 327.

⁵¹⁸ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 436, 451; Nüveyrî, *age*, XXI, 458; Ebî'l-Fidâ, *age*, I, 283; İbn Kesîr, *age*, IX, 327; Halife b. Hayyât, *age*, s. 353; Taberî, *age*, VII, 160; İsfahânî, *age*, s. 92.

⁵¹⁹ Taberî, *age*, VII, 167.

⁵²⁰ Taberî, *age*, VII, 167.

⁵²¹ Taberî, *age*, VII, 171. Wellhausen'de Zeyd'in Kûfe'de 10 ay kaldığını kabul etmiştir. Bk. Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 158.

⁵²² İsfahânî, *age*, s. 92.

göre ise 122/740 Safer ayının ilk gecesi buluşma kararını duyurdu.⁵²³ Zeyd'in emriyle artık ayaklanma için son hazırlıklar tamamlanmış olacaktı.⁵²⁴ Bu durumu öğrenen Yûsuf b. Ömer, emrindeki Kûfe valisi Hakem b. Salt'a haber verip, büyük Kûfe mescidinde halkın toplanmasını emretti.⁵²⁵ Camiye hapsedilen Zeyd taraftarları Wellhausen'in tabiriyle "Girişecekleri akılsızca hareketten böylece korunmuş olmaktan pek memnun kalmış idiler."⁵²⁶ Zeyd'in ayaklanmasından bir gün önce Yûsuf'un yaptığı bu hamle, Zeyd'i oldukça zor durumda bırakmıştır. Zeyd aynı gece harekete geçmiş ve ona tabi olan insanlar ateşler yakarak "Ya Mansur Ya Mansur! (Zafer, Zafer!)" diyerek isyana katılacak olanları kendi etraflarında toplamaya çalışmışlardır.⁵²⁷

Kûfe'de Şurta'nın (güvenlik teşkilatı) başında Amr b. Abdurrahman⁵²⁸ ve beraberinde Şamlılardan oluşan bir grup insanla Ubeydullah b. Abbâs el-Kindî bulunuyordu.⁵²⁹ Fecir vaktinde Zeyd ile beraber toplamda 218 kişi vardı.⁵³⁰ Zeyd bu duruma şaşırılmış ve diğer bey'at edenlerin nerede olduğunu sormuştur. Bey'at eden diğer insanların mescitte kuşatma altında olduğu cevabını alınca,⁵³¹ böyle bir bahane olamaz diyerek haklı bir sitemde bulunmuştur.⁵³²

Zeyd taraftarlarından Kâsım Tübbeî⁵³³ ve yanında bulunan arkadaşı, Yûsuf b. Ömer'le fiili çatışmaya girerek katledildiler. Bunlar, isyanı başlatan ilk kimselerdi.⁵³⁴

⁵²³ Ya'kûbî, *age*, II, 356-357; Taberî, *age*, VII, 181; Mes'ûdî, *age*, III, 170; Nüveyrî, *age*, XXI, 458; İbn Kesîr, *age*, IX, 330.

⁵²⁴ Ya'kûbî, *age*, II, 356-357; İsfahânî, *age*, s. 92; İbn Kesîr, *age*, IX, 330.

⁵²⁵ Taberî, *age*, VII, 181; İbn A'sem, *age*, IV, 319; İsfahânî, *age*, s. 92; İbn Kesîr, *age*, IX, 330; İbn Haldûn, *age*, III, 124.

⁵²⁶ Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 159.

⁵²⁷ Taberî, *age*, VII, 182; İbn A'sem, *age*, IV, 319; İsfahânî, *age*, s. 92; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 448; İbn Haldûn, *age*, III, 124.

⁵²⁸ Şurta'nın başında Yûsuf b. Ömer devrinde görev yapmış isimlerden biride Abbâs b. Sa'd idi. Bk. Belâzürî, *Ensâb*, IX, 115; İsfahânî, *age*, s. 93; İbn Hallikân, *age*, VII, 107; İbn Haldûn, *age*, III, 124.

⁵²⁹ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 118; Taberî, *age*, VII, 180; İbn A'sem, *age*, IV, 320; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 448; İbn Haldûn, *age*, III, 124. İsfahânî bunun adını bir yerde Abdullah, başka bir yerde ise Ubeydullah olarak zikretmiştir. Bk. İsfahânî, *age*, s. 93-94.

⁵³⁰ İsfahânî, *age*, s. 93; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 449; İbn Kesîr, *age*, IX, 330. İbn A'sem ve İbn Haldûn ise Zeyd ile beraber ayaklanmaya katılanların sayısının 220 kişi olduğunu belirtmişlerdir. Bk. İbn A'sem, *age*, IV, 319; İbn Haldûn, *age*, III, 124.

⁵³¹ Taberî, *age*, VII, 182; İbn A'sem, *age*, IV, 319; İsfahânî, *age*, s. 93; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 449; İbn Kesîr, *age*, IX, 330.

⁵³² Taberî, *age*, VII, 182; İbn A'sem, *age*, IV, 319-320; İsfahânî, *age*, s. 93; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 449.

⁵³³ Kûfeli olan Kâsım Tübbeî adındaki bu zat, Zeyd b. Ali'ye samimi olarak biat ederek ona sadık kalmış ve Yûsuf b. Ömer'e karşı savaşmış bir kimsedir. İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 449.

Kâsım'ın kafası kesilmiş ve ayaklanmaya katılanlara korku vermek amacıyla sarayın kapısına asılmıştı.⁵³⁵ Yûsuf'un Kûfe valisi Hakem b. Salt, pazar (sûk) ve mescidin yollarını kapatarak birtakım tedbirler almıştı. Hakem, Zeyd'in fiili olarak isyanı başlattığını bölge valisi Yûsuf b. Ömer'e haber vermesi için, Ca'fer b. Abbâs liderliğinde 50 süvariye Hîre'ye göndermiştir. Kûfe valisi Hakem, Hîre'den Yûsuf b. Ömer'den gelecek emirleri bekliyordu. Yûsuf b. Ömer'in emriyle, Reyyân b. Seleme Errâni önderliğinde iki bin kişi, beraberlerinde üç yüz yaya ve mancınıkçı ile Zeyd isyanını bastırmak üzere Kûfe'ye doğru yola çıkmışlardır. Gelen takviye ekiple beraber Kûfe valisi Hakem harekete geçmeye başlamıştır. Öncü birliklerden sonra Yûsuf b. Ömer'de Kûfe'ye doğru hareket etmiş ve Kûnâse'ye⁵³⁶ ulaşmışlardır.⁵³⁷

Zeyd, kendisi ile savaşmayı bekleyen bir grup Şamlı ile savaştı ve onları mağlup etti. Kûnâse denen mevkîde tekrar başka bir grup savaşçı ile cenk etti ve onları da yenmeyi başardı. Daha sonra Yûsuf b. Ömer ile Zeyd'in adamları karşı karşıya gelmişlerdi. Yûsuf b. Ömer ve Zeyd bir müddet burada birbirlerine bakmışlar, fakat aralarında herhangi bir çatışma olmadan Zeyd, Kûfe mescidine doğru yönelmiştir.⁵³⁸ Zeyd mescide kadar ilerlemeyi başarmıştı. Zeyd'in arkadaşları kapıların üzerinden sancakları içeri sokuyorlar ve Kûfe mescidinin Fil kapısından "Ey mescittekiler! Zilletten izzete çıkın, din ve dünyaya çıkın. Siz şu anda din ve dünya dahilinde değilsiniz."⁵³⁹ diyorlardı. Diğer taraftan mescidin üst tarafına çıkan Şamlılar, Zeyd ve taraftarlarına taş atarak onları uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Zeyd isyanının sonucu bir türlü neticelenmemişti.

Geç saatlere kadar süren çatışmaların ardından Yûsuf b. Ömer, Abbâs b. Sa'd önderliğinde Şamlılardan müteşekkil bir orduyu Zeyd ile savaşmaları için gönderdi. Burada başlayan savaş neticesinde Zeyd yine galip gelmişti.⁵⁴⁰ Akşam yine savaşa tutuştular fakat sonuç yine aynıydı. Şamlılar Zeyd taraftarları karşısında

⁵³⁴ Taberî, *age*, VII, 182; İsfahânî, *age*, s. 92-93; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 449.

⁵³⁵ Taberî, *age*, VII, 182; İsfahânî, *age*, s. 92-93.

⁵³⁶ Kûfe'nin mahallelerinden biridir. Dineverî, *age*, s. 381. (dipnot)

⁵³⁷ Taberî, *age*, VII, 182-83; İsfahânî, *age*, s. 93-94; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 449; İbn Kesîr, *age*, IX, 330.

⁵³⁸ İsfahânî, *age*, s. 94.

⁵³⁹ Taberî, *age*, VII, 184; İbn A'sem, *age*, IV, 321; İsfahânî, *age*, s. 94; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 450; İbn Haldûn, *age*, III, 124.

⁵⁴⁰ Taberî, *age*, VII, 185; İsfahânî, *age*, s. 95-96; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 450; İbn Haldûn, *age*, III, 124-125.

tutunamıyorlardı. Komutan Abbâs durumu Yûsuf'a haber vererek mancınık ekibi göndermesini istedi. Gelen mancınıklar ile ağır zaiyat veren Zeyd taraftarları, gecenin karanlığından da faydalanarak geri çekilmeye başladılar.⁵⁴¹

Gece boyu süren şiddetli çarpışmaların ardından Yûsuf askerlerini toplamış ve Zeyd'le karşı karşıya gelmişlerdir. Yûsuf b. Ömer, Zeyd ve taraftarlarını geri püskürtmüş ve son hamleyi indirmek için hücumla geçmiştir. Zeyd b. Ali karşısındaki kalabalıktan dolayı geri çekilmek zorunda kalmıştır. Gece karanlığına kadar çarpışmalar şiddetli bir şekilde devam etmiştir.⁵⁴²

Gecenin karanlığında devam eden şiddetli çatışmalar esnasında, Zeyd'in sol taraf alnından isabet eden bir ok ağzına kadar gelmişti. Zeyd'i, gizlenmiş oldukları evlerden birine götüren arkadaşları bir tabip buldular. Doktorun oku çıkarması sonucunda Zeyd hayatını kaybetti.⁵⁴³ Liderlerini kaybeden Zeyd taraftarları artık umutlarını tamamen kaybetmişler ve isyanı sürdürmeyi bırakmışlardır. Yûsuf b. Ömer, Zeyd'in yaralanmış neferlerini arıyor, ayrıca Zeyd'i bulabilmek için yaralı olan tüm şahısların sorguya çekilmesini istiyordu.⁵⁴⁴

Zeyd'e biat eden binlerce Kûfeliden, isyan günü etrafında yalnızca 218 kişinin kalması, üzerinde durulması gereken ayrı bir noktadır. Zira Zeyd'i uyarıların onun akıbetinin de dedesi Hz. Hüseyin gibi olacağını ve Kûfelilere güvenilmemesi gerektiğini defaatle belirtmişlerdir.⁵⁴⁵

Zeyd'in cenazesi arkadaşları tarafından saklanmış, Yûsuf'un cenazeye zarar vermemesi için gizli bir şekilde defnetme kararı almışlardır. Zeyd'in cenazesinin nereye defnedileceği hususu, taraftarları arasında ayrı bir tartışma konusu olmuştur.⁵⁴⁶ Zeyd'in arkadaşları onu bir çukura gömerek üzerine su doldurma fikrinin isabetli olacağını, böylece Zeyd'in cansız bedenine müslu uygulanamayacağı düşüncesiyleydiler. Zeyd'i defnettikten sonra yeri belli olmasın diye üzerini su ile

⁵⁴¹ Taberî, *age*, VII, 186; İsfahânî, *age*, s. 95-96; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 451.

⁵⁴² İsfahânî, *age*, s. 96; İbn Tiktakâ, *age*, s. 133; İbn Kesîr, *age*, IX, 330.

⁵⁴³ İbn Sa'd, *age*, VII, 332; İbn A'sem, *age*, IV, 322-323; Mes'ûdî, *age*, III, 171; İsfahânî, *age*, s. 96; İbn Tiktakâ, *age*, s. 133; Ebî'l-Fidâ, *age*, I, 283; İbn Kesîr, *age*, IX, 330.

⁵⁴⁴ İbn A'sem, *age*, IV, 322; Ebî'l-Fidâ, *age*, I, 283; İbn Kesîr, *age*, IX, 331.

⁵⁴⁵ İsfahânî, *age*, s. 91; İbn Haldûn, *age*, III, 123. Ayrıca bk. Yiğit, *age*, s.108-110.

⁵⁴⁶ Taberî, *age*, VII, 186; İsfahânî, *age*, s. 97; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 451; İbn Kesîr, *age*, IX, 331.

doldurdular.⁵⁴⁷ Böylece Zeyd b. Ali'nin cansız bedeninin zarar görmemesini amaçlamışlardır.

Yûsuf b. Ömer ise her yerde Zeyd b. Ali'nin cansız bedenini arattırıyordu. Zeyd'in Sindli kölesi, Zeyd defnedildiğinde oradaydı ve Yûsuf'un adamlarına Zeyd'in yerini bizzat onun gösterdiği ifade edilmektedir.⁵⁴⁸ Zeyd'in cenazesi çıkarılmış ve kafası kesilerek Kûfe valisi Hakem b. Salt tarafından Hîre'de bulunan Yûsuf b. Ömer'e gönderilmiştir. Zeyd ve onun arkadaşları Nasr b. Huzeyme, Muâviye b. İshak b. Zeyd b. Hârise el-Ensârî ve Ziyad el-Medinî'nin cenazelerini Yûsuf b. Ömer çarımha gererek astırmıştır.⁵⁴⁹ Ayrıca Yûsuf sevincinden dolayı çevresindeki insanlara bahşişler dağıtmış,⁵⁵⁰ Zeyd'in kesik başını Halîfe Hişâm'a göndermiştir. Zeyd'in kesik başı Hişâm'ın emriyle Dımaşk şehrinin kapısına asıldı.⁵⁵¹ Başka bir rivayete göre ise daha sonra Şam'dan Medine'ye gönderildi.⁵⁵² Bazı kaynaklarda Zeyd'in cansız vücudunun uzun bir müddet çarımha gerili olarak kaldığı ifade edilir.⁵⁵³ İbn A'sem ise Zeyd'in yalnızca 3 gün çarımha gerili olarak kaldığını ifade etmiştir.⁵⁵⁴

Yûsuf b. Ömer, Zeyd'in katli sonrasında Kûfelilere bir hutbe irad etmiştir. Minbere çıktıktan sonra Hz. Ali ve Ehli beyte hakaretler etmiş, daha sonra da Kûfe halkının tamamına ağır hakaret ve küfürlerde bulunmuştur.⁵⁵⁵ Yûsuf hutbesinde "Ey Kûfe halkı! Allah'a yemin ederim ki ben sizden bir grubu öldürmek için halîfeden izin istedim. Eğer bana izin verirse savaşçılarınızı öldürür, çoluk çocuk ve kadınlarınızı esir alırım. Ben sadece hoşlanmadığınız şeyleri sizlere söylemek için

⁵⁴⁷ Taberî, *age*, VII, 186; Mes'ûdî, *age*, III, 171; İsfahânî, *age*, s. 97; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 451; İbn Tiktakâ, *age*, s. 133; İbn Kesîr, *age*, IX, 331; İbn Haldûn, *age*, III, 124. Yakub nehrine defnedildiği de söylenmiştir. Bk. Taberî, *age*, VII, 188; İbn Kesîr, *age*, IX, 331.

⁵⁴⁸ Taberî, *age*, VII, 187; İsfahânî, *age*, s. 97; İbn Kesîr, *age*, IX, 331.

⁵⁴⁹ Müberred Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb*, Thk. Abdülhamîd Hendâvî, Kâhire 1998, III, 151; Taberî, *age*, VII, 188; İbn A'sem, *age*, IV, 322-323; Mes'ûdî, *age*, III, 171; İsfahânî, *age*, s. 97; İbn Tiktakâ, *age*, s. 133; Ebî'l-Fidâ, *age*, I, 283; İbn Kesîr, *age*, IX, 331; İbn Haldûn, *age*, III, 124-125.

⁵⁵⁰ Taberî, *age*, VII, 188.

⁵⁵¹ İbn Sa'd, *age*, VII, 332; Taberî, *age*, VII, 189; Mes'ûdî, *age*, III, 171; İsfahânî, *age*, s. 97; Ebî'l-Fidâ, *age*, I, 283; İbn Haldûn, *age*, III, 125.

⁵⁵² İbn Sa'd, *age*, VII, 332; Taberî, *age*, VII, 189; Mes'ûdî, *age*, III, 171.

⁵⁵³ İbn Sa'd, *age*, VII, 332; Taberî, *age*, VII, 189; İbn A'sem, *age*, IV, 332; Mes'ûdî, *age*, III, 171; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 451; İbn Tiktakâ, *age*, s. 133; Ebî'l-Fidâ, *age*, I, 283; İbn Kesîr, *age*, IX, 331.

⁵⁵⁴ İbn A'sem, *age*, IV, 325. Sariçam da diğer kaynakların aksine İbn A'sem'e katıldığını ifade eder. Geniş bilgi için bk. Sariçam, *age*, s. 344-346.

⁵⁵⁵ Taberî, *age*, VII, 191; İbn A'sem, *age*, IV, 323; İbn Kesîr, *age*, IX, 331.

minbere çıktım.”⁵⁵⁶ diyerek böyle bir ayaklanmanın bir kez daha yaşanmaması için halkı tehdit edip korkutmayı amaçlamıştır. Yûsuf b. Ömer’in, Zeyd b. Ali’nin hanımını huzuruna getirttiği ve ağır hakaretler ettikten sonra kadının üzerindeki elbiseleri yaktırdığı iddia edilmiştir. Daha sonra celladını çağırıp Zeyd’in hanımını öldürtmüştür. Bu hanımın cesedi yol ortasında bir yere atılmış ve daha sonra akrabaları tarafından bulunarak defnedilmiştir.⁵⁵⁷

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Kûfe’de Yûsuf b. Ömer’in valilik yaptığı muhitte, kendisine bağlı insanlarla ayaklanmayı başlatan Zeyd b. Ali isyanı başarısız olmuş, öldükten sonra çarmıha gerili bir şekilde asılmıştır.⁵⁵⁸ Bu olay karşısında Halîfe Hişâm’ın oldukça müteessir olduğu da zikredilir.⁵⁵⁹ Hatta İbn Kuteybe, bu elim hâdiseden sonra Hişâm’ın Irak valisi Yûsuf b. Ömer’i azlettiğini ifade eder.⁵⁶⁰ Fakat İbn Kuteybe’nin zikrettiği bu bilgi diğer kaynaklarca kabul görmemiştir. Yûsuf b. Ömer 126/744 yılına kadar görevinde kalmıştır. Dolayısıyla İbn Kuteybe’nin bu rivayeti doğru değildir. Halîfe Hişâm’ın, Zeyd b. Ali’nin katline üzüldüğüne dair rivayetleri tahkik edecek olarsak, Hişâm, halk ve alimler tarafından oldukça sevilen, peygamber soyundan gelen böylesine nüfûz sahibi birini katlettirdiği için meydana gelebilecek isyanları önleyebilmek ve halkın öfkelerini bir nebze olsun dindirebilmek adına, bu şekilde timsah gözyaşları dökerek süslü siyâsî söylemlerde bulunmuş olabilir. Bu ihtimalin elbette göz ardı edilmeyecek kadar önemli olduğu kanaatindeyiz. Zira Hişâm’ın, Zeyd b. Ali’ye olan düşmanlığı kaynaklarca zikredilen ve unutulmaması gereken bir husustur.

İbn Kesîr isyan öncesinde Hişâm’ın, Irak valisi Yûsuf b. Ömer’e bir mektup yazdığını belirtir. Hişâm mektubunda “Senin hiçbir şeyden haberin yok. Zeyd Kûfe’de güçlenmiş vaziyette, halk ise onun halîfe olması için bey‘at ediyor. Onu ısrarla ara, bulduğunda eman ver, kabul etmezse onunla savaş.”⁵⁶¹ emrini vermiştir. Ayrıca Yûsuf tarafından Zeyd b. Ali’nin çarmıha gerilmesine Hişâm herhangi bir tepki göstermemiş ve Yûsuf b. Ömer’e müslu yapmaması yönünde bir tavsiyede de

⁵⁵⁶ Taberi, *age*, VII, 191; İbn A‘sem, *age*, IV, 323; İbn Kesîr, *age*, IX, 331.

⁵⁵⁷ İbn A‘sem, *age*, IV, 323.

⁵⁵⁸ İbn Sa‘d, *age*, VII, 332; Müberred, *age*, III, 151; Taberî, *age*, VII, 191; Mes‘ûdî, *age*, III, 171; İsfahânî, *age*, s. 97-98; İbn Tiktakâ, *age*, s. 133; İbn Haldûn, *age*, III, 122-125.

⁵⁵⁹ İbn Sa‘d, *age*, VII, 332; Taberî, *age*, VII, 188; İbn Kesîr, *age*, IX, 352.

⁵⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve ‘s-Siyâse*, Thk. Ali Şîrî, Beyrut 1990, II, 142-143.

⁵⁶¹ İbn Kesîr, *age*, IX, 331.

bulunmamıştır. Zeyd'in kesik başının Dimaşk kapısında sergilenmesi, Hişâm'ın Zeyd hakkında üzüldüğü iddiasını neredeyse tamamen çürütmektedir. Zeyd'in katlinde Hişâm iyi polis rolünü oynamış, kötü polis rolü ise Emevî saltanatının sadık valisi Yûsuf b. Ömer'e kalmıştır.

Zeyd'in ayaklanması sonucu katledilmesi, zahiren isyanı ortadan kaldırmış gibi görünsede, var olan Abbâsî muhalefet hareketinin daha da güçlenmesine sebep teşkil etmiştir. Hişâm, Zeyd'in katlinden sonra Irak valisi Yûsuf'a mektup yazmış, mektubunda Kûfe halkının atıyyelerinin (hediyelerinin) ve erzaklarının artırılmasını istemiştir. Yûsuf halifeden aldığı emir neticesinde Kûfe halkını mescide toplamış ve atıyyelerinin artırılacağını bildirmiştir.⁵⁶² Bu durumun olası bir ayaklanmayı ve tepkiyi önleme amacına dönük olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca İmam-ı A'zam Ebû Hanife gibi din alimlerinin de Emevîlere karşı muhalif cephede yer alması, Abbâsî hareketi açısından ciddi bir güçtür.⁵⁶³ Zira Brockelmann "Zeyd'in katledilmesinin ve bu ayaklanmanın Emevî Hanedanının inkırazını hazırlayan ve birbirini kovuşturmuş bir sürü Şîî hareketlerinin ancak ilki." olarak ifade eder.⁵⁶⁴ Dolayısıyla Zeyd b. Ali'nin isyanı küçük fakat etkisi Emevî devletini ortadan kaldıracak kadar tesirli ve büyük olmuştur diyebiliriz.

3.4.3. Yahya b. Zeyd İsyanı

Zeyd b. Ali üç evlilik gerçekleştirmiş, bu evliliklerden bir kız ve Yahya, İsa, Hüseyin, Muhammed adlı dört erkek çocuğu olmuştur.⁵⁶⁵ Diğer çocuklara nazaran Yahya, siyasetle daha ilgili olmuş, babasıyla beraber yolculuklar yapmıştır.

Zeyd'in Kûfe'de katledilmesinden sonra Yahya'nın nereye gittiği ihtilaflıdır. Bir rivayete göre o, Horasan'a bağlı Belh bölgesinde Hureyş b. Amr'ın evinde gizlenmiştir.⁵⁶⁶ Diğer bir rivayete göre ise onun, Kerbelâ'ya gelip buradan Ninova'ya geçtiği ve Bişr b. Abdülmelik'in mevlâsı olan Sâbık'a misafir olduğu belirtilir.⁵⁶⁷ Bunların dışında başka bir rivayette ise, Esedoğulları'ndan biri Yahya'ya

⁵⁶² İbn A'sem, *age*, IV, 324.

⁵⁶³ Yiğit, *age*, s. 110; Sarıçam, *age*, s. 342.

⁵⁶⁴ Brockelmann, *age*, s. 88.

⁵⁶⁵ Saffet Köse, "Zeyd b. Ali", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, 313-316.

⁵⁶⁶ İbn A'sem, *age*, IV, 325; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 472; İbn Kesîr, *age*, X, 5; İbn Haldûn, *age*, III, 130.

⁵⁶⁷ İbn A'sem, *age*, IV, 325; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 451. İsfahânî Yahya'nın yanında toplam 10 nefer olduğunu belirtir. Bk. İsfahânî, *age*, s. 104.

“Horasanlılar sizin yanınızdadır, onların yanına gitseniz daha iyi olur.” demiş, Yahya ise “Şu anda oraya gitmem nasıl mümkün olur.” diye sormuştur. Eserdeğullarına mensup bu zat ise, “Yûsuf’un adamları tarafından takip edilmen zamanla azalır, oraya gidersin.” diyerek karşılık vermiştir. Bu adam Yahya’yı bir gece kendi evinde gizlemiş, sonra Abdülmelik b. Bişr’in yanına götürmüştür. Abdülmelik b. Bişr’in Zeyd ile akrabalık bağı olduğu da ifade edilmiştir. Yahya’yı, Abdülmelik b. Bişr’e götüren adam “Zeyd öldürüldü, bu da onun henüz genç, suçsuz oğludur. Eğer Yûsuf, Yahya’yı bulursa öldürür.” diyerek Yahya’yı himayesine alması teklifinde bulunmuştur. Bu hâdise sonrasında Yahya bir müddet burada kalmış, daha sonra Zeydîlerden bir grupla Horasan’a doğru hareket etmiştir.⁵⁶⁸

122/739-740 yılında Yahya’nın, Horasan’da etrafında insanların toplandığını haber alan Yûsuf, bu duruma kızarak “Ey Iraklılar! Yahya b. Zeyd tıpkı babasına benzer şekilde kadınlar gibi saklanarak yoluna devam ediyor. Eğer gözüme görünürse, babasını öldürdüğüm gibi onu da öldürürüm.”⁵⁶⁹ diyerek tehditte bulunmuş ve bunun neticesinde Yahya’nın çevresinde bulunan insanların korktuğu ve etrafından ayrıldıkları belirtilmiştir. Yûsuf’un bu ifadelerinden Yahya’nın gizlendiğini ve arandığını çok sarih bir şekilde anlayabiliriz.

Yahya b. Zeyd, Yûsuf tarafından aranmaktaydı. Bu gizlenme sürecinde yerinin bilinmemesi için farklı yerlere gitmiş olabileceği ve yukarıda zikredilen rivayetlerin tamamının, Yahya’nın farklı zamanlarda gizlenmek için gittiği yerler olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Kaynaklarda Yahya’nın gittiği yerler noktasında rivayetlerin farklı ve karışık olması Yahya’nın tam olarak nereye gittiği konusunda kuşuklar doğurmaktadır. Fakat İbn A’sem farklı olarak Yahya’nın kaçış serüvenini net olarak zikretmiştir. İbn A’sem’e göre, Yahya evvela Ninova’ya geçmiş akabinde ise adamlarıyla beraber Medâin’e gitmiştir. Ardından Serahs’ta kalmış, bir müddet sonra ise Belh’e geçmiş ve Hureyş b. Amr’ın evinde ikamet etmiştir. Bir müddet burada saklandıktan sonra Merv’e, Merv’den ise Cüzcan’a geçmiştir. Yûsuf b. Ömer ve Nasr b. Seyyâr’ın sıkı takibinde olan Yahya, gece karanlığında Cüzcan’dan tekrar Belh’e gitmiştir. Görüldüğü üzere Yahya tek bir yerde bulunmamış ve sürekli olarak

⁵⁶⁸ Taberî, *age*, VII, 189; İbn A’sem, *age*, IV, 325; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 452.

⁵⁶⁹ İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 452.

yakalanmamak için yer değiştirmiştir.⁵⁷⁰ Zeyd'in katlinden sonra her ne kadar Yahya'nın nereye gittiğinde ihtilaf olsa bile, Yahya bir zaman gizlenmiş ve daha sonra kendisi için bir üs bölgesi olarak telakki ettiği Horasan'da ortaya çıkmıştır.⁵⁷¹

Yahya, Hişâm'ın 125/743 yılındaki ölümünden sonra, Velîd b. Yezîd'in halîfeliği zamanında Horasan'a bağlı Belh vilayetinde,⁵⁷² diğer rivayete göre ise Cüzcân vilayetinde⁵⁷³ ortaya çıkmıştır. Yahya, Hişâm'ın ölümüne mukabil faaliyetlerini hızlandırmış ve insanlar Horasan'da onun etrafında toplanmaya başlamıştır.⁵⁷⁴ Yûsuf b. Ömer, Yahya'nın saklandığı yerden haberdar olmuş ve Nasr b. Seyyâr'a durumu bir mektupla bildirmiştir. Nasr b. Seyyâr, Yûsuf'un mektubunu alır almaz hemen Belh valisine, Akîl b. Makîl el-İclî adındaki adamı ile haber göndermiş ve Hureyş b. Amr derhal yakalanarak Belh valisinin huzuruna getirilmiştir.⁵⁷⁵ Hureyş b. Amr'a 600 kırbaç vurulup çeşitli işkenceler yapılmasına rağmen Yahya'nın saklandığı yeri öğrenememişlerdir. Daha sonra Yahya'nın yerini babasının öldürülmesinden korkarak Hureyş'in oğlu Kureyş bildirmiştir. Yahya, Ebî Bükre'nin mevlâsı Yûnus b. Süleym'in odasında yakalanmıştır. Yahya b. Zeyd, Horasan'a götürülüp Nasr'ın huzuruna çıkarılmış ve tutuklanarak hapse atılmıştır. Ayrıca durumdan Yûsuf b. Ömer haberdar edilmiştir.⁵⁷⁶ Belh'te yakalanan Yahya bir müddet Merv'de hapis hayatı yaşamıştır.⁵⁷⁷

Nasr, Yahya'nın yakalandığını Yûsuf'a bildirmiş, Yûsuf da durumu Halîfe Velîd'e bildirmiştir. Velîd ise Yahya'nın arkadaşlarıyla beraber serbest bırakılması kararını vermiştir.⁵⁷⁸ Nasr tarafından Yahya'ya tahliye esnasında 12 bin dirhem verilmiş ve Halîfe Velîd'in isteği üzerine Yahya, Şam'a gönderilmek üzere yola

⁵⁷⁰ İbn A'sem, *age*, IV, 325-327.

⁵⁷¹ Mes'ûdî, *age*, III, 171; İbn Kesîr, *age*, X, 5.

⁵⁷² Taberî, *age*, VII, 228; İbn A'sem, *age*, IV, 326; İsfahânî, *age*, s. 104-105; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 472; İbn Kesîr, *age*, X, 5.

⁵⁷³ İbn A'sem, *age*, IV, 326; Mes'ûdî, *age*, III, 177. Ayrıca bk. Tahsin Yazıcı, "Cüzcân", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, VIII, s. 96-97.

⁵⁷⁴ Taberî, *age*, VII, 258-259; İbn A'sem, *age*, IV, 325-326; İsfahânî, *age*, s. 104-105; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 472.

⁵⁷⁵ Taberî, *age*, VII, 228; İbn A'sem, *age*, IV, 326-327; İsfahânî, *age*, s. 104-105; İbn Kesîr, *age*, X, 5; İbn Haldûn, *age*, III, 130.

⁵⁷⁶ Taberî, *age*, VII, 228; İbn A'sem, *age*, IV, 327; İsfahânî, *age*, s. 105; İbn Kesîr, *age*, X, 6; İbn Haldûn, *age*, III, 130.

⁵⁷⁷ Ya'kûbî, *age*, II, 326; İbn A'sem, *age*, IV, 327.

⁵⁷⁸ Taberî, *age*, VII, 229; İbn A'sem, *age*, IV, 328; İsfahânî, *age*, s. 106; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 472; İbn Haldûn, *age*, III, 130. Ya'kûbî ise diğer kaynaklara muarız olarak Yahya'nın hapisten kaçtığını belirtir. Ya'kûbî, *age*, II, 331.

çıkıştır.⁵⁷⁹ Yahya'nın önce Serahs'a daha sonra ise yönünü Beyhak'a çevirerek oraya gittiği belirtilir. Yûsuf b. Ömer'in kendisini öldüreceğinden korktuğundan dolayı burada insanları kendisine halife olarak bey'at etmeye davet etmiştir. Çünkü Beyhak'tan daha ileri gitse Yûsuf b. Ömer'in hakimiyet alanlarına girmiş olacaktı ki,⁵⁸⁰ bu Yahya için öldürüleceği noktasında büyük bir korkuydu.

Belh'e gidebilmek için Yahya ve beraberindekilerin yolda bazı tüccarların mallarına el koydukları ifade edilir. Bu durum Amr b. Zûrâre tarafından Nasr'a bildirilmiş, Nasr ise Yahya'nın öldürülmesini istemiştir. Amr'ın komutasındaki orduyu yenen Yahya, önce Herat tarafına oradan ise Cûzcân'a geçmiştir.⁵⁸¹ Yahya'nın 70 kişi, Amr b. Zûrâre'nın ise 10 bin kişi olduğu belirtilir.⁵⁸² Yahya'nın bu kadar az sayıdaki kişiyle kendisinden yaklaşık olarak 143 kat daha büyük olan bir orduyu yenmesinin sebebinin ise, komutanları ölen askerlerin dağılmış olabileceği, yahut askerler içerisinde önemli bir oranda Şia sempatzanı bulunabileceği kanaatindeyiz. Diğer türlü böylesine az sayıdaki kişinin, bu denli büyük bir orduyu yenmesi aklen mümkün değildir.

Yahya'nın bu tutumu, Şam'a Halîfe Velîd'in yanına gitmek istemediğini göstermektedir. Şam'a gitmek üzere yola çıkan Yahya ve arkadaşları daha sonra yönlerini değiştirmişler, dolayısıyla saklanmak için bir yer aramışlardır. Yolda temel ihtiyaçlarını karşılamak için yağma yaptıkları iddiası mümkün görünmemektedir. Çünkü Yahya'ya, Nasr tarafından verilmiş önemli miktarda para mevcuttur. Yahya ve beraberindekilerin yağmacı olarak gösterilmesi, Ehli beytin karizmasını yok etmek, ayrıca Yahya'nın öldürülmesini meşrulaştırmak amacına dönük bir hamle olabilir. Hâdiseleri bir bütün olarak ele aldığımızda, Yahya'nın öldürülmesi de tıpkı babası Zeyd gibi iktidar mücadelesi için olmuştur. Emevîler karşılarında rakip olabilecek kim varsa sindirmeyi veya ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır. Mücadele sonucu sindirilemeyen Yahya'nın, muhalefeti sonucu öldürüldüğünü düşünüyoruz.

⁵⁷⁹ Taberî, *age*, VII, 228; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 472; İbn Haldûn, *age*, III, 130. İbn A'sem ise 10 bin dirhem verildiğini ifade etmiştir. Bk. İbn A'sem, *age*, IV, 328. İsfahânî ise bin dirhem verildiğini belirtir. İsfahânî, *age*, s. 106.

⁵⁸⁰ Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, s. 160.

⁵⁸¹ Taberî, *age*, VII, 230; İbn A'sem, *age*, IV, 330; İsfahânî, *age*, s. 106-107; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 472.

⁵⁸² İsfahânî, *age*, s. 107; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 472; İbn Haldûn, *age*, III, 130.

Horasan valisi Nasr b. Seyyâr, Amr b. Zürâre'yi yenen Yahya'yı öldürmesi için kalabalık bir ordu göndermiştir. Nasr'ın askerleriyle ikinci defa savaşıyan Yahya, şakağına isabet eden bir ok neticesinde hayatını kaybetmiştir. Onunla beraber olanlar Yahya'nın ölümü üzerine dağılmışlardır. İbn Kesîr'e göre, Yahya'nın öldürülmesinin sebebi yol kesmesi değil, ihanet etmesinden endişe duyulmasıdır. Nasr, bu sebepten dolayı onun üzerine askerlerini göndermiş ve Yahya katledilmiştir.⁵⁸³ Zeyd b. Ali'nin katledilişi gibi onun oğlu da aynı akıbete uğramış ve Yahya bir rivayete göre 125/743⁵⁸⁴ diğer bir rivayete göre ise 126/744⁵⁸⁵ yılında hayatını kaybetmiştir.

Yahya'nın katledildiği bilgisi Halife Velîd'e ulaştınca Irak valisi Yûsuf b. Ömer'e bir mektup yazmıştır. Mektubunda "İraklıların buzağısını yakala, onu makamından indir, ateşe at ve külünü denize savur."⁵⁸⁶ emrini vermiştir. Wellhausen "İraklıların buzağısı" ibaresinin geçtiği mektupta, bu hakarete uğrayan muhatabın Yahya olduğunu belirtmiştir.⁵⁸⁷ Yûsuf halîfenin emrini ivedi olarak infaz etmek üzere harekete geçmiş ve Yahya'nın cesedi yakılmıştır.⁵⁸⁸

3.4.4. Yûsuf b. Ömer'in Ebû Mansûr el-İclî'yi Katletmesi

Şîi olduğu bilinen ve Irak bölgesinde propaganda yapmaya başlayan Ebû Mansûr el-İclî sapkın görüşleriyle zuhûr etmiştir. Ebû Mansûr Kûfeli bir Şîi'dir. Düşüncelerinin oluşmasında Kûfe'nin Keysânî Şîileri'nden olan Leylâ en-Nâitiyye'nin talebesi olan Meylâ'nın etkisi oldukça fazladır. Muhammed el-Bâkır'ın imamet görevini kendisine bıraktığı yalanıyla ortaya çıkmıştır.⁵⁸⁹ Ebû Mansûr'un peşinden gidenler Mansûriyye olarak tesmiye edilmektedir. Ebû Mansûr ve müntesipleri, muhaliflerini feci şekilde katletmeleri ve bu vahşeti dini bir vecîbe olarak görmeleriyle meşhurdur.⁵⁹⁰ Ebû Mansûr'un semaya yükselip Allah ile görüştüğünü iddia etmesi ve kendini peygamber olarak sunması, insanların onun

⁵⁸³ İbn Kesîr, *age*, X, 6.

⁵⁸⁴ Taberî, *age*, VII, 230; Mes'ûdî, *age*, III, 177; İbn Kesîr, *age*, X, 5.

⁵⁸⁵ Mes'ûdî, *age*, III, 177; İbn Kesîr, *age*, X, 5.

⁵⁸⁶ İbn A'sem, *age*, IV, 332; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 472-473.

⁵⁸⁷ Wellhausen, *Muhalefât Partileri*, s. 161.

⁵⁸⁸ İbn A'sem, *age*, IV, 332; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 472-473; İbn Haldûn, *age*, III, 125.

⁵⁸⁹ Ethem Ruhi Fığlalı, "Ebû Mansûr el-İclî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, X, s. 181-182.

⁵⁹⁰ Abdülkâhir b. Tâhir Muhammed el-Bağdâdî, *Usulu'd-Din*, İstanbul 1928, s. 331. Ayrıca bk. Ethem Ruhi Fığlalı, "Ebû Mansûr el-İclî ve Mansûriyye", AÜİF İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara 1982, S: 5, s. 220-221.

çevresinde toplanmasını sağlamıştır.⁵⁹¹ Aşırılıklarıyla bilinen bu ideolojik oluşumun, dinin emir ve yasaklarını şahsî menfaatlerine göre yorumlaması, terörizm faaliyetlerini artırmaya ve meşrulaştırmaya sebep teşkil etmiştir.⁵⁹² Yûsuf b. Ömer'in, Ebû Mansûr'u sapkın görüşlerinden dolayı katlettiği belirtilir. Yûsuf b. Ömer, devlet için tehlike arz eden bu oluşumu yok etmek için, liderleri Ebû Mansûr el-İclî başta olmak üzere birçok kişiyi katletmiştir.⁵⁹³ Yûsuf'un, Ebû Mansûr'u ne zaman katlettiği konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. 121-127/738-744 yılları arasında Yûsuf b. Ömer tarafından Kûfe'de katledildiği bilinmektedir.⁵⁹⁴ Neşşâr, Ebû Mansûr'un 121/738 yılında öldürüldüğünü kabul eder.⁵⁹⁵

3.4.5. Yûsuf b. Ömer Döneminde Abbâsî Propagandası

Hişâm'ın hilâfete geçişinin ilk yıllarından itibaren Abbâsî hareketi gizliden gizliye devam etmiştir. Abbâsî hareketinin önde gelen isimlerinden Muhammed b. Ali Horasan'dan başlayarak Abbâsî propagandasını devamlı sürdürmüştür.⁵⁹⁶ Muhammed b. Ali aynı zamanda Yûsuf b. Ömer'in vali olduğu Yemen civarında da faaliyetlerini artırmıştır.⁵⁹⁷

Zeyd b. Ali'nin katli önceden beri var olan Abbâsî propagandasını iyiden iyiye artırmıştı. 124/742 yılında Horasan'da bulunan bir grup Abbâsî propagandacısı Mekke'ye doğru yola çıkmışlar, Kûfe'den geçerlerken Yûsuf b. Ömer tarafından hapsedilen Hâlid b. Abdullah'ın komutanlarının hapiste olduklarını öğrenerek, onları ziyarete gitmişlerdir. Ziyaretleri esnasında onları Abbâsî propagandalarına davet etmişler ve Hâlid'in tutuklu komutanları da bu daveti kabul etmişlerdir.

Diğer taraftan Abbâsîlerin kuruluş aşamasında önemli bir isim olan Ebû Müslim el-Horasanî de mahkumlarla beraberdi. İsa b. Mukbil el-İclî adındaki bir mahkuma hizmet etmekteydi. Atılganlığı ve bey'at edişi Abbâsî hareketi liderlerini

⁵⁹¹ Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neşetü'l-Fikri'l-Felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1968, II, 88-90.

⁵⁹² Şehristânî Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, Kahire 1965, I, 179; Neşşâr, *age*, II, 87-93.

⁵⁹³ Neşşâr, *age*, II, 89.

⁵⁹⁴ Fığlalı, *Ebû Mansûr el-İclî ve Mansûriyye*, s. 218.

⁵⁹⁵ Neşşâr, *age*, II, 87.

⁵⁹⁶ Taberî, *age*, VII, 49-50. Geniş bilgi için bk. Mehmet Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*, Konya 2004, s. 178-179.

⁵⁹⁷ Taberî, *age*, VII, 49-50. Abbâsî liderlerinin faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Nahide Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*, Ankara 1999, s. 48-52; Mehmet Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*, s. 178-179.

çok memnun etmiş ve Bekir b. Mahan tarafından 400 dirhem para ödenerek serbest kalması sağlanmıştır. Ebû Müslim de onlarla beraber giderek Abbâsî hareketine katılmıştır.⁵⁹⁸ Görüldüğü üzere Yûsuf b. Ömer'in valilik yaptığı bölgede Abbâsî daveti devam etmiş fakat Yûsuf, mücadele noktasında eksik kalmıştır diyebiliriz. Yahut daha muteber bir ifadeyle artık Abbâsî davetinin önü alınamaz noktalara ulaşmıştır.

125/743 yılında Şam'da bulunan Hâlid b. Abdullah ve ailesi sürgün hayatı yaşamaktaydı. Yukarıda geçen bölümlerde Hâlid'in Şam'da çıkan yangınlar sonrasında hırsızlıkla itham edildiğini belirtmiştik. Hâlid ve yakınlarının suçsuz olduğunun anlaşılması üzerine tahliye edilmişlerdir. Hâlid, halkı etrafına toplayarak: "Hişâm'a ne oluyor? Üzerime gelmekten vazgeçsin, aksi takdirde (Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'ı kastederek) arzusu Irak olan, evi Şam'da bulunan, Hicaz asıllı için halka propaganda yaparım. Bu hususu Hişâm'a duyurmanızı istiyorum." dedi. Durum Hişâm'ın kulağına gidince "Ebû'l Heysem (Hâlid) bunamış." diyerek Hâlid'in söylemlerini geçiştirmiştir.⁵⁹⁹ Görüldüğü üzere Hişâm'ın son dönemlerinde artık Abbâsîler oldukça güçlenmiş Hişâm'ın dahi gücü yetmez duruma gelmiştir. Zira devlet için bir tehdit olduğu âşikar olan Muhammed b. Ali'ye dokunulamaması, devlet otoritesinin oldukça kötü duruma geldiğinin bariz bir göstergesidir.

3.5. Velîd b. Yezîd Döneminde Yûsuf b. Ömer

125/743 yılında vefat eden Hişâm,⁶⁰⁰ 20 yıla yakın⁶⁰¹ Emevî devletini yönetmiştir. Onun vefatından sonra Velîd b. Yezîd hilâfet makamına oturmuştur. Hişâm'ın ölümü Emevîler için artık sonun başlangıcıydı.⁶⁰² Bu noktada İbn Kesîr'in şu ifadelerini dikkate değer buluyoruz. "Ben derim ki, Hişâm b. Abdülmelik ölünce Emevî hükümdarlığı da öldü. Cihad işleri geriledi, yönetim cidden sarsıldı, düzen bozuldu. Her ne kadar Hişâm'dan sonra 7 sene daha Emevîler hüküm sürdülse de

⁵⁹⁸ Taberî, *age*, 198-99; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 459-60; İbn Kesîr, *age*, IX, 331. Geniş bilgi için bk. Nahide Bozkurt, *age*, s. 61-65.

⁵⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 478.

⁶⁰⁰ İbn Kuteybe, *age*, s. 365; Taberî, *age*, VII, 200; İbn A'sem, *age*, IV, 327; Mes'ûdî, *age*, III, 176; İbn Hallikân, *age*, VII, 109; Nüveyrî, *age*, XXI, 460; Ebî'l-Fidâ, *age*, I, 284; İbn Kesîr, *age*, IX, 354.

⁶⁰¹ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 464; Nüveyrî, *age*, XXI, 460; İbn Kesîr, *age*, IX, 354; İbn Haldûn, *age*, III, 129.

⁶⁰² Nesimi Yazıcı, *age*, s. 4.

bu hakimiyetleri ihtilaf ve kargaşa içinde devam etti. Nihayet Abbâsîler onlara karşı ayaklandılar, ellerindeki nimet ve hükümdarlığı yağmaladılar. Bir kısmını öldürdüler. Halîfeliği ellerinden aldılar.”⁶⁰³

Velîd, amcası Hişâm’a karşı oldukça nefret doluydu. Amcasının ölüm haberini duyduğu zaman son derece mesrur olmuştur. Hatta cenazesine kefen vermediği, hizmetçilerin Hişâm’ın cenaze suyunu ısıtmak için kömür dahi bulamadıkları belirtilir. Ayrıca Velîd amcası Hişâm ölür ölmez hazineyi mühürletmiştir.⁶⁰⁴

Yezîd b. Abdülmelik kendisinden sonra hilâfet makamına kardeşi Hişâm’ı, ondan sonra ise oğlu Velîd b. Yezîd’i veliaht olarak atamıştı.⁶⁰⁵ Fakat Velîd içki ve eğlence hayatına kendini aşırı kaptırmış, vaktini serkeşlik ve içki içerek geçiriyordu. Hatta çeşitli ülkelerden ilk defa şarkıcı getirenin de Velîd olduğu söylenmiştir.⁶⁰⁶ Velîd’in bu tavrı halka ve devlet memurlarına da sirayet etmiş, Mes’ûdî’nin ifadesiyle devlet memurlarından ve halktan şarkı tutkunu olmayan kimse kalmamıştı.⁶⁰⁷ Hatta Velîd’in “Şarkı benim için her türlü lezzet veren şeyden daha sevimlidir. Benim susuzluğumu giderir.”⁶⁰⁸ dediği de ifade edilmiştir. Velîd b. Yezîd de tıpkı babası gibi içki alemlerinde zaman öldürüyordu.⁶⁰⁹

Bu nedenlerden dolayı Hişâm, kendisinden sonra oğlu Mesleme b. Hişâm’ı veliaht tayin etmeye çalışmış fakat buna ömrü kifâyet etmemiştir.⁶¹⁰ Hişâm’ın vefat haberi Velîd’e getirildiği zaman sevincinden dolayı 2 gün boyunca gözünü kırpmadan eğlendiği ve sürekli olarak şu şiiri okuduğu belirtilir.

“Uzun bir geceydi, yıllanmış şarap bezmi

İşte geldi Rusâfe’dekinin ölüm haberi

⁶⁰³ İbn Kesîr, *age*, IX, 354.

⁶⁰⁴ İsfahânî, *age*, VII, 15; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 464-67; Nüveyrî, *age*, XXI, 461, 466; Ebî’l-Fidâ, *age*, I, 284; İbn Kesîr, *age*, IX, 354.

⁶⁰⁵ Taberî, *age*, VII, 209; İsfahânî, *age*, VII, 6; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 466; Nüveyrî, *age*, XXI, 393, 463; İbn Kesîr, *age*, X, 2.

⁶⁰⁶ Mes’ûdî, *age*, III, 177-78.

⁶⁰⁷ Mes’ûdî, *age*, III, 178.

⁶⁰⁸ İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 488; Nüveyrî, *age*, XXI, 483.

⁶⁰⁹ İbn Kuteybe, *age*, s. 366; Taberî, *age*, VII, 209-214; Mes’ûdî, *age*, III, 178; İsfahânî, *age*, VII, 14-16; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 487-488; İbn Tiktakâ, *age*, s. 134; Nüveyrî, *age*, XXI, 463; Ebî’l-Fidâ, *age*, I, 284; İbn Haldûn, *age*, III, 129.

⁶¹⁰ Taberî, *age*, VII, 209-210; İsfahânî, *age*, VII, 6; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 467; Nüveyrî, *age*, XXI, 463-464; İbn Kesîr, *age*, X, 2.

Getirdiler önüme bir hırka, bir değnek

Arkasından da verdiler hâtem-i hilâfeti!”⁶¹¹

Hişâm’ın 20 yıla yakın⁶¹² halifeliğinden sonra tahta geçen Velîd, Irak valisi Yûsuf b. Ömer hariç birçok vali ve bürokratı azletmiş, onlara çeşitli işkencelerde bulunarak, yerlerine yeni atamalar yapmıştır. Velîd Hişâm’ın ölümünü duyunca Rusâfe’ye giderek Abbâs b. Velîd’den,⁶¹³ Mesleme b. Hişâm hariç, Hişâm’ın çocukları, akrabaları ve âmillerinin mallarının sayımının yapılmasını istemiş, yapılan sayımın ardından Mesleme b. Hişâm hariç diğerlerinin mallarına el konulmasını emretmiştir. Mesleme’nin kapsam dışı tutulmasının nedeni ise, babası Hişâm’dan Velîd’e karşı müsamahalı davranmasını istemesidir. Velîd bu sebebe binaen Mesleme’yi bir vefa borcu mesabesinde, müsadere işleminden istisna etmiştir.⁶¹⁴

Halîfe Velîd’in, amcası Hişâm’a karşı oldukça öfkeli olduğundan ve bunun sebeplerinden bahsettik. Velîd halîfe olduğu yıl Hişâm’ın dayıları İbrahim ve Muhammed’i Medine’ye hapsedmiş, Medine dışına çıkışlarını yasaklamıştır. Hişâm’ın dayıları orada küçük düşürülüp tahkir edildikten sonra, Velîd’in dayısı olan Hicaz valisi Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf es-Sekafi’ye bir mektup yazarak, İbrahim ve Muhammed’i Irak valisi Yûsuf b. Ömer’e göndermesini emretmiştir. Yûsuf, Hişâm’ın dayılarının şahsi mal varlıklarından bol miktarda para almış ve yapılan işkenceler neticesinde her ikisi de ölmüştür.⁶¹⁵ İbnü’l-Esîr ve Nüveyrî’de geçen bir diğer rivayete göre ise İbrahim ve Muhammed evvela Medine’den Şam’a Velîd’in huzuruna gönderilmiş, oradan ise Irak’a Yûsuf b. Ömer’e sevk edilmiştir.⁶¹⁶

⁶¹¹ Mes’ûdî, *age*, III, 178; İsfahânî, *age*, VII, 15-16.

⁶¹² İbn Kuteybe, *age*, s. 365; Taberî, *age*, VII, 200; İbn A’sem, *age*, IV, 327; Mes’ûdî, *age*, III, 176; Nüveyrî, *age*, XXI, 460; İbn Kesîr, *age*, IX, 354; İbn Haldûn, *age*, III, 129.

⁶¹³ Ya’kûbî, *age*, II, 261; Taberî, *age*, VII, 215-216; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 469. Nüveyrî ve İbn Haldûn bu kişinin Abbâs b. Abdülmelik olduğunu belirtmişlerdir. Bk. Nüveyrî, *age*, XXI, 466; İbn Haldûn, *age*, III, 129.

⁶¹⁴ Ya’kûbî, *age*, II, 261; Taberî, *age*, VII, 215-216; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 469; Nüveyrî, *age*, XXI, 466; İbn Haldûn, *age*, III, 129.

⁶¹⁵ Taberî, *age*, VII, 226-227; İsfahânî, *age*, VII, 15; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 474; Nüveyrî, *age*, XXI, 467; İbn Kesîr, *age*, X, 4-5.

⁶¹⁶ İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 474; Nüveyrî, *age*, XXI, 463-468.

Hülâsâ olarak Velîd, Hişâm'a olan nefretinden dolayı onun akrabalarının kimini öldürmüş, kiminin ise mallarını müsadere ederek büyük bir zulüm numunesi sergilemiştir.⁶¹⁷

Bu noktada akıllara gelen bir soru ise, diğer valiler azledilip işkenceye tabi tutulurken, Velîd neden Yûsuf'u azletmeyip görevine devam ettirmiştir? Ya'kûbî bu meseleyi anlatırken, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Hişâm, serkeş yaşamından dolayı kendisinden sonra veliaht olmasını istemediği Velîd'i uzaklaştırmış ve onun veliaht olmaması için birtakım çalışmalar yapmıştır. Hişâm'ın ömrü vefa etmediği için Velîd veliaht olarak tahta geçmiştir. Velîd hilâfete geçince Hişâm tarafından kendisini veliahtlıktan uzaklaştırmak için kaleme alınmış bir belge bulmuştur. Bu belgede Velîd, Yûsuf b. Ömer hariç birçok valinin kendisinin veliahtlığını reddettiğini ve Hişâm'ın bu çalışmasına destek verdiğini görmüş, bu sebepten dolayı valilere işkencelerde bulunmuştur. İşte o gizli belgede Yûsuf'un ismi olmadığından dolayı Velîd onu görevinden azletmemiştir.⁶¹⁸

125/743 yılında tahta geçen Velîd b. Yezîd⁶¹⁹ kendisinden sonra tahta geçmeleri için önce oğlu Hakem'e, sonra da Osman'a bey'at almıştır.⁶²⁰ Bu isteğini Irak valisi Yûsuf b. Ömer'e göndermiş, Yûsuf da Horasan nâibi Nasr b. Seyyâr'a göndererek bey'at etmesini emretmiştir. Nasr Horasan'da Velîd'in oğulları Hakem ve Osman adına bey'at için halka oldukça tesirli ve gayet uzun bir hutbe irad etmiştir.⁶²¹ Velîd birçok bölgede oğulları için bey'at almayı başarmıştır. Kendisine karşı çıkanların ise kimini hapsedilmiş, kimini ise öldürmüştür.⁶²² Fakat Velîd Yemenî kabilelerin de desteğiyle katledilmiş, Velîd'in oğulları Hakem ve Osman yeni halîfe Yezîd b. Velîd tarafından hapsedilmiştir. Yezîd, Hakem ve Osman'a çeşitli işkenceler yapmış ve ağır hakaretlerde bulunmuştur.⁶²³

⁶¹⁷ İsfahânî, *age*, VII, 15; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 469, 474; Nüveyrî, *age*, XXI, 463-468; İbn Kesîr, *age*, X, 4-5; İbn Haldûn, *age*, III, 129.

⁶¹⁸ Ya'kûbî, *age*, II, 261. Velîd'in halifeliği döneminde Yûsuf'la beraber görevde kalanlar arasında Horasan Valisi Nasr b. Seyyâr, Ermeniyeye ve Azerbaycan Valisi Mervân b. Muhammed'de bulunmaktadır. Bk. İbn A'sem, *age*, IV, 328.

⁶¹⁹ Taberî, *age*, VII, 208; Mes'ûdî, *age*, III, 176; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 466; İbn Hallikân, *age*, VII, 109; Nüveyrî, *age*, XXI, 463; İbn Kesîr, *age*, X, 4.

⁶²⁰ Taberî, *age*, VII, 218-224; İsfahânî, *age*, VII, 56; Nüveyrî, *age*, XXI, 467; İbn Kesîr, *age*, X, 4; İbn Haldûn, *age*, III, 129, 132. Ayrıca bk. Brockelmann, *age*, s. 91.

⁶²¹ Taberî, *age*, VII, 218-224; İbn Kesîr, *age*, X, 4; İbn Haldûn, *age*, III, 129.

⁶²² Taberî, *age*, VII, 232; İsfahânî, *age*, VII, 56.

⁶²³ İsfahânî, *age*, VII, 62. Geniş bilgi için bk. Ali Aksu, *Mervan b. Muhammed ve Emevi*

A) Nasr b. Seyyâr'ın Horasan'a Müstakil Vali Yapılmak İstenmesi ve Yûsuf b. Ömer'in Tutumu

Velîd, 125/743 yılında Nasr b. Seyyâr'a Horasan müstakil valiliğini vermiştir. Fakat Yûsuf halîfe ile görüşmüş Nasr'ın müstakil vali değil Hişâm dönemindeki gibi kendisine bağlı bir vali olarak görevine devam etmesini talep etmiştir. Halîfe Velîd, Yûsuf'un bu isteğini kabul ederek Nasr'ı tekrar Yûsuf'un emrinde çalışan vali olarak atamıştır.⁶²⁴ Rivayete göre Yûsuf b. Ömer, Nasr ve bütün âmillerini teslim almak karşılığında Velîd'e büyük miktarda para vermiş, bunun üzerine Velîd, Horasan valiliğini tekrar Yûsuf'a bağlamıştır.⁶²⁵ Nasr b. Seyyâr'a oldukça kızgın olan Yûsuf, Nasr'dan kendisine verilen bütün hediye ve malları getirmesini istemiş ayrıca gelirken bütün ailesinin yanında olmasını emretmiştir.⁶²⁶ Aynı şekilde Halîfe Velîd, Horasan valisi Nasr'a bir mektup yazarak huzuruna çağırılmış, gelirken de Horasan'dan tanbur, altın ve gümüşten ibrikler, zil takıp oynayan sanatçılar, doğan kuşları ve yük beygirlerini kendisine getirmesini emretmiştir.⁶²⁷

Bir başka rivayete göre ise Yûsuf b. Ömer, Nasr b. Seyyâr'a bir mektup yazarak yanına bol miktarda hediye olarak Halîfe Velîd'in yanına gitmesini istemiştir.⁶²⁸ Bu emrini yapmadığı takdirde azledileceğini Nasr'a bildirmiştir. Nasr b. Seyyâr, yanına aldığı hediyelerle beraber, acele etmeksizin yola çıkmıştır. Nasr'ın yola çıkmak istememesinin sebebini kaynaklar müşterek bir dille, münecimlerin büyük bir fitne çıkacağını söyledikleri, Nasr'ın ise münecimlerin bu sözüne istinaden gitmek istemediği ifade edilmiştir.⁶²⁹ Nasr yolda iken önce Yûsuf'a uğrayacak daha sonra ise Velîd'in huzuruna gidecekti. Nasr'a Irak yolunda iken Halîfe Velîd'in öldürüldüğü, Mansûr b. Cumhur'un Irak'a vali olarak geldiği ve Yûsuf b. Ömer'in kaçtığı haberi kendisine ulaştırılmıştır.⁶³⁰ Durumdan haberdar olan Nasr yönünü Irak'tan geri çevirmiş, olacakları beklemeye başlamıştır. Fakat bu

Devletin Yıkılışı, s. 83-84; Brockelmann, *age*, s. 91.

⁶²⁴ Taberî, *age*, VII, 224; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 471; İbn Kesîr, *age*, X, 4; İbn Haldûn, *age*, III, 129.

⁶²⁵ Taberî, *age*, VII, 224; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 471; İbn Haldûn, *age*, III, 129.

⁶²⁶ Taberî, *age*, VII, 224; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 471; İbn Haldûn, *age*, III, 129.

⁶²⁷ Taberî, *age*, VII, 224-225; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 471; İbn Haldûn, *age*, III, 129-130.

⁶²⁸ Taberî, *age*, VII, 224; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 471; İbn Kesîr, *age*, X, 4-5. Geniş bilgi için bk. Ali Aksu, "*Velîd b. Yezîd'i Hayatı ve Halîfeliği*", CÜİFD, Sivas 2000, S:4, s. 51-52.

⁶²⁹ Taberî, *age*, VII, 226; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 471; İbn Kesîr, *age*, X, 4-5.

⁶³⁰ Taberî, *age*, VII, 226; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 471; Safedî, *age*, XXIX, 118-119; İbn Kesîr, *age*, X, 4-5; İbn Haldûn, *age*, III, 130.

noktada Nasr'ın müneccimlerin sözüyle hareket ettiği iddiasını hakikat kabul etmek, tam manasıyla meselenin vuzuhu açısından eksik kalmaktadır. Aksu'nun ifadesiyle, "Nasr'ın yürüyüşünü yavaşlatması, muhtemelen Yezîd b. Velîd komutasındaki ihtilalcilerin, Velîd'i öldüreceklerini duyumsamış olmasından kaynaklanmaktadır."⁶³¹ Görüldüğü üzere Nasr'a, adamları tarafından bir haber getirilmiş olmalıdır ki, bu sebepten dolayı Nasr, Halife Velîd'in yanına gitmek istememiştir. Velîd katledilip, Yezîd b. Velîd tahta geldiğinde Nasr b. Seyyâr yeni Irak valisi Mansûr b. Cumhur'a⁶³² itaat etmeyeceğini ve emri altına girmeyeceğini bildirmiştir. Bununla birlikte Yezîd b. Velîd'e büyük hediyeler sunarak görevinde kalmıştır.⁶³³ Aksu, Yezîd b. Velîd'in hilâfet süresinin yetmemesinden dolayı Nasr b. Seyyâr'ın görevden alınmadığını ifade eder.⁶³⁴ Yezîd, muhtemelen iç isyanın daha da yaygınlaşmasından korktuğu için böyle bir teşebbüste bulunmamış olmalıdır.

B) Velîd b. Yezîd'in Yûsuf'u Azletmek İstemesi

126/743 yılında Velîd hacca niyetlenmiş, fakat Hâlid b. Abdullah yolda Yemenî kabilelerden bazı kimselerin suikast hazırlığında olduğunu ve öldürülebileceğini haber vermiştir.⁶³⁵ Bu duruma öfkelenen Velîd çok ilginçtir Hâlid'e teşekkür etmek yerine onu hapsedti. Ayrıca Irak valisi Yûsuf'u azletme niyetiyle mektup yazarak ondan mallarını getirmesini istedi. Velîd, Yûsuf'u görevden alarak onun yerine yine bir Kaysî olan Haccâc'ın torunu Abdülmelik b. Muhammed b. Haccâc b. Yûsuf'u Irak'a vali yapma arzusundaydı.⁶³⁶ Görevden alınma durumunu duyan Yûsuf, eşi benzeri görülmemiş hediye ve mallarla yola çıkmış ve Şam'a ulaşmıştır. Hasan en-Nebâtî ile karşılaştıklarında Hasan ona Irak'tan azledilebileceğini, koltuğunu kaybetmemek için Velîd'in vezirlerine bir

⁶³¹ Ali Aksu, *Velîd b. Yezîd*, s. 298.

⁶³² Mansûr b. Cumhur'un, Gaylan'ın sapkın itikadına müntesip olduğu ifade edilmiştir. Hatta İbn Haldûn Mansûr'dan bahsederken ehli dinden değildi ifadesini kullanmıştır. Bk. İbn Haldûn, *age*, III, 136. Dolayısıyla Mansûr b. Cumhur'un eskatolojik (ahiret inancı) olarak, İslam dışı görüşlere sahip olabileceği âşikardır. Ayrıca Yemenî kabileye mensup olan Mansûr'un, aşırı derecede Yemenî taassubu olduğu ifade edilmiştir. Bk. Ali Aksu, *Mervan b. Muhammed ve Emevi Devletinin Yıkılışı*, s. 83.

⁶³³ Nüveyrî, *age*, XXI, 495; Ebi'l-Fidâ, *age*, I, 286; İbn Kesîr, *age*, X, 14.

⁶³⁴ Irak valisi Mansûr tarafından Nasr b. Seyyâr azledilerek, onun yerine Horasan'a Manzûr b. Cumhur atanmak istenmiştir. Fakat Nasr, Yezîd'e biat etmediği gibi Horasan valiliği görevini de teslim etmemiştir. Geniş bilgi için bk. Ali Aksu, *Mervan b. Muhammed ve Emevi Devletinin Yıkılışı*, s. 84-86.

⁶³⁵ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 481; Nüveyrî, *age*, XXI, 474.

⁶³⁶ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 116; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 481; Nüveyrî, *age*, XXI, 474; Safedî, *age*, XXIX, 118.

meblağ rüşvet vermesini, bundan sonra ise vali yapılmak istenen Abdülkerim b. Muhammed adına “Bir köşk dışında başka bir şey istemediğini!” bildiren bir mektup yazarak Velîd’e göndermesini fısıldamıştır. Yûsuf, vezirlere 500 bin dinar verdikten sonra Abdülkerim b. Muhammed adına yazmış olduğu mühürlü sahte mektubu, tıpkı Abdülkerim yazmış gibi Velîd’e sunmuştur. Velîd bu sahte mektup ve çevrilen oyunların farkına varamamış, Yûsuf’un Irak valiliği görevine devam etmesini uygun bulmuştur.⁶³⁷ Velîd’in Yûsuf’u azletme isteğinin temelinde ise Irak’ı artık iyi yönetemediği, kendisine istihbarat bilgisi getiremediğini düşündüğünden kaynaklandığı kanaatindeyiz.

Abdülmelik b. Muhammed’in durumu hakkında İbn Hallikân, Abdülmelik’in Velîd katledildikten sonra Irak’a vali olduğunu kaydeder.⁶³⁸ Fakat İbn Hallikân bu görüşünde yalnız kalmıştır. Kaynakların neredeyse tamamı Yûsuf b. Ömer’den sonra Irak’a vali olarak Mansûr b. Cumhur’un atandığı noktada ittifak etmiştir.

3.5.1. Yûsuf’un Irak Valiliğinden Azledilmesi ve Kaçış Serüveni

126/743 yılında Velîd b. Yezîd’in öldürülmesiyle⁶³⁹ hilâfet makamına Yezîd b. Velîd geçmiştir.⁶⁴⁰ Yezîd halka yaptığı konuşmada Velîd’i kötülemiş, onun bir münker olduğunu, öldürülme gerekçesinin ise yapmış olduğu çirkin işlerden dolayı olduğunu belirtmiştir.⁶⁴¹ Velîd b. Yezîd’in hilâfet süresi hakkında 1 yıl 2 ay⁶⁴² ve 1 yıl 3 ay⁶⁴³ gibi süreler zikredilmektedir.

Yezîd’in katlinin asıl sebebinin, Yemenîlerin tekrar eski günlerine dönerek devlet kapısında söz sahibi olmak istemelerini görmekteyiz. Bu noktada onlar Yezîd’i kullanarak Velîd’i katletmişlerdir. Zira Velîd b. Yezîd Yemenlilerin birçoğunu hapsedmiş⁶⁴⁴ ve kötü muamelelerde bulunmuştur. Velîd’in katlinin temelinde her şeyden evvel öteden beri var olan Kaysî ve Kelbîlerin siyâsî

⁶³⁷ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 117; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 481-482.

⁶³⁸ İbn Hallikân, *age*, VII, 109.

⁶³⁹ Taberî, *age*, VII, 231, 252, 262; Mes’ûdî, *age*, III, 183; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 480; İbn Hallikân, *age*, VII, 109; İbn Tiktakâ, *age*, s. 135; Nüveyrî, *age*, XXI, 473; Ebî’l-Fidâ, *age*, I, 284; İbn Kesîr, *age*, X, 6.

⁶⁴⁰ Taberî, *age*, VII, 261; İbn A’sem, *age*, IV, 337; Mes’ûdî, *age*, III, 183; İbn Tiktakâ, *age*, s. 135; Nüveyrî, *age*, XXI, 487-488; İbn Haldûn, *age*, III, 132-133.

⁶⁴¹ İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 489-490; Nüveyrî, *age*, XXI, 488.

⁶⁴² Nüveyrî, *age*, XXI, 483.

⁶⁴³ Taberî, *age*, VII, 252; İbnü’l-Esîr, *age*, IV, 487.

⁶⁴⁴ İbn Kesîr, *age*, X, 14.

mücadelesi yatmaktadır.⁶⁴⁵ Velîd'in dinsizlikle suçlanarak katledilmesi esas itibariyle içerisinde büyük bir kurnazlığı barındırmaktadır. Kaysî yanlısı bir tutum sergileyen Velîd'in katledilmesine ve tahttan indirilmesine bir sebep lazımdı. Muhalifler de onun İslam'a uymayan yaşantısını, hatta mürted olduğunu ileri sürerek Velîd'i öldürdüler.

Velîd'in dinden çıktığı için katledildiği iddiası, Velîd taraftarı olan Kaysîlerin, Yezîd'in halîfeliğine karşı çıkmalarını engelleme amacı taşıdığını düşünmekteyiz. Zira Kaysîlerin ayaklanması, Yezîd'in de tahta oturmadan bir iç savaş ile devletin tamamen yok olması sonucuna götürebilirdi. Hatta şunu da ifade edelim ki Velîd, Ömer b. Abdülaziz gibi dindar bir kişiliğe sahip olmuş olsaydı dahi, gütmüş olduğu siyasetten dolayı Yemenî kabilelerce katledilmesi yine kaçınılmaz olacaktı.

Yûsuf b. Ömer, Velîd'in katledildiğini haber almış, yaşamış olduğu şok hali ve öfkesinden dolayı evvela Yemenî kabilelerden bazı kimseleri hapsedmiştir. Hapiste olan birkaç Kaysî'yi ise hapisten çıkarmıştır. Durumun vehametini anlayan Yûsuf, artık çaresiz kaldığını anlamış ve kısa bir süre sonra ise Yemenlileri de serbest bırakarak bir an önce kaçmak için hazırlıklara başlamıştır.

Yezîd'in görevlendirmesiyle Mansûr b. Cumhur valilik görevini Yûsuf'tan alıp onu tutuklamak üzere yola çıkmış, Aynu't-Temr denilen mevkiye gelince Hîre'de bulunan komutanlara Velîd'in katledildiğini, kendisinin Irak'a vali olduğunu, Yûsuf ve adamlarının derhal tutuklanmasını bildiren bir mektup yazmıştır.⁶⁴⁶ Mansûr yazmış olduğu mektupları Süleyman b. Süleym b. Keysân'a Kûfe'de bulunan komutanlara ulaştırması için teslim etmiştir. Fakat Süleyman mektupları komutanlara götürmeyip doğruca Yûsuf b. Ömer'in yanına gitmiştir. Burada Yûsuf'un istihbarat noktasında iyi yerlere gelmiş adamlarının varlığını net bir şekilde görebiliyoruz. Yûsuf mektupları okurken adeta şok yaşamış ve derin bir şaşkınlık içerisinde, ne yapılması gerektiğini Süleyman'a sormuş, Süleyman ise artık kendisine destek veren bir halkın ve kendisine sahip çıkacak bir emirin bulunmadığını söylemiş, yapılması gerekenin ise Şam'a gitmek olduğunu

⁶⁴⁵ Geniş bilgi için bk. Ali Aksu, *Mervan b. Muhammed ve Emevi Devletinin Yıkılışı*, s. 84-86.

⁶⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 491-492; Nüveyrî, *age*, XXI, 491-492; İbn Haldûn, *age*, III, 136.

belirtmiştir.⁶⁴⁷ Velîd b. Yezîd'in 126/743 yılındaki ölümünden sonra⁶⁴⁸ Yûsuf b. Ömer Hîre yolunu kullanarak⁶⁴⁹ Belkâ'ya,⁶⁵⁰ oradan ise Şam'a⁶⁵¹ kaçmaya çalışmıştır. Burada Yûsuf'un kaçmak istediği yerin Şam olduğu âşikardır ve güzergah olarak ise Belkâ yolunu kullanmıştır. Süleyman b. Süleym Yûsuf'tan, Yezîd'e zahiren biat etmiş gibi görünmesini ve hutbelerinde Yezîd'i metheden ve ona dua eden şeyler söylemesini istemiştir.⁶⁵² Yûsuf korkusunu atamamış ve can güvenliğinden emin olmamış olacak ki Süleyman'ı yanına alarak, Amr b. Muhammed b. Saîd b. El-Âs'ın yanına gitmişlerdir. Süleyman, Amr'dan Yûsuf'u müsait bir yere saklamasını istemiş, Amr, Yûsuf'u saklama isteğini kabul etmiş ve "Yûsuf, Mansûr'dan korktuğu şekilde hiç kimse bir başkasından asla korkmamıştır."⁶⁵³ demiştir. Irak'ın yeni valisi Mansûr 126 Recep ayında görev mahaline giriş yapmış ve yeni görevine resmen başlamıştır.⁶⁵⁴ Mansûr Irak'a geldiği zaman valilik merkezi olan Hîre'ye geçmiş, halkın gönlünü alabilmek adına birçok hediyeler dağıtmıştır.⁶⁵⁵ Yûsuf b. Ömer zamanında çoğunluğunu Yemenî kabilelerin oluşturduğu tutuklu şahıslar, Mansûr tarafından salıverilmiştir.⁶⁵⁶ Daha öncesinde ifade ettiğimiz gibi yeni gelen valinin azledilen vali tarafından hapsedilmiş mahkumları azad etmesi, temelinde siyâsî hesapların yattığı, bir nevi gelenek haline gelmiştir. Yaptığı konuşmada Yûsuf'u ve Velîd'i kötölemiş, her ikisine de ağır hakaretlerde bulunmuştur. Orada bulunan ve Mansûr'un söylediklerine şahit olan Amr b. Muhammed, Yûsuf'un saklandığı yere giderek Mansûr b. Cumhur'un konuşmalarını Yûsuf'a bildirmiştir.⁶⁵⁷ Yûsuf Kûfe'den ayrılarak Şam'a doğru kaçmaya başlamış ve Belkâ denilen mevkîde konaklamıştır. Yezîd, Yûsuf'un yerini haber alınca 50 kadar süvarisini göndermiş fakat Yûsuf ilk etapta bulunamamıştır. Süvariler Yûsuf'u aradıkları esnada Yûsuf onları görür görmez korkusundan dolayı ayakkabılarını çıkarıp yalınayak kaçmıştır. Süvariler Belkâ mevkînde her yeri didik

⁶⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 493; Nüveyrî, *age*, XXI, 492.

⁶⁴⁸ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 363.

⁶⁴⁹ Halîfe b. Hayyât, *age*, s. 366.

⁶⁵⁰ Safedî, *age*, XXIX, 119; İbn Kesîr, *age*, X, 2.

⁶⁵¹ İbn Kuteybe, *age*, s. 367, 398.

⁶⁵² İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 493; Nüveyrî, *age*, XXI, 492.

⁶⁵³ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 493; Nüveyrî, *age*, XXI, 492.

⁶⁵⁴ Nüveyrî, *age*, XXI, 495; İbn Haldûn, *age*, III, 137.

⁶⁵⁵ Taberî, *age*, VII, 270; Nüveyrî, *age*, XXI, 495; İbn Haldûn, *age*, III, 137.

⁶⁵⁶ Nüveyrî, *age*, XXI, 495.

⁶⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 494; Nüveyrî, *age*, XXI, 492.

didik aramışlar, sonunda Yûsuf'u kadınların arasında yakalamışlardır.⁶⁵⁸ Yûsuf o denli korkmuştur ki kadınlar onun üzerini ipek örtülerle örterek gizlemişler, ayrıca kederli gibi görünerek askerlerin bir an önce gitmesini beklemişlerdir. Fakat Yezîd'in süvarileri Yûsuf'u saklandığı yerden ayaklarından çekerek çıkarmışlar, aralarında bulunan bir süvarî ise Yûsuf'un uzun sakallarının bir kısmını kökünden yolmuştur. Daha sonra Halîfe Yezîd'in huzuruna çıkarılan eski Irak valisi perişan halini Yezîd'e arz edip, sakallarının yolunduğunu halîfeye şikayet etmiştir.⁶⁵⁹

Yûsuf b. Ömer'in Cemâziyelâhir 120/Mayıs 738 tarihinde başlamış olduğu Irak valiliği⁶⁶⁰, Halîfe Velîd b. Yezîd'in katledilmesine mukabil Cemâziyelâhir 126/Nisan 744 yılında son bulmuştur.⁶⁶¹ Yûsuf b. Ömer Irak'ta tam 6 yıl valilik yapmıştır.

3.6. Yûsuf b. Ömer'in Yapmış Olduğu Sosyal ve Kültürel Faaliyetler

3.6.1. Emevîlerde Para Basımı ve Yûsuf b. Ömer'in Bastırdığı Sikkeler

İslamî paranın ilk olarak ne zaman basıldığı noktasında ihtilaflar bulunmaktadır.⁶⁶² Ağırlıklı olan görüşe göre ilk olarak Abdülmelik b. Mervan döneminde basılan sikkeler,⁶⁶³ yapılan para ıslahatı ile ekonomik bağımsızlık noktasında önemli bir başarı sağlanmıştır. Abdülmelik'ten evvel tedavülde olan paraların genel anlamda Bizans parası olduğu belirtilmiştir. Devletin doğu bölgelerinde İran paraları, batı bölgelerinde ise Bizans paralarının ağırlıklı olarak kullanıldığı ifade edilmektedir.⁶⁶⁴ Doğu ve batı bölgelerinde farklı para biriminin

⁶⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 494; Safedî, *age*, XXIX, 119; İbn Haldûn, *age*, III, 137.

⁶⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 493; Nüveyrî, *age*, XXI, 492.

⁶⁶⁰ Taberî, *age*, VII, 254; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 431; Nüveyrî, *age*, XXI, 455.

⁶⁶¹ İbn Hallikân, *age*, VII, 110.

⁶⁶² Mâverdî, *age*, s. 291; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 106. İlk olarak Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Mus'ab b. Zübeyr tarafından darbedildiğine dair rivayetlerde bulunmaktadır. Mus'ab paranın bir tarafına Allah, diğer tarafına ise Bereket yazdırmıştır. Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 106; Mâverdî, *age*, s. 292.

⁶⁶³ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 104-106; İbn Tağrıberdî, *age*, I, 176. Geniş bilgi için bk. Celal Emanet, *Emevîler Döneminde Para*, Y:7, C:7, S:13, Ocak-Haziran 2014, s. 257; İhsan Süreyya Sırma, *Hilâfetten Saltanata Emevîler Dönemi*, İstanbul 2019, s. 80. Sikke, demir madeninden yapılan üzerine dirhem değeri yazılan mâdenî paralara denir. Basılmış olan dirheme sikke adı da verilir. Bk. Mâverdî, *age*, s. 293.

⁶⁶⁴ Mâverdî, *age*, s. 291. Geniş bilgi için bk. Fatih Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervan*, s. 391-397.

sebebinin ise ithal edilen paraların ulaşım kolaylığı nedeninden ötürü farklılık arzettiği kanaatindeyiz. Emevîler altın dirhemleri dahi Bizans'tan ithal etmekteydi. Ayrıca basılan paraların üzerinde Yunan yazılarının bulunduğu rivayeti oldukça dikkat çekicidir. Bizanslılar tarafından Mısır'da üretilen kağıt üzerine Hıristiyan haçı konmaktaydı.⁶⁶⁵ Bu durumun Abdülmelik'i hem dini yönden hem de siyâsî yönden rahatsız etmiş olmalıdır. Abdülmelik tam manasıyla siyâsî özgürlüğünü temin etmiş bir devlet yöneticisi olma bilinciyle, üzerinde kelime-i şهادet yazan para basımı kararı almıştır. Fakat para konusunda atılan bu adım neticesinde Bizans hararetli bir şekilde karşı çıkmış ve eğer para basım işi gerçekleştirilirse Emevîlere gönderilen altın dirhemlerin üzerine tahkir ve tahrik edici yazılar yazılacağını belirtmişlerdir. Bizans imparatoru II. Justinianus'u (685-711) bir süreliğine tahttan indirmeyi başaran geçici imparator Leontius (695-698) dinarlar üzerine peygamberi sebedip, küçük düşürücü ifadeler kullanılacağını resmen bildirmiştir.⁶⁶⁶ Abdülmelik, Mes'ûdî'nin de ifadesiyle büyük devlet adamı⁶⁶⁷ olma niteliğini göstermiş, toplamış olduğu konseyde yapmış olduğu istişareler neticesinde Bizans'ın ultiमतolarını kulak ardı ederek Şam'da ilk para basım işlemini gerçekleştirmiştir.⁶⁶⁸ Abdülmelik'in bu paraları ne zaman bastırıldığı konusunda ihtilaf bulunmaktadır. 75/694⁶⁶⁹ veya 76/695⁶⁷⁰ yılında darbedildiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Erkoçoğlu, kataloglarda kayıtlı paralardan yola çıkarak bu sorunun kendiliğinden çözüldüğünü ve en erken İslam dinarının 76/695 yılında basıldığını ifade etmiştir.⁶⁷¹

Ayrıca resmi defterler yani divanlar Irak'ta Farsça, hilâfet merkezi Şam'da ise Yunanca olarak tutulmaktaydı. Para basım işleminden sonra bütün kayıtlar Arapça olarak tutulmaya başlanmıştır.⁶⁷² Abdülmelik darbedilen paraların bir yüzüne

⁶⁶⁵ Fatih Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervan*, s. 391-397; Üçok, *age*, s. 46-47; Brockelmann, *age*, s. 74.

⁶⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 104; İbn Tağriberdî, *age*, I, 176-177. Ayrıca bk. Brockelmann, *age*, s. 74; Corcî Zeydân, *age*, I, 190; Üçok, *age*, s. 47; İhsan Süreyya Sırma, *age*, s. 80-81.

⁶⁶⁷ Mes'ûdî, *age*, III, 174.

⁶⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 104; İbn Tağriberdî, *age*, I, 176-177. Geniş bilgi için bk. Corcî Zeydân, *age*, I, 183-185; Üçok, *age*, s. 46-47; Brockelmann, *age*, s. 74; İhsan Süreyya Sırma, *age*, s. 81; Ali Aksu *Emevi Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf*, s. 141-145; Tuncay Aykut, *Emevî Sikkeleri (Post Reform Umayyad Coins)*, İstanbul 1982, s. 5-8; Fatih Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervan*, s. 391-397.

⁶⁶⁹ Mâverdî, *age*, s. 291.

⁶⁷⁰ Dineverî, *age*, s. 358; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 104.

⁶⁷¹ Fatih Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervan*, s. 393-394.

⁶⁷² Corcî Zeydân, *age*, I, 135-139; Brockelmann, *age*, s. 74.

Hız. Peygamber'in adını koymuş ve hilâfet muhitleri içerisinde yabancı hiçbir paranın kullanılmayacağını ilan etmiştir. Bu yasağı çiğnemeye cehd etme gayretinde olabilecek kimseleri ise idam cezası ile tehdit etmiştir.⁶⁷³ Bu durum gösteriyor ki, Abdülmelik'in bu hamlesi, siyâsi, ekonomik ve kültürel bakımdan çok yönlü bir zaferdir.

Abdülmelik'ten bir sene sonra ise Irak valisi Haccâc b. Yûsuf, Kûfe'de para basım işlemini gerçekleştirmiştir.⁶⁷⁴ Haccâc darbettiği dirhemlerin üzerine "Bismillah el-Haccâc" yazdırmıştır.⁶⁷⁵ Haccâc bastırılmış olduğu bu paraları bir sene sonra yeniden darbetmiş bu sefer paraların üzerine "Allahu Ahad, Allahu's-Samed!" ayetlerini yazdırmıştır. Fakat bu işlem dini olarak fukaha tarafından kerih görülünce bundan dolayı bu paralara mekrûhe (çirkin) ismi verilmiştir.⁶⁷⁶ Arapların dışındakilerinde bu paraları mekrûhe olarak tesmiye ettikleri belirtilmiştir. Sebebinin ise paralarda bulunan eksikliklerden dolayı olduğu ifade edilir.⁶⁷⁷ Mâverdî ise bu paralara mekrûhe denmesinin sebebinin, üzerinde yazan ayetlerin gusül abdesti olmayan insanlar tarafından da taşınacağından dolayı olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁸ Zikredilen bir rivayette, Haccâc tarafından basılan, üzerinde İhlas Suresinin ilk ayetlerinin yazılı olduğu paralara mekrûhe denildiği belirtilir.⁶⁷⁹ Yine İbnü'l-Esîr'de geçen diğer bir rivayete göre ise Hubeyriye, Hâlidîyye ve Yûsufiyye dirhemlerinden önce darbedilen bütün dirhemlere mekrûhe adı verilmiştir.⁶⁸⁰

Emevîlerde darbedilen en kaliteli paraların Ömer b. Hubeyre'nin bastırduğu Hubeyriye, Hâlid b. Abdullah'ın bastırduğu Hâlidîyye ve Yûsuf b. Ömer'in darbettiği Yûsufiyye paraları olduğu belirtilmiştir.⁶⁸¹ Dinarların⁶⁸² basım merkezi yalnızca

⁶⁷³ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 105.

⁶⁷⁴ Mâverdî, *age*, s. 291; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 105.

⁶⁷⁵ Mâverdî, *age*, s. 292. Geniş bilgi için bk. Fatih Erkoçoğlu, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervan*, s. 391-397; Üçok, *age*, s. 47; Corcî Zeydân, *age*, I, 185.

⁶⁷⁶ Mâverdî, *age*, s. 291; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 105; İbn Tağriberdî, *age*, I, 177. Geniş bilgi için bk. Emanet, *agm*, VII, 261-262.

⁶⁷⁷ Mâverdî, *age*, s. 291.

⁶⁷⁸ Mâverdî, *age*, s. 291. Ayrıca bk. Emanet, *agm*, VII, 261-262.

⁶⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 105; İbn Tağriberdî, *age*, I, 177.

⁶⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 105.

⁶⁸¹ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 105. Ayrıca bk. Corcî Zeydân, *age*, I, 185-186; Üçok, *age*, s. 47; Emanet, *agm*, VII, 262.

⁶⁸² Latince Dinarius olarak adlandırılan bu kelime Araplarda altın para anlamına gelmektedir. Geniş bilgi için bk. W. Barthold, *age*, s. 25; Emanet, *agm*, VII, 253-254.

başkent Şam'dır. Dirhemler⁶⁸³ ise Şam dışında büyük vilayetlerde de darbedilmiştir.⁶⁸⁴ Hâlid b. Abdullah'ın Irak valiliği döneminde Halîfe Hişâm'ın emriyle 7 dânek olarak basılan sikkeler, Yûsuf b. Ömer zamanında küçültülerek 6 dânek olarak basılmıştır.⁶⁸⁵ Yûsuf b. Ömer sikke darbedilmesine büyük bir ehemmiyet göstermiş ve basılan paraların kaliteli olmasına çok dikkat etmiştir. Bir defasında darbedilen paraların birini terazide tartmış ve yapılmasını istediği ölçüden bir habbe miktarı düşük ayarda olduğunu görünce darphanede çalışan görevlilere toplamda 100 bin kırbaç vurdurduğu ifade edilmiştir.⁶⁸⁶ Darphanede çalışan işçi sayısı 100 kişiydi. Yûsuf her bir işçiye 1000 kırbaç vurdurarak toplamda yüz bin kırbaç vurdurmuştur.⁶⁸⁷ Bu durum her ne kadar şık ve uygun olmasada, Yûsuf'un sikkelerin kalitesine verdiği önemi göstermesi bakımından dikkat çekici niteliktedir. Ayrıca Abbâsî halîfesi Mansûr, harac vergisi olarak bu paraların dışında başka bir para kabul etmemiştir.⁶⁸⁸

3.6.2. Kûfe Cuma Mescidini Genişletmesi

Şüphesiz bir İslam beldesinin en önemli kültürel ve dini yapısı mescitlerdir. Hz. Ömer Kûfe ve Basra şehirlerini, mescit merkez olmak üzere kurulması talimatını vermiştir. Hz. Ömer'in emri üzerine Sad b. Ebî Vakkas tarafından caminin yeri belirlenmiş ve gerekli çalışmalara başlanmıştır.⁶⁸⁹ Sad b. Ebî Vakkas, yapmış olduğu bu camiye Hîre'deki Hıristiyanların kiliselerinde ve Sâsânî saraylarında bulunan sütunlarla süslemiştir.⁶⁹⁰ Mescidin boyu ve eni yaklaşık olarak 200 zira⁶⁹¹ (104 metre civarı) olarak inşâ edilmiştir. Cuma Mescidi şehrin büyümesine karşın, zamanla halkın ihtiyacını karşılamaya cevap veremeyince, çeşitli düzenlemeler yapılmak

⁶⁸³ Yunanca Draimos kelimesinden mütevellit olan Dirhem, Araplarda gümüş para anlamına gelmektedir. Bk. W. Barthold, *age*, s. 25. 1 dirhem 6 dânik, 1 dânik ise 0,801 gramdır. Dolayısıyla 1 dirhem 4,801 gramdır. Geniş bilgi için bk. Mâverdî, *age*, s. 290; Emanet, *agm*, VII, 254-255.

⁶⁸⁴ W. Barthold, *age*, s. 25.

⁶⁸⁵ Emanet, *agm*, VII, 262.

⁶⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 105; İbn Hallikân, *age*, VII, 107-108; İbn Tağriberdî, *age*, I, 177.

⁶⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 105; İbn Hallikân, *age*, VII, 107-108; İbn Tağriberdî, *age*, I, 177.

⁶⁸⁸ Mâverdî, *age*, s. 292; İbnü'l-Esîr, *age*, IV, 105; İbn Tağriberdî, *age*, I, 177. Geniş bilgi için bk. Emanet, *agm*, VII, 262.

⁶⁸⁹ İbn Hibbân, *age*, I, 472; Yâkût, *age*, IV, 490-491. Geniş bilgi için bk. Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, s. 19-24.

⁶⁹⁰ Brockelmann, *age*, s. 77.

⁶⁹¹ Yâkût, *age*, IV, 492. Ayrıca bk. Markus Hattstein, Peter Delius, *İslam Sanatı ve Mimarisi*, Çev., Nurettin el-Hüseyni, Berlin Trz., s. 68.

zorunda kalınmıştır.⁶⁹² Daha önce birçok düzenleme yapılan mescide, Hâlid b. Abdullah el-Kasrî de birtakım ilaveler yapmıştır. Bunun yanında Hâlid'den sonra Irak valiliğine gelen Yûsuf b. Ömer es-Sekafî de mescide ilaveler yapmış, ayrıca yıkılmış duvarlarını tamir ettirerek⁶⁹³ halkın ihtiyacına cevap verme gayretinde olmuştur. Hem Hâlid'in hem de Yûsuf b. Ömer'in yapmış olduğu bu ilaveler ve değişiklikler hakkında, kaynaklarda ayrıntılı bir bilgi verilmemiştir. Kûfe caminin mimari yapısına baktığımız zaman, Hz. Peygamber'in inşâ ettiği mescit örnek alınmıştır. Emevîler'in cami mimarisi de genel anlamda bu minvalde olmuştur. Emevîler'de bu tür avlulu camilere Kûfe cami örnek alınarak yapıldığı için Kûfe tipi camiler ismi verilmiştir.⁶⁹⁴

3.6.3. Sûku Yûsuf (Yûsuf Çarşısı)

Hîre, geçmişinde birçok kabileye ev sahipliği yapmış bir mekandır. Lahmîler Yemen'den gelerek Hîre'ye yerleşmiş ve burada uzun yıllar kalmışlardır. Hîre'yi ilk defa inşâ edenlerin Lahmîler olduğu belirtilmiştir.⁶⁹⁵ Corcî Zeydân ise Mer'îb Seddinin yıkılmasından sonra Kahtânilerin bu bölgeye gelerek Basra ve Hîre şehrini kurduğunu ifade eder.⁶⁹⁶ Müslümanlar ilk defa Hîre'yi Hz. Ebûbekir zamanında, Hâlid b. Velîd komutasında ele geçirmiş ve Amr b. Bukayla ile yapılan antlaşma neticesinde müslümanlara her yıl yüz bin dirhem ödenmesi koşuluyla Hîre'de bulunan İranlılar topraklarında sabit bırakılmışlardır.⁶⁹⁷

Bir şehrin maddi noktada refaha ulaşabilmesi için, ticaretin gelişimi ve ticarî merkezlerin varlığı oldukça önemlidir. Yûsuf b. Ömer idarî merkez olarak Hîre'yi seçmiş,⁶⁹⁸ uhdesinde bulunan Irak'ı buradan yönetmiştir. Yûsuf'un valilik müddetince yaptığı önemli işlerden biri de Hîre'ye çarşı yaptırmasıdır. Kûfe'nin ekonomik yapısına önemli bir etkisi olan bu çarşı, Hîre'ye özel bir değer katmıştır.⁶⁹⁹ Kûfe'nin bir nahiyesi olarak görülen Hîre, yapılan ıslahatlar neticesinde Kûfe'nin

⁶⁹² Yâkût, *age*, IV, 490-494.

⁶⁹³ Yâkût, *age*, IV, 493; Geniş bilgi için bk. Söylemez, *Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe*, s. 40-44.

⁶⁹⁴ Kûfe caminin görselleri ve iç mimarisi hakkında geniş bilgi için bk. Markus Hattstein, Peter Delius, *age*, s. 67-69.

⁶⁹⁵ Dineverî, *age*, s. 102-103.

⁶⁹⁶ Corcî Zeydân, *age*, I, 42.

⁶⁹⁷ Dineverî, *age*, s. 162-163.

⁶⁹⁸ Dineverî, *age*, s. 163.

⁶⁹⁹ Belâzürî, *Fütûh*, s. 319; Yâkût, *age*, III, 285.

önemli bir parçası haline dönüşmüştür. Yûsuf b. Ömer'in adıyla anılan⁷⁰⁰ bu çarşının içerisindeki esnaf dükkanlarına baktığımız zaman, günlük ihtiyacı karşılayan her şeyin bulunabileceği bir çeşitlilikten bahsedebiliriz. Kumaş boyacılığı ve kuyumculuk⁷⁰¹ çarşının en yaygın meslek grubuydu. Bir diğer alan ise süs eşyacıdır. Süs eşyası almak isteyen kimseler Hîre'ye gelir ve buradan süs eşyalarını satın alırdı. Târihî bir yer olan Hîre,⁷⁰² bu pazar sayesinde önemli kazanımlar elde etmiştir. Dikkatimizi çeken bir diğer husus, Hîre pazarının İslam öncesinde yani Cahiliyye döneminde de var olduğudur. Hatta İslam öncesinde Arap pazarları olarak ünlenen 20 pazardan bahsedilir.⁷⁰³ Hîre pazarı da bu meşhur yirmi pazardan biridir.

Şimdiye kadar Sûku Yûsuf'un müsbet yönlerinden bahsettik. Elbette bazı noktalarda olumsuzluklar da meydana çıkmıştır. Genellikle ekonominin gelişmesi kişileri rahat bir hayat yaşamaya sevkeder. Bunun neticesinde ekonomik noktada refaha eren insanların bir kısmı, artık belirlenen ahlaki sınırlar içerisinde eğlenmekten tatmin olmayarak İslam'ın haram olarak addettiği bazı noktalara tevessül edebilirler. Bu çarşının gelişmesine mukabil, buraya şair ve edipler yoğun bir şekilde gelmişlerdir. Şairlerin ahlak sınırlarına muarız aşk şiirlerini sergiledikleri, halka şarabı özendiren şarkı ve şiirler söyleyerek ahlakî yönde insanları olumsuz etkiledikleri görülmektedir. Sonuç olarak Sûku Yûsuf hakkında, ekonomik ve sosyal alanda olumlu etkileri olurken, ahlaksal noktada maalesef birtakım olumsuzlukları da doğurduğunu belirtmek isteriz.

3.6.4. Yûsuf b. Ömer'in Kurduğu Hapishane (el-Muhayyis)

Alçaltan, burun sürten anlamına gelen el-Muhayyis, hapishanenin diğer adı olarak kullanılmaktadır.⁷⁰⁴ Hapishane şartlarının zor olması nedeniyle insanlar

⁷⁰⁰ Yâkût, *age*, III, 285. Ayrıca bk. Sallâbî, *age*, II, 630.

⁷⁰¹ Farslıların elinde bulunun Nihâvend kalesinin alınması sonucu birçok savaş ganimeti elde etmiştir. Hz. Ömer'in komutanı olan Sâib, elde edilen ganimeti savaşa katılanlar arasında taksim ettikten sonra içerisinde değerli eşyalar olan iki sandık ganimeti Hz. Ömer'e takdim etmiştir. Amr b. Hâris ise bunun üzerine bütün topraklarını ve savaş gelirlerini vererek bu ganimeti satın almış, Hîre'ye götürüp orada satarak oldukça yüksek miktarda para kazanmıştır. Bk. Dineverî, *age*, s. 189. Burada zikredilenlerden yola çıkarak, Hîre'de büyük bir pazarın var olduğunu anlayabiliriz.

⁷⁰² Yâkût, *age*, II, 328-331. Ayrıca bk. Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*, s. 106.

⁷⁰³ Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*, s. 59.

⁷⁰⁴ Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*, s. 93.

suçlarının cezasını çekerler ve çoğu zaman suçlarından pişmanlık duyarlar. Bu zorlukların insanı alçaltarak burunlarını sürttüğü göz önüne alınırsa, bu ismin hapishane ile eş anlamlı kullanılması oldukça anlamlıdır.

Bir toplumda hapishanelerin çokluğu elbette şık bir durum olarak addedilemez. Irak valisi Yûsuf b. Ömer'in görev yaptığı Kûfe'de ilk hapishane, şehri inşâ ettiren Hz. Ömer döneminde olmuştur.⁷⁰⁵ Ayrıca Hz. Ali ve Haccâc b. Yûsuf da burada hapishane inşâ etmişlerdir.⁷⁰⁶ Yûsuf b. Ömer de ihtiyaç gereği bir hapishane yapma gereksinimi duymuş ve Ebû Musa el-Eş'arî'nin torunu olan Bilal b. Ebî Bürde'nin evinin uygun olduğuna karar vermiştir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Yûsuf, Hâlid'e ve onun birçok adamına işkence yaptırmış ve işkence yapılanların çoğu bu işkencelerden dolayı ölmüştü. Bunlardan biri de Yûsuf'un işkencelerinden kurtulmak için hapisten kaçan Bilâl b. Ebî Bürde idi. Hapisten kaçmış daha sonra yakalanarak işkence ile öldürülmüştü. Daha sonra ise Bilâl'in evi hapishaneye çevrilmiştir.⁷⁰⁷

Söylemez'e göre hapishaneye çevrilen bu evin Yûsuf b. Ömer tarafından seçilmesi,

- 1) Yerinin uygun olması,
- 2) Merkezi bir konumda bulunması,
- 3) Merkezde yer aldığı için korunmasının daha kolay olabileceği gerekçelerine dayandırılmaktadır.⁷⁰⁸

Bu hapishanelerde görevli olarak bulunan kişiye Sâhibu's-Sicn adı verilmektedir. Sâhibu's-Sicn kendi başına buyruk hareket edemez ve doğrudan doğruya valiye bağlı olarak görevini ikame ederdi.⁷⁰⁹ Hapishaneye düşen insanlara insaf sınırlarını zorlayacak zorbalıklar yapıldığı da ifade edilmektedir. Küçük bir suç neticesinde dahi elleri ayakları bağlanan şahısların olması oldukça üzüntü verici bir durumdur. Bu durumun müşahadesini yapan adil halife Ömer b. Abdülaziz, valilerine bir genelge göndermiş ve katiller dışında hiçbir kişinin bağlanamayacağını

⁷⁰⁵ Belâzürî, *Fütûh*, s. 239, 313. Geniş bilgi için bk. Ali Aksu *Emevi Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf*, s. 152.

⁷⁰⁶ Geniş bilgi için bk. Ali Aksu *Emevi Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf*, s. 152.

⁷⁰⁷ Ya'kûbî, *age*, II, 253-254.

⁷⁰⁸ Söylemez, *Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe*, s. 94.

⁷⁰⁹ Vekî', *age*, II, 308.

bildirmiştir.⁷¹⁰ Fakat daha sonraki dönemlerde bu uygulama yine bazı valilerce devam ettirilmiştir. Yûsuf b. Ömer de bu hükme uymayanlar arasındadır. Suçluları bağlamış ve onlara oldukça sert davranmaya devam etmiştir.

3.6.5. Yûsuf b. Ömer'in Devlet Adına Irak Arazilerinden Elde Ettiği Gelirler

Hazine gelirleri arasında arazilerden alınan harac vergisi önemli bir yer işgal etmektedir. Yûsuf b. Ömer, Sevâd (Irak) arazilerinden her sene ortalama olarak 60 milyon ile 70 milyon dirhem arasında vergi toplamıştır. Yûsuf b. Ömer bunun dışında Şam bölgesi tarafında ikamet eden halktan 16 milyon dirhem vergi almıştır. Ayrıca sulama kanalları da devlet hazinesine gelir getirmekteydi. Yûsuf sulama kanallarını kullananlardan her yıl ortalama olarak 4 milyon dirhem gelir elde etmiştir. Yûsuf yollardan da vergi almış, devlet hazinesine yol vergisi adı altında 1 milyon dirhem elde edilmiştir. Bunların dışında evlerden de vergiler alınmış, yeni yapılan inşaatlardan ruhsat vergisi, eski evlerden ise iskân vergisi adı altında alınan vergilerin yıllık miktarı 10 milyon dirheme ulaşmıştır. Bu vergilerin tamamı farklı mahiyette gibi görünse de Sevâd arazileri harac vergisi adı altında alınmıştır. Görüldüğü üzere Yûsuf b. Ömer harac vergisi olarak yıllık 101 milyon dirhem vergi toplamıştır.⁷¹¹

Geçmişte Sevâd arazilerinden alınan vergi miktarına bakacak olursak Hz. Ömer döneminde 120 milyon dirhem, Ubeydullah b. Ziyâd döneminde 135 milyon dirhem, Haccâc zamanında ise 118 milyon dirhem toplanmıştır. Ömer b. Abdülaziz zamanında bu miktar 120 milyon dirheme ulaşmıştır. Ömer b. Hübeyre ise askerin yiyeceği ve harp ihtiyacı hariç yıllık 100 milyon dirhem almıştır.⁷¹² Görüldüğü üzere en az vergi Yûsuf b. Ömer zamanında alınmıştır.

⁷¹⁰ Bk. Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrahim, *Kitâbü'l-Harâc*, Çev., Ali Özbek, İstanbul 1973, s. 240.

⁷¹¹ Mâverdî, *age*, s. 327-328. Ayrıca bk. Ali Abdurrahman Ömer, *age*, s. 73-74.

⁷¹² Mâverdî, *age*, s. 327.

SONUÇ

132/750 yılında yıkılan Emevî devleti, yaklaşık olarak 90 yıl kadar hüküm sürmüş, fakat bu kısa süreye rağmen tarihçilerin ilgisini en çok celbeden devletler arasına girmeyi başarmıştır. Öyle ki Emevîler günümüzde dahi hala konuşulmaya devam etmektedir. Emevî devletinde yaklaşık olarak 20 yıl valilik yapmış olan Yûsuf b. Ömer es-Sekafî de unutulmayan isimlerden biri olmuştur. Fakat onun isminin unutulmamasının en büyük sebebi, yapmış olduğu icraatlerden daha ziyade, Ehli beytin önde gelen isimlerinden Zeyd b. Ali'yi katletmesinden ötürüdür. Yûsuf b. Ömer'in hatırı sayılır bir kabile olan Sakîf'e mensup olması onun için büyük bir avantaj olmuştur. Zira Emevîler'in daha kuruluş aşamasından itibaren, birçok döneminde valilerin çoğunluğu Sakîf kabilesinden çıkmıştır.

Yûsuf b. Ömer siyâsî olarak çiraklık ve kalfalık devresini 16 yıl boyunca Yemen valiliğinde yapmıştır. 106/725 yılında Yemen'de valiliğe başlayan Yûsuf b. Ömer burada meydana gelen birkaç küçük Hârici isyanını bastırmıştır. Ayrıca Vehb b. Münebbih'i döverek öldürmüş olması da onun için olumsuz söylemlerin başlamasına neden olmuştur. Yûsuf b. Ömer'in Yemen valiliği dönemi 16 yıl olmasına rağmen, o döneme ait bilgiler oldukça az ve kısıtlıdır. Bilinen bir gerçek olarak sert ve baskıcı bir yönetim anlayışına sahip olmasıdır.

Hişâm b. Abdülmelik'in dikkatini çeken Yemen valisi Yûsuf b. Ömer, Sakîf kabilesinin gücünden yararlanmak amacıyla siyâsî bir manevra olarak, 120/738 yılında Irak valiliğine getirilmiştir. Böylelikle kabileler arasında bir nevi müvazene (denge) sağlanmaya çalışılmıştır. Yûsuf b. Ömer'in Irak valiliği toplamda 6 yıl sürmüş fakat yaşanan hâdiseler noktasında bu zaman dilimi içerisinde birçok gelişme yaşanmıştır. Yûsuf b. Ömer'in Irak valiliğinde de baskıcı ve sert politikaları devam etmiş, bu dönemde Kelbî olarak isimlendirilen Güney kabilelerine büyük bir baskı uygulamıştır. Ayrıca azledilen vali Hâlid b. Abdullah ve onun bürokrat kadrosuna yapmış olduğu işkenceler Yûsuf'un sert bir insan olduğunu göstermeye kâfidir. Yûsuf b. Ömer Irak valiliğinin ilk yıllarında Zeyd b. Ali isyanı ile karşı karşıya kalmıştır. Yûsuf sert tedbirler alarak Zeyd ve az sayıdaki taraftarını ortadan kaldırmış, bu hâdiseye her ne kadar küçük bir isyan olsa da, etkileri bakımından Emevîler'in sonunu getirecek büyüklükte olmuştur. Zeyd b. Ali'den sonra Yahya b.

Zeyd de aynı şekilde katledilmiş ve Abbasî propagandası artık açıktan açığa yapılır duruma gelmiştir.

Yûsuf b. Ömer sosyal ve kültürel açıdan da birçok önemli işe imza atmıştır. Kûfe nüfus olarak oldukça büyümüş, bunun sonucunda insanlar artık mescide sığmaz olmuşlardı. Yûsuf b. Ömer, mescidi genişleterek insanların ihtiyacını gidermeye çalışmıştır. Ayrıca kurmuş olduğu ve kendi ismiyle müsemma “Yûsuf Çarşısı” kültürel ve ekonomik olarak birçok gelişimi sağlamıştır. Yûsuf b. Ömer’in bastırıldığı sikkeler ise kalite noktasında Emevîler’in en kaliteli sikkeleri olmuştur. Sikke basımına büyük bir ehemmiyet gösteren Yûsuf, kaliteden taviz veren görevlilerine büyük cezalar vermekten de geri durmamıştır.

Müellifler onun kişiliği hakkında birbirine zıt birçok rivayet zikretmiştir. Yûsuf’un ahmaklığı hakkında mesellerin bulunduğu ifade edilir. Fakat Irak gibi zor bir bölgeye ahmak bir insanın görevlendirilebilmesi çok uzak bir ihtimaldir. Yûsuf b. Ömer, Hişâm b. Abdülmelik döneminde valiliğe başlamış, 125/743 yılında onun vefatıyla tahta oturan Velîd b. Yezîd döneminde de görevine devam etmiştir. Velîd b. Yezîd’in 126/744 yılında öldürülmesi neticesinde tahta Yezîd b. Velîd geçmiştir. Yûsuf b. Ömer’e düşman olan Yezîd b. Velîd onun hapsedilmesini istemiş, Yûsuf ise kaçarak canını kurtarmaya çalışmıştır. Şam’a kaçmak için Belkâ denen mevkide Yezîd b. Velîd’in askerleri tarafından yakalanan Yûsuf, 127/744 yılında II. Mervan’ın⁷¹³ Şam’a girmesiyle, Yezîd b. Hâlid tarafından tutuklu bulunduğu hapisanede katledilmiştir. Yûsuf’un ölümünden sonra çalkantıları zirve noktaya ulaşan Emevî devleti yaklaşık olarak 5 yıl sonra yıkılarak tarih sahnesinden silinmiş ve Abbasî devleti kurulmuştur.

⁷¹³ Mervan b. Muhammed Emevîler’in son halifesidir. Velîd b. Yezîd’in intikamını almak iddiasıyla Yezîd b. Velîd’e karşı isyan etmiştir. 127-744/132-750 yılları arasında halifelik yapmıştır. Geniş bilgi için bk. Ali Aksu, *Mervan b. Muhammed ve Emevi Devletinin Yıkılışı*, s. 99-100; Hasan Kurt, “Mervân II”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2004, XXIX, s. 227-229; Fikret Işıltan, “Mervân II”, *İA*, MEB Yayınları, VII, 778-780.

KAYNAKÇA

‘ABD AL-AMEER ‘Abd Dixon, The Umayyad Caliphate “Chapter VI: The Kharijite Opposition Bölümü”, *Emevî Dönemi Hâricî İsyânları*, Çev., Hüseyin Doğan, e-Makâlât Dergisi, C: VII, S: 1 2014, s. 155-188.

ABDÜLGANÎ Arif Ahmed, *Târihu Ümerâü'l-Medinetül Münevvere*, Dımaşk 1417/1997.

AĞIRAKÇA Ahmet, *Emevîler Döneminde Kıyâmlar*, Şafak Yayınları, İstanbul 1994.

AKSU Ali, *Emevi Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf*, İstanbul 2009.

AKSU Ali, *Mervan b. Muhammed ve Emevi Devletinin Yıkılışı*, İstanbul 2007.

AKSU Ali, “*Emevîler Döneminde Sosyal Tabakalar*”, İSTEM, Y:4, S:8, Konya 2006, s. 63-82.

AKSU Ali, “*Velîd b. Yezîd’i Hayatı ve Halîfeliği*”, CÜİFD, Sivas 2000, S:4, 289-303.

AKTAŞ Ömer, *Muğîre b. Şu’be’nin Hayatı ve Kişiliği*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Sivas 2018.

AKTAŞ Ömer, *Bir Arap Dâhisi Muğîre b. Şu’be*, İstanbul 2019.

ALTINAY Ramazan, *Emevîlerde Günlük Yaşam*, Ankara 2006.

APAK Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi III (Emevîler Dönemi)*, İstanbul 2010.

APAK Adem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, İstanbul 2004.

ARNOLD Thomas Walker, *İntişâr-ı İslâm Tarihi*, Çev., Hasan Gündüzler, 2. baskı, Ankara 1982.

ATAR Fahrettin, “Kadı”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, s. 69-73.

ATÇEKEN İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.

ATÇEKEN İsmail Hakkı “Yûsuf b. Ömer es-Sekaff”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, s. 22-23.

- AVCI Casim, “Kûfe”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXVI, s. 339-342.
- AYCAN İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyân*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.
- AYCAN İrfan, “*Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXVI, Ankara 1997, s. 119-141.
- AYCAN İrfan “*Sakîf Kabilesi ve Tâif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXIV, Ankara 1993, s. 209-235.
- AYCAN İrfan, SARIÇAM İbrahim, *Emevîler*, Ankara 1993.
- AYCAN İrfan vd., *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.
- AYCAN İrfan, SÖYLEMEZ M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara 1998.
- AYDEMİR Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyat*, Ankara 1979.
- AYKUT Tuncay, *Emevî Sikkeleri (Post Reform Umayad Coins)*, İstanbul 1982.
- BAĞDÂDÎ Abdülkâhir b. Tâhir Muhammed (ö.429/1037), *Usulu'd-Din*, İstanbul 1928.
- BAKIR Abdulhalik “Basra”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, V, s. 108-111.
- BARTHOLD W., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Çev., M. Fuad Köprülü, Ankara 1984.
- BELÂZÜRÎ Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/896), *Ensâbü'l-Eşrâf*, Thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, Beyrut 1996.
- BELÂZÜRÎ Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/896), *Fütûhu'l Büldan (Ülkelerin Fethi)*, Çev., Mustafa Fayda, İstanbul 2013.
- BİLGE Mustafa L., “Bahreyn”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV, s. 492-495.
- BİLGE Mustafa L., “Uman”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, XLII, s. 140-144.
- BİLGE Mustafa L., “Yemâme”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, s. 399-400.
- BOZKURT Nahide, *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*, Ankara 1999.
- BROCKELMANN Carl, *İslam Milletleri ve Devletler Tarihi*, Çev., Neşet Çağatay, 2. Baskı, Ankara 1964.

CEHŞİYÂRÎ Ebû Abdullah Muhammed b. ‘Abdûs (ö.331/942), *Kitâbü’l-Vüzerâ’ ve’l-Küttâb*, Thk. Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdulhafiz Şelebî, Mısır 1938.

CERRAHOĞLU İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara 1983.

ÇAĞATAY Neşet, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1957.

DELİCE Ali, “*Haccâc b. Yûsuf Hayatı ve Faaliyetleri*”, CÜİFD, Sivas 1998, S: 2, s. 446-459.

DEMİRCAN Adnan, *Emevîler*, İstanbul 2018.

DEMİRCAN Adnan, *Hâricîlerin Siyâsî Faaliyetleri*, İstanbul 1996.

DEMİRCİ Mustafa, “*Emevîler Devrinde Aşağı Irak’ta (Sevâd) Büyük Çiftliklerin Doğuşu ve Gelişimi*”, İstem Dergisi, Yıl: 5, S: 9, s. 61-82.

DİNEVERÎ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd (ö.282/895), *Ahbâru’t-Tivâl*, Çev., Nusrettin Bolelli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul 2007.

DOĞAN İsa, “*Zeyd b. Ali ve Kelâmi Görüşleri*”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun 1993, C:VII, S:VII, s. 137-154.

DURANT Will, *İslâm Medeniyeti*, Çev., Orhan Bahaeddin, İstanbul Trz.

EBÎ İSHÂK Cemaleddîn Muhammed b. İbrahîm b. Yahyâ el-Kütübî (ö.718/1318), *Ğureru’l Hasâisa’l Vâziha ve Uraru’n Nagâisa’l Fâziha*, Thk. Muhammed Ali Beyzûn, Beyrut 1971.

EBÎ’L-FİDÂ el-Melikü’l-Müeyyed İmâmüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd b. Ömer el-Eyyûbî (ö.732/1331-1332), *el-Muhsatar Fî Ahbâri’l-Beşer*, Thk. Mahmûd Deyyûb, Beyrut 1997.

EBÛ YÛSUF Ya’kûb b. İbrahim (ö.182/798), *Kitâbü’l-Harâc*, Çev., Ali Özbek, İstanbul 1973.

el-BEKRÎ Abdullah b. Abdülazîz el-Endülüsî (ö.487/1094), *Mu’cem Mesta’cem Min Esmâi’l-Bilâd Ve’l Mevâdi’*, Thk. Mustafa es-Sakkâ, Beyrut 1983.

el-İŞŞ Yûsuf, *ed-Devletü'l- Ümeviyye ve'l-Ehdâsülletî Sebekathâ ve Mehhedet lehâ İbtidâen min Fitneti Üsmân*, Dımaşk 1996.

EMANET Celal, “*Emevîler Döneminde Para*”, Y:7, C:7, S:13, Ocak-Haziran 2014, s. 251-269.

ENGİNAR Mahmut, *Hâlid b. Abdullah el-Kasrî Hayatı ve Şahsiyeti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2006.

ERKAL Mehmet, “Arşın”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, III, s. 411-413.

ERKOÇOĞLU Fatih, *Emevî Devletinin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervan*, Sivas 2010.

FAYDA Mustafa, “Avâne b. Hakem”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV, s. 107.

FERRÛH Ömer, *Târîhu Sadri'l-İslâm ve'd-Devletü'l Ümeviyye*, Beyrut 1986.

FIĞLALI Ethem Ruhi, “*Ebû Mansûr el-İclî ve Mansûriyye*”, AÜİF İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara 1982, S: 5, s. 215-229.

FIĞLALI Ethem Ruhi, “*Ebû Mansûr el-İclî*”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, X, s. 181-182.

FIĞLALI Ethem Ruhi, “*Hâriciler*”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XVI, s. 175-178.

GİBB Hamilton Alexander Roskeen, *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, Çev., Hasan Kurt, Çağlar Yayınları, Ankara 2005.

GÖKALP Yusuf, “*Zeydiyye*”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, 328-331.

GÖMBEYAZ Melek Yılmaz, “*Bir Emevî Valisi: Hâlid b. Abdullah el-Kasrî*”, *DergiPark*, Y:2016, S:8, s. 237-254.

HALİFE B. HAYYÂT Ebû ‘Amr b. Ebû Hubeyre el-Leysi el Asferî (240/854), *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, Thk. Ekrem Ziya Ömerî, 2. bsk. Riyâd 1985.

HAMİDULLAH Muhammed, *İslam Peygamberi*, Ankara 2003.

HAMİDULLAH Muhammed, *el-Vesaiiku's-Siyasiyye*, Trz.

HAMILTON James, *Sinai The Hedjaz And Soudan*, London 1857.

HATTSTEIN Markus, DELIUS Peter, *İslam Sanatı ve Mimarisi*, Çev., Nurettin el-Hüseyni, Berlin Trz.

HAWTING G.R., “al-Thakafi, Yûsuf b. Umar”, *El2 (İng.)*, C:X, s. 431-432.

HEMDÂNÎ Ebü'l-Hâik Hasan b. Ahmed b. Yakub (ö.334/945-46), *Sıfatü Cezîreti'l-Arab*, Thk. Muhammed b. Ali el-Ekvâ, Cidde 1990.

HİTTİ K. Philip, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev., Salih Tuğ, İstanbul 1989.

HUDÂRÎ Muhammed Bek, *Târîhu'l-Ümemi'l-İslâmiyye (ed-Devletü'l-Ümeviyye)*, Mısır 1969.

İŞILTAN Fikret, “Mervân II”, *İA*, MEB Yayınları, VII, 778-780.

İBN ABDİRABBİH Ebü Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî (ö.328/940), *el-Ikdu'l-Ferîd*, Thk. Abdülmecîd et-Terhînî, Beyrut 1983.

İBN ASÂKİR Ebi'l-Kâsım Ali b. El-Hasen İbn Hibetüllah b. Abdullah (ö.571/1175), *Târîhu Medîneti Dimaşk*, Thk. Mühibbi'd-Dîn Ebî Saîd Ömer el-Ömerî, Beyrut 1995.

İBN A'SEM Ebü Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî el-Ahbârî (ö.320/932), *Kitâbü'l-Fütûh*, Nşr. Dârul Kitâb el-İlmiyye, Beyrut 1986.

İBN DÜREYD Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî (ö.321/933), *İştikâku'l-Esmâ' İştikâku Esmâ'i'l-Kabâil*, Thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Bağdad 1979.

İBN HALDÛN Ebü Zeyd Veliyüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî (ö.808/1406), *Dîvanü'l Mübtede ve'l-Haber Fî Târîhi'l-Arabi ve'l-Berber ve Men 'Asârahüm Min Zeviyiyi's-Sultâni'l-Ekber (Târih-u İbn Haldûn)*, Thk. Süheyl Zekkâr, Halîl Şühâde, Beyrut 2000.

İBN HALLİKÂN Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebûbekr (ö.681/1282), *Vefeyâtu'l A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, Thk. İhsan Abbâs, Beyrut 1977.

İBN HİBBÂN Ebü Hatim Muhammed b Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö.354/965), *es-Sîretu'n-Nebeviye ve Ahbâru'l-Hulefa*, Thk. Seyyid Azzim, Lübnan, Trz.

İBN HİŞÂM Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî (ö.218/833), *es-Sîretü'n Nebeviyye*, Çev., Abdülvehhab Öztürk, İstanbul 2016.

İBN KESÎR Ebu'l Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr (ö.774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Nşr. el-Mektebetü'l-Meârif, 8. Baskı, Beyrut 1990.

İBN KUTEYBE Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö.276/828), *Kitâbu'l-Meârif*, Thk. Servet Ukkâşe, Kahire 1992.

İBN KUTEYBE Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö.276/828), *el-İmâme ve's-Siyâse*, Thk. Ali Şîrî, Beyrut 1990.

İBN SA'D Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî (ö.230/845), *Kitâbü't Tabakâti'l-Kebîr*, Thk. Ali Muhammed Ömer, İstanbul 2004.

İBN TAĞRİBERDÎ Cemâlüddîn Ebi'l-Mehâsin Yûsuf el-Atabekî (ö.874/1469), *en-Nücûmu'z-Zâhira fi-Mülûki Mısır ve'l-Kâhira*, Kâhire Trz.

İBN TİKTAKÂ Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ (ö.709/1309), *el-Fahrî fi'l-Adâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Beyrut Trz.

İBNÜ'L CEVZÎ Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdadî (ö.577/1181), *el-Muntazam Fî Târîh'l-Mülûk ve'l-Ümem*, Thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ-Mustafa Abdülkâdir 'Atâ, Beyrut Trz.

İBNÜ'L-ESÎR İzzuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târîh*, Çev., Ahmet Ağırakça, Adülkerim Özeydın vd., Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008.

İBNÜ'L-KELBÎ Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kûfî (ö.204/819), *Kitâbü'l-Esnâm*, Thk., Ahmet Zeki Paşa, Kahire 1421/2000.

İSFAHÂNÎ Ebu'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-İsfahânî (ö.356/967), *Kitâbü'l Eġânî*, Thk. İhsân Abbâs vd., Beyrut 2002-2008.

İSFAHÂNÎ Ebu'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-İsfahânî (ö.356/967), *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, Thk. Kâzım Muzaffer, Necef 1965.

KAYAOĞLU İsmet, *İslam Kurumları Tarihi*, AÜİF Yayınları, Ankara 1985.

KILIÇ Ünal, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya 2004.

KILIÇ Ünal, “Kûfelilerin Hz. Osman’a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri”, CÜİFD, C:6, S:2, Sivas 2002, s. 239-260.

KİSTER M.J, *Tâif İle İlgili Bazı Mülâhazalar*, Çev., Ali Aksu, CÜİFD, 2004, Sivas, C: VIII, S:1 229-247.

KİSTER M.J, *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, Der., Ali Aksu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.

KÖKSAL Asım, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1992.

KÖSE Saffet, “Zeyd b. Ali”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, 313-316.

KURAN-I KERİM.

KURT Hasan, “Mervân II”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2004, XXIX, s. 227-229.

LAMMENS H., “Tâif”, *İA*, Maarif Basımevi, İstanbul 1970, s. 672.

MÂCİD Abdülmunim, *et-Târîhu’s-Siyâsî lid’Devleti’l-Arabiyye Asru’l-Hulefâi’l Emeviyyîn*, Kahire 1971.

el-MAKDİSÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (380/990), *Ahsenü’t-Tekâsîm fî Ma’rifeti’l-Ekâlîm*, Brill Matbaası, Leiden 1906.

MANTRAN Robert, *İslam’ın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, Çev., İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981.

MÂVERDÎ Ebû’l-Hasen Habîb (ö.450/1058), *el-Ahkâmü’s Sultaniye (İslam’da Devlet ve Hilafet Hukuku)*, Çev., Ali Şafak, İstanbul 2015.

MES’ÛDÎ Ebu’l Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali (ö.346/957), *Murûcu’z-Zeheb ve Meâdinü’l-Cevher*, Thk. Kemal Hasen Mer’î, Beyrut, 1. Baskı, 1465/2005.

MÜBERRED Ebû’l-Abbas Muhammed b. Yezîd (ö.285/898), *el-Kâmil fi’l-Luğa ve’l-Edeb*, Thk. Abdülhamîd Hendâvî, Kâhire 1998.

MÜBERRED Ebû’l-Abbas Muhammed b. Yezîd (ö.285/898), *Nesebü Adnân ve Kahtân*, Thk. Abdülaziz el-Meymunî, ? 1936.

NEŞŞÂR Ali Sâmi, *Neşetü’l-Fikri’l-Felsefi fi’l-İslâm*, Kahire 1968.

NÜVEYRÎ Şehâbed’-d-Dîn Ahmed b. Abdü’l-Vehhâb en-Nüveyrî (ö.733/1333), *Nihâyetü’l-Ereb Fî Fünûnu’l-Edeb*, Thk. Ali Muhammed Becâvî, Kâhire 1976.

ÖMER Ali Abdurrahman, *Hişâm b. Abdülmelik ve 'd-Devletü'l Emeviyye*, 2. Baskı, 1416/1996.

ÖNKAL Ahmet, “*İslam Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi*”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, S:6, Ankara 1992, s. 189-197.

ÖZAYDIN Abdülkerim, “*Esed b. Abdullah el-Kasrî*”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XI, s. 365.

ÖZAYDIN Abdülkerim, “*Hâlid b. Abdullah el-Kasrî*”, *DİA*, TDV Yayınları, XV, s. 281-282.

ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, “*Sîstan*”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, XXXVII, s. 274-276.

SAFEDÎ Ebu's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh (ö.764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Thk. Ahmed Arnavûd, Tezkî Mustafa, Beyrut 2000.

RİYÂD 'Îsâ, *en-Nizâ beyne Efrâdi'l-Beyti'l-Ümeviyye ve Devrihî Fî Sukûti'l-Hilâfeti'l-Ümeviyye*, Nşr. Dâru Hassân, 1985.

SALLÂBÎ Ali Muhammed, *Emevî Devleti*, Çev., Harun Ünal, İstanbul 2010.

SARIÇAM İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri (İslam Öncesinden Abbâsîlere Kadar)*, Ocak 2015.

SEZGİN Fuâd, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, Riyâd 1991.

SIRMA İhsan Süreyya, *Hilâfetten Saltanata Emeviler Dönemi*, İstanbul 2019.

SÖYLEMEZ Mehmet Mahfuz, *Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.

SÖYLEMEZ Mehmet Mahfuz, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara 2015.

SUYÛTÎ Celâleddîn 'Abdurrahman (ö.911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, Nşr., Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003.

ŞEHRİSTÂNÎ Muhammed b. Abdilkerîm (ö.548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, Kahire 1965.

TABERÎ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu't-Taberî (Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mülûk)*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut 1384/1967.

TEMİR Hakan, *Emevîlerde Valilik Kurumu*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2013.

TOMAR Cengiz, “Yemen”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, s. 401-406.

ÜÇÖK Bahriye, *İslam Tarihi Emevîler-Abbâsîler*, Ankara 1968.

ÜLKÜ Hayati, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Tarihi*, İstanbul Trz.

VÂKIDÎ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (ö.207/823), *Kitâbü'l-Meğâzî (Hz. Peygamber'in s.a.v. Savaşları)*, Thk. Marsden Jones, Çev., Musa K. Yılmaz, İstanbul 2014.

VÂKIDÎ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (ö.207/823), *Kitâbü'r-Ridde*, Thk. Yahya Cebûrî, Beyrut 1990.

VAROL Mehmet Bahaüddin, *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*, Konya 2004.

VEKÎ' Muhammed b. Halef b. Hayyân (ö.306/918), *Ahbâru'l-Kudât, Âlemü'l-Kütüb*, Beyrut Trz.

VEKÎL Muhammed Seyyid, *Târihu'ş-Şâmil lil-Medînetü'l-Münevvere*, Medine 1993.

VLOTEN Gerlof Van, *Emevî Devrinde Arab Hakimiyeti ve Şîâ Mesîh Akîdeleri Üzerine Araştırmalar*, Çev., Mehmed Said Hatiboğlu, Ankara 1986.

WELLHAUSEN Julius, *Arap Devleti ve Sükûtu*, Çev., Fikret Işıltan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.

WELLHAUSEN Julius, *İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, Çev., Fikret Işıltan, Ankara 1996.

YA'KÛBÎ Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdîh (298/904), *Târihu'l-Ya'kûbî*, Thk. Abdü'l Emîr Mühnâ, Beyrut 1431/2010.

YÂKÛT Şehâbeddîn Ebî Abdullah Yâkût b. Abdullah el-Hamevî er-Rûmî (ö.626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, Nşr. Dâru Sâder, Beyrut 1977.

YAZICI Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, AÜİF Yayınları, Ankara 1992.

YAZICI Tahsin “Cüzcân”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, VIII, s. 96-97.

YİĞİT İsmail, *Emevîler*, İsam Yayınları, İstanbul 2016.

ZEHEBÎ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *el-İber fî Haberi Men Ğaber*, Thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî, Beyrut Trz.

ZEHEBÎ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Thk. Şuayb el-Arnâvud, Beyrut Trz.

ZEHEBÎ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l Mesâhiri ve'l-A'lâm*, Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 1. bsk., Beyrut 1988.

ZEKKÂR Süheyl, *Târîhu'l-Arab ve'l-İslâm*, 4.baskı, Dımaşk 1982.

ZETTERSTEEN Karl Vilhelm, "Hâlid b. Abdullah", *İA*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, V/I, 141-142.

ZETTERSTEEN Karl Vilhelm, "Yûsuf b. Ömer", *İA*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, VIII, s. 440.

ZEYDÂN Corcî, *Târîhu't-Temeddünni'l-İslâmî (İslam Uygarlıkları Tarihi)*, Çev., Nejdet Gök, İstanbul 2013.

ZİRİKLÎ Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-A'lâm Kamûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l müstarebîn ve'l müsteşrikin*, Beyrut 2002.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Hamza KAPLAN

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 04.10.1991/Sivas

e-posta: hamzakaplansivas@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Cumhuriyet Üni.	2014

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2011	Adalet Bakanlığı	Mübaşir
2012	Diyanet İşleri Başkanlığı	Müezzin
2015	Milli Eğitim Bakanlığı	Öğretmen

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS (.....) ÜDS (....) TOEFL (....) IELTS (....)